

RECENSIONS

Cebrià BARAUT, *Cartulari de la Vall d'Andorra. Segles IX-XIII*, I, Andorra 1988, 396 pp.

Saludem amb gaubança aquesta nova aportació del P. Cebrià Baraut a la història política andorrana, amb la qual es troba familiaritzat des de tant temps. Sota el títol posat al llibre, l'autor aplega un «corpus» factici de tota la documentació coneguda avui dia, relacionada directament o indirecta amb els orígens i desenrotllament del senyoriu d'Andorra des del segle IX fins al XIII, quan, amb la signatura dels *Pariatges*, adquiriria la seva fisonomia definitiva. Aquest aplec és integrat per cent quaranta-dos documents, quaranta-quatre d'ells inèdits i la resta ja publicats en seus diverses (*Marca Hispanica*, Baudon de Mony, Valls i Taberner, i una trentena pel propi P. Baraut en anteriors treballs). Han sigut transcrits i revisats de nou sobre els seus originals o les millors còpies conservades. Els textos recollits procedeixen bàsicament dels arxius capitular i episcopal de la Seu d'Urgell, però també, en menor proporció, dels fons andorrans de la Casa de la Vall i del Comú de Lòria, i d'altres de diversos (Biblioteca de Catalunya, Arxiu de la Corona d'Aragó, Biblioteca Nacional de París, etc.).

El cos documental (pàgines 83-346) és precedit d'un ampli i consciencios estudi (pàgines 7-82) de la formació i successives peripècies per les quals atravesà el senyoriu episcopal sobre Andorra, arrancant de les primitives concessions dominicals dels comtes d'Urgell i seguint amb les infeudacions als Caboet-Castellbò-Foix fins a arribar a la forma de cosenyoriu entre ambdues potestats, bisbe-comtes de Foix, que des del segle XIII s'ha mantingut substancialment fins als nostres temps. Aquest procés històric, recolzat fermament en el copiós cos documental i el complement historiogràfic més solvent, és presentat de manera clara i ben travada a través de les diverses etapes que el P. Baraut intitula com d'Andorra comtal (anys 843-1133), Andorra episcopal (anys 1133-1241) i Andorra cosenyorial (anys 1242-1288). Si la trama central del procés és marcada per les relacions —i consegüents bregues— entre els bisbes i l'esmentat llinatge feudatari, també hi és reflectida l'altra dimensió popular, és a dir, les relacions senyoriales amb els homes d'Andorra i llur plasmació en actes i convinences, que la documentació annexa cuida prou de mostrar.

La cronologia documental s'estén del 805 (doc. 1, carta de franquícies de Carlemany als andorrans, de falsificació tardana) fins al tombant dels segles XIII-XIV (doc. 142, memorial dels censos deguts pels veïns d'Andorra a l'obra de la Seu). És impossible de referir-nos ací ni tan sols a les peces més importants i significatives. Totes ho són, en realitat, atès l'objectiu que ha guiat la tria feta pel P. Baraut. Ni que sigui a manera de sumari espècimen del conjunt, indiquem-ne algunes, corresponents als diversos caires reflectits.

L'encapçalan, de fet, els preceptes dels sobirans carolingis a favor de la Seu urgellenca, i del comte (docs. 2-4 dels anys 835-860). Les dues actes de consagració d'aquella catedral, del 829 (?) i 1040 (docs. 5 i 20), hi figuren amb ple dret per la seva referència a les parròquies andorranes. Les butlles papals de confirmació de béns a la Seu tampoc no podien mancar-hi (docs. 11, 15, 18 i 39, dels anys 951, 1001, 1012 i 1098, respectivament). L'arrel del domini territorial de la Seu sobre Andorra, permuta del bisbe amb el comte Borrell II, del 988, hi figura amb el document núm. 13. Anotem els juraments de fidelitat i els convenis de la casa feudatària (Caboet i

descendents) amb els prelats urgellesos, per exemple, en els docs. 14 (anys 981-1010), 36 (1095), 51 i 52 (1154), 58 (1159), 73 i 74 (1171), 85 (1180), 107 (1226), 110 (1231), etc. I no hi podien manca, òbviament, els dos tractats de pariatge del 1279 (doc. 129) i del 1288 (doc. 135) i les seves seqüeles: confirmació papal del primer el 1282 (doc. 132) i jurament posterior del mateix pel comte de Foix, del 1300 (doc. 140). De la relació senyorial/popular anotem, per exemple, les concòrdies del bisbe amb la comunitat andorrana sobre drets i prestacions, del 1162 (doc. 61) i del 1176 (doc. 76), definició dels drets entre Arnau de Castellbò i els andorrans, del 1200 (doc. 97). El paper dels sobirans catalano-aragonesos hi és present en diverses ocasions: Pere I el 1211 i el 1213 (docs. 104 i 105), Jaume I el 1269 (doc. 121), entre d'altres. Registrem, encara, per la seva implicació amb l'enfrontament crucial de la casa Castellbò amb el prelat la declaració d'heretgia d'Arnau de Castellbò formulada — tardanament— per l'inquisidor Pere de la Cadireta el 1269 (doc. 122) i que encara romanía inèdita.

Creiem sobre assenyalar la cura i pulcritud tan característiques del P. Baraut, amb què són presentats els textos documentals. Amplis registres i acomplides referències heurístiques encapçalen les seves respectives transcripcions. Però sí que cal destacar l'utilíssim joc d'índexs amb què es tanca el llibre: toponímic, onomàstic, d'actors, d'escrivans, de testimonis i de signatures, i analític (pàgs. 347-369), extraordinàriament detallats i comprensius. I també les reeixides reproduccions fotogràfiques d'una vintena de documents de la col·lecció (pàgines 371-392), els mapes de la contrada (pàgines 9, 27 i 66), els arbres genealògics (pàgines 22, 47 i 71), les llistes de comtes d'Urgell (pàg. 12) i dels bisbes de la diòcesi (pàg. 15), de tanta ajuda per al lector.

La present producció no queda pas aïllada en l'«opus» andorrà del P. Baraut. Un cert embrió de la mateixa ens el lliurà, ja fa anys, en l'article *Els orígens de la senyoria episcopal d'Andorra*, dins «Estudis d'Història Medieval», I (1972), 1-28, on ja publicava divuit documents, alguns reproduïts ara, i diverses il·lustracions en fotocòpia. I comptem que haurà d'ésser completada més o menys aviat, ja que en la portada de la present figura com a volum I, sota el títol general. ¿Serà el vol. II el seu complement temàtic, amb una col·lecció de documentació d'índole privada, no d'implicació pública o senyorial com és la present, dins l'àmbit de la vida andorrana dels mateixos segles? No cal dir com l'esperem amb candeletes.

Josep M. Font i Rius

Ferran VALLS I TABERNER, *Privilegis i Ordinacions de les Valls d'Andorra*. Estudi introductor i a càrrec de Jordi GUILLAMET I ANTON. Pròleg de Manuel J. PELÁEZ, Saragossa 1990, 40 + XIX + 167 (379-546) pp.

La iniciativa del prof. M. J. Peláez i de les entitats que li han donat suport, esmentades en la portada, ha assolit de treure a la llum en reedició anastàtica el tercer volum (el primer dels quals és ja conegut dels lectors d'ATCA, per la notícia bibliogràfica del volum VII-VIII (1988-1989), 501, núm 4402) de la coneguda obra de Ferran Valls i Taberner, *Privilegis i ordinacions de les Valls Pirinenques*, Barcelona 1915-1920, amb l'adjudicació actual del títol específic que figura en l'encapçalament d'aquesta nota, ja que en l'edició originària aquest volum, publicat el 1920, pel fet d'ésser el terç de la sèrie, s'intitulava *III. Valls d'Andorra*. Aquests extrems podrien haver resultat més aclarits en la nova publicació.

És, però, encertada la reedició d'aquell pulcre aplec documental andorrà de 38 pe-

ces, corresponents als anys entre 1083 i 1497, amb la seva introducció històrica, també de Valls i Taberner, aclaridora i definitiva en aquell moment (319-546). Encertat també el nou estudi introductor i càrrec del delegat de l'Institut d'Estudis Andorrans a Barcelona, Jordi Guillaumet, que actualitza l'aportació de Valls, considerada com a molt vàlida i útil en l'aspecte d'història política, però que ací procura de completar amb un substancios resum de la temàtica econòmico-social, no contemplada per Valls, elaborat sobre la base del seu recull i dels documents coneguts posteriorment. La fixació dels límits territorials andorrans, l'evolució del poblament, la possessió del sòl amb la primitiva estructura fiscal i aloera i la seva ulterior conversió en comtal i dominical, respectivament, i l'especial atenció al predomini senyorial de la Seu urgellana i del monestir de Tavèrnoles, són molt clarament exposats per Jordi Guillaumet (25-40).

Precedeix tot el volum un pròleg de Manuel J. Peláez, en el qual s'amalgamen referències a les peripècies editorials de la present publicació (de dubtosa oportunitat), als antecessors familiars —reals i hipotètics— de Valls i Taberner, a la seva actuació com a jutge d'apel·lacions de les Valls (1916-1972) i àdhuc a la incidència sobre Andorra de la República i la Guerra Civil espanyoles, amb notícies interessants i poc conegudes, tot pouat en els arxius andorrans, en els de la Mitra i en els de la família Valls i Taberner (3-23).

Josep M. Font i Rius

Cebrià BARAUT, *Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, dins «Urgellia, VIII (1986-1987), 7-149.

Aquest lliurament, en part, és continuació dels anteriors, dels quals hem procurat d'informar puntualment els lectors d'ATCA [I (1982), 292-293; II (1983), 401-403; IV (1985), 456-457; VI (1987), 344-345; i VII-VIII (1988-1989), 324-326], ja que hi trobem introduïts, regestats i, en general, també íntegrament transcrits els vuitanta-nou documents que van del 1101 al 1189 de la sèrie general —només dos són resumits en regest, sense transcripció, el 1116 (42) i el 1172 (100)— (7-115); en part, en canvi, és nou, ja que a partir de la pàgina 116 trobem breu presentació, regest —sol en altres tres casos, els corresponents als números 1-2 (117) i 9 (124)— i transcripció d'altres vint-i-vuit instruments no aplegats en els lliuraments anteriors perquè ja havien estat publicats per altres autors o perquè han anat compareixent en fons diversos de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell (116-147); hi ha, finalment, una llista d'errades advertides en els volums I-VIII de la col·lecció (148-149).

En la introducció (7-23), l'autor fa una presentació global dels documents aplegats en la primera part, en la qual es fixa en la naturalesa dels actes que hi són certificats (donacions, restitucions, vendes, etc. i també una butlla papal i una consagració d'església), para especial atenció a la identitat entre les butlles de Silvestre II, de Benet VIII i d'Urbà II adreçades a bisbes urgellencs, només diferents en els topònims que corresponen al patrimoni de l'església d'Urgell (12-14), ocasió de fixar-se en les adquisicions anteriors i en les posteriors al 1012 (14-15), les quals, unides a les deixes en testament, dibuixen el senyoriu de l'esmentada església (17-19), en la configuració del qual destaquen els bisbes Guillem Arnau i sant Ot (19-21); la introducció fineix amb algunes indicacions relatives als escrivans, amb particular atenció a aquell Ermençol «lator legis ac iuris», del qual tornarem a parlar (22), i a la cronologia (23).

És normal que en aquestes pàgines ens fixem en els textos. Ja en la recensió ante-

rior havia indicada la novetat d'un llatí més presentable, cosa que s'accentua en les pàgines que ens ocupen i que, per tant, segurament podria ésser interpretada com a indicatiu d'un cert renaixement cultural durant la segona meitat del segle XI. Atenent-nos a aquests gairebé noranta documents dels darrers vuit anys d'aquell segle podem dir que els textos segueixen un doble camí: el que mena a una progressiva degradació de la llengua llatina, fins a arribar al jurament de pau i treva, ja tot ell redactat en català i sembla fins ara inèdit (110, núm. 1184; vegeu també 44, núm. 1118, 96, núm. 1167 o 99, núm. 1171; diguem, encara, que a 95/1166/22 hi ha un «viner de Navescort» i que «*viner» no és al *Diccionari català valencià balear*), i el que, per contra, presenta una llengua llatina ben correcta i acceptable, de la qual poden ésser mostra les pàgines redactades pel ja esmentat Ermengol, però també per d'altres. Les diferències no sols afecten la globalitat, ans detalls com és ara la denominació dels quatre punts cardinals en els dos primers documents, que podrien ésser representatius de les dues línies esmentades; trobem, en efecte, en el primer, «a parte orientis..., de occiduo..., de meridie..., de parte vero circii...» (24, núm. 1101, lín. 9-11); en el segon, en canvi, «ab ortu solis..., ab australi plaga..., ab occidentali parte..., a septentrionali clima...» i encara, en denominació global, «prelibata quadrina climata» (25/1102/21-25); fins i tot es troben expressions que un clàssic no hauria refusat: «equa lance» (35/1108/31), «tue libuerit voluntati» (40/1113/5) ni hi manca qualche hel·lenisme: «adelphi» = «germans» (35/1108/31).

Remarquem, encara, que d'acord amb l'evolució bidireccional de la llengua, que acabem d'esmentar, és constatable una major o menor submissió als formularis tradicionals, tan ben coneguts per les recensions anteriors. Destaca el *Per scripturam venditionis*, emprat almenys vint-i-dues vegades, a les quals s'han d'afegir les dues de la variant *Per scripturam donationis*; el d'*Ego... donator sum* es repeteix cinc vegades i dues el *Magnum mihi et satis licitum esse videtur* i el *Certum et manifestum est enim*. Però la posició davant els formularis ha canviat, tal com hom pot veure comparant els dos de *Per scripturam donationis* de les pàgines 83/1153 i 87/1157, respectivament: hom trobarà en el primer exemple una submissió literal, en l'altre una reelaboració no sotmesa a la fórmula. Sabem l'existència d'un mestre anomenat Guillem (71/1143/l. 14 del final) i també que un «Robertus, professione gramaticus dictavit hanc cartam» (105/1178/l. 4 del final). I sabem que un «Wilbertus levita...» rebia per testament l'encàrrec de «erudiat iam dicto Raimundo ad clericatum» (144/27/15).

Seria superflu de remarcar la riquesa de les informacions i no sols en la vintena de testaments. Ni que sigui a desgrat, assistim a la plena vigència del sistema feudal, amb concessions o donacions de feu (50-51/1123; 102/1175), amb conveniències o submissió feudals (52/1125, 55/1129, 57/1133, 62/1137, 107/1180), trobem llistes de mals usos (84/1154/4-5) o l'expressió «tenere per fevum» (89/1159; 109/1183/3) o l'equivalent de «tenere per dominum Gerallum» (45/1119/20) o la d'«omnes nostros pagenses» (102/1175/6). Però també assistim a la construcció dels campanars romànics i a la pintura dels retaules contemporanis (54/1127/22-23). Ens podem trobar a la mateixa frontera de la conquesta prop Balaguer, on encara veiem qualche «almúnia» (33/1107/4-5). Som certificats d'algun cas de simonia (93/1164) i del fet que algú ha de vendre «propter sterilitatem famis» (73/1144/6-7), una situació de gana endèmica que no és difícil d'endevinar sota la decisió testamentària de reservar «de ipso blat... et cuncto vino... cum .II. obtimas pernas et formatics. VIII... comedant et bibant ipsos clericos et aliorum hominum qui ducunt corpus meum ad Sede quantum opus est» (107/1181/línia 4 del final). Les referències a la llei gòtica són constants (42/1117/2-3; 47/1121/1-2; 63/1139/1; 65/1141/3; 69/1142/3; 87/1157/1); i, ultra el ja esmentat jurament de pau i treva, es presenta

una situació potser favorable a la pau, quan el bisbe Guillem Arnau posa el poder feudal sobre uns castells en mans d'aquells canonges de la Seu «qui non ferant arma» (33/1107/31), bo i afegint: «Et si prefati cannonici voluerint prenominata castra destruere aut solotenus et funditus subvertere habeant omnino integram potestatem faciendi hoc ad servicium Sancte Marie eiusque canonice» (*ibid.*, 35-38).

Hi ha altres notícies relatives a peregrinacions a Jerusalem (64/1140, 104/1177, 137/25), a Sant Pere de Roma (145/28) o a Sant Jaume de Galícia (145/1174), a un mestre anomenat Guillem (71/1143/14 del final) i a llibres, en general «meos libros», 72/1143/18-19) o en concret «antiphonario cum ipso psalterio cum omnibus aliis meis libellis» (76/1147/6-7); «officiarium» (101/1174/5 del final), «antifonario meo, cum responsis et psalterio atque himnario et officario meo» (80/1150/34-35); «meo antiphonario... alium antiphonarium» (140/25/4 i 7); «ipso suo proser» (144/27); «ipso meo proser et immer» (146/28/33).

Ja he dit que una de les característiques d'aquest lliurament és constituït per les correccions tant dels volums anteriors com del que ens ocupa (148-149). En aquest punt és de doldre que la revisió no hagi estat completa. La comparació, no pas sistemàtica, dels textos transcrits amb alguna de les reproduccions fotogràfiques dels mateixos donades en l'apèndix, permet de trobar, almenys, dues faltes textuals: a 36/1109/línia penúltima, trobem «acripsi», on en la fotocòpia (làmina núm. 2) es llegeix «scripxi»; en 100/1173/4 veiem «domos Sedem», però la làmina corresponent, la 5 (en la qual també hi ha la incorrecció de remetre al document 1172), diu «domos apud Sedem»; i en la línia 8 del mateix document trobem «sue» i en la fotocòpia «sua»; cap d'aquestes tres faltes no és indicada en les correccions. Però hi ha una rècula de lectures que deixen el lector en la inseguretats de si són falles del «scriptor» o de l'editor actual: 32/31: «hominibus»; 33/23: «omnipotetemt»; 33/30: «postestatem»; 39/1113/10: «Urelli»; 43/4: «hinal»; 43/14: «contradidit»; 61/1136/14: «vido»; 67/32: «dimisti»; 67/ l. 7 del final «prelibta»; 75/1: «sanctorum», potser per «sanctarum»; 98/1170/3 «vobis», quan hom esperaria «votis».

La segona sèrie dels vint-i-vuit textos sobreafegits i les correccions finals fan la impressió que s'acaba amb aquest lliurament la publicació dels documents més antics conservats en l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell. Si fos així, en fer el resum d'aquests més de mil dos-cents documents és de justícia manifestar el més viu i gran agraïment per la feïnada que tal edició ha comportat, la felicitació a tothom qui l'ha feta possible i en particular a Cebrià Baraut, que l'ha realitzada. Voldria subratllar el mèrit particular que representa el fet que aquesta publicació i «Urgellia», que l'ha acollida, surti d'una població com la Seu d'Urgell, la qual sens cap mica de dubte, en resulta prestigiada. I si la publicació hagués de continuar ja amb documents del segle XII, només em permetria d'afegir-hi que estaria més que satisfet que a l'hora de presentar la futurible publicació em pogués estalviar un paràgraf com el precedent.

Per damunt de tot, però: Que per molts anys, pare Baraut, pugueu fer semblants obres!

Josep Perarnau

Lluís G. CONSTANS I SERRATS (+), *Diplomatari de Banyoles*. Volum II. (De l'any 1051 al 1299), Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals 1987, 506 pp.

Dos anys després de l'aparició del volum primer, sobre el qual hom pot veure ATCA, V (1986), 350-351, arribava al públic el segon volum d'aquest aplec de docu-

ments. En una obra de la categoria d'aquesta, el detall de la immediatesa temporal és d'agrair, cosa que el crític fa amb molt de gust.

Perquè el llibre fa patxoca. L'enquadernació és molt digna i la materialitat del volum per la qualitat del paper i per la generositat dels espais atorgats a cada document no n'és menys. I si ens fixem en els documents, no triga a apoderar-se d'un hom la sensació de trobar-se davant una recopilació documental important. Ho és, evidentment, per a Banyoles i la seva comarca, però no ho és pas menys per a un ròdol més extens. Un altre dels mèrits de l'aplec és el fet que no procedeix d'un sol fons documental, ans és resultat de recerca en diversos arxius de Barcelona (ACA), de Girona, de Banyoles i de cases pairals de la comarca.

En els seus quatre-cents dos documents, en efecte, de dos-cents dotze dels quals hom dóna quelcom més que el regest (en general, text complet o resum antic, en alguns d'altres, escatocol o signatures), hom pot trobar multitud de notícies que poden anar des de la clarícia relativa a la forma com hom aprenia de lletra («...dum esset puer et discebat psalmos...», 237, línies 10-9 de final de pàgina), fins a l'abundant documentació entorn de temes més generals com són la reforma gregoriana al bisbat de Girona (56-58, 62-63, 156-157: remarcuem el detall que aquests documents són els primers datats no pels anys de regnat dels reis francs, sinó «anno Domini», nativitat o encarnació, que no trigaria a imposar-se); la vigència del nou dret dels usatges, de forma que, a diferència de les compilacions de Vic i de la Seu d'Urgell, on la referència a la llei visigòtica és abundant, ací només n'he sabut trobar una i encara formulada d'aquesta manera: «...iudicaverunt secundum auctoritatem legis Gothicae et secundum usaticos terrae...» (83, línies 17-18), contra dues de formulades així: «...sicut in lege usuaría continetur...» (129, línia 10), i «...secundum legem usuaríam...» (129, línia 12); o el tema de la implantació i vigència del feudalisme, entorn del qual la present documentació seria abundantíssima i de la qual, per això mateix, ens limitarem a assenyalar aquells documents que ens han semblat més interessants, en les pàgines 167, 171, 243, 285, i sobretot el que assenyala el final dels mals usos a Banyoles per conveni entre l'abat i monestir de Sant Esteve d'una banda i les autoritats de la vila de l'altra, 361-364, amb el doble reconeixement que en els llocs de senyoriu reial directe tals mals usos no existien i que l'abat de Banyoles necessitava els diners de la «redempció» local col·lectiva per a pagar deutes a jueus. Afegiré, encara, que la documentació especialment subratllada en les línies anteriors ha fet néixer en mi la pregunta de si la reforma gregoriana no fou una manera de «redimir-se» l'Església d'uns «mals usos» feudals.

Hi ha, de més a més, peces que són dignes d'ésser assenyalades per llur pes específic com és ara l'acta de fundació de la canònica regular de Santa Maria d'Olives (224), els capítols fundacionals de la confraria de Sant Andreu, parròquia de Torn (327-329, amb un text del *Cant de la Sibilla*, en el qual caldrà veure si hi ha variants dignes d'esment), l'acta de translació de sant Martíà amb la llista d'altres relíquies (433-435), l'acord arbitral entre el monestir i Santa Maria de Turers (451-461) o la sentència arbitral de Jaume de Biània delimitant les jurisdiccions reial i senyorial damunt Banyoles (476-481), amb el detall que tals sentències eren donades tant en el palau comtal de Barcelona (128), com en el de Besalú, ja a mans del comte de Barcelona (153). Hi ha d'altres textos de sentències (128, 236) o de composicions (257, 307). Afegim que la butlla d'Innocenci IV (315) és desconeguda de la recopilació de les ibèriques del dit papa, ja coneguda dels lectors d'ATCA, VII-VIII (1988-1989), 547-552, núm. 4596. Assenyalarem la concessió litúrgica relativa a les matines de Pasqua i de Pentecosta (297) o la d'altra naturalesa donant ple dret sobre el roldor als habitants de la vila, amb detalls interessants sobre el mercat (342). No manquen els testaments,

entre ells el d'un bisbe de Carcassona (52-53; 121, 140, 162, 198). Acabem l'enumeració amb la notícia que el jove Bernat de Llers era l'any 1211 empresonat a Marsella, «obses... pro domino Rege...» (250) i amb les lletres de batalla entre Guillem Galceran de Cartellà d'una banda i Jaume I o Pere el Gran, de l'altra (396-398 i 400-401).

En un altre pla, aquest més formal, la recopilació que ens ocupa ens permet d'assistir als darrers moments de vigència dels models notarials que les altres recopilacions documentals ens han permès de veure plenament vigents en els temps immediatament posteriors a la imposició de la sobirania franca. I així trobem documents calcats sobre els formularis *Ego... (et ego)... donator(es) (venditor[es]) sum(us). Per hanc scripturam...* (18, 43, 65, 80, 86, 93, 94, 105) o *Manifestum est enim...* (47), els quals a partir d'un cert moment desapareixen per sempre, substituïts per textos d'escriuans públics (cf. 225, línies 3-2 de final de pàgina) capaços de redactar amb considerable correcció.

Tot aquest bé de Déu de textos arriba al lector de forma (i em refereixo exclusivament a la de les transcripcions) poc satisfactòria. En posaré un exemple, perquè en una sola línia sembla que no s'hi troben menys de quatre faltes: «...teneatis, salvo iure seniorum solidorum et libere sine impedimento alucuius persone...» (220, línia 7), on tot fa pensar que s'hauria de poder llegir: «...teneatis, salvo iure seniorum, solide (?) et libere sine impedimento alicuius persone...». Ja se sap que una flor no fa primavera, però quan les flors despunten arreu, certament la primavera és arribada; i en aquest tan bell camp del *Diplomatari de Banyoles* les flors dissortadament despunten arreu. N'hi ha que fins i tot tenen un punt d'excessiu, com quan un Joan és convertit en esposa d'una Sibilla: «...ego Sibilla... dono tibi Johanni, sponse mee...» (213, línies 1-3; sort que la línia penúltima de la mateixa pàgina posa les coses al seu lloc: «...Johanni, filio nostro, et uxori tue Sibille...»); la pàgina 154 també és una bona mostra de l'abundància; trobem, en efecte, en la línia 4 «fratrum» per «fratrum», en la 18 «auto» per «aut», en la 19 «nostran» per «nostram», en la 19-20 «sempre» per «semper», en la 25 «pus en» segurament per «postea»; en la pàgina anterior, línia 3 del final, trobem «indicaverunt» quan tot porta a «iudicaverunt», car tal com diu la línia següent es tracta de quelcom fet per «iudices». I si comencem pel començament del llibre, a la pàgina 23, línia penúltima «dic tus» ha d'ésser «dictus»; en la 24, línia 6 del final de pàgina «donar» ha d'ésser «donat» i en la cinquena «precriptus» ha de dir «prescriptus». El lector pot endevinar com seria la llista, si seguíssim així fins al final del volum. No cal dir que aquesta manca de correcció treu al llibre una gran part del valor que tindria, si les seves transcripcions fossin presentables com normalment ho són les de documentació d'aquesta categoria. Per això, si el *Diplomatari de Banyoles* hagués de tenir algun volum complementari, em permetria de demanar als editors, per llur propi prestigi, que el text estigués a l'altura del volum. Només d'aquesta manera s'assegurarien una enorme gratitud per part dels estudiosos.

Josep Perarnau

Ramon LULL, *Llibre de l'orde de cavalleria*. A cura d'Albert SOLER I LLOMPART (Els nostres clàssics A 127), Barcelona, Editorial Barcino 1988, 246 pp.

Aquest llibre té, clarament diferenciades, dues parts, la d'introducció (5-159) i la d'edició del text de Ramon Lull (161-241).

Troblem en la primera tres seccions: la que explica el *Llibre de l'orde de cavalleria* a l'interior de l'obra del seu autor (5-60), la que recorda la seva difusió tant en còpies

medievals manuscrites com en edicions contemporànies (61-81 i 129-153) i la que estudia el text des de diversos punts de vista formals (82-128).

La primera secció, després d'haver precisat que el *Llibre...* segurament fou escrit l'any 1276 amb motiu de l'inici del regnat de Jaume II de Mallorca (9-10), remarca la diferència entre un pròleg simbòlic «adreçat a la potència imaginativa de l'ànima» (15) i un cos del llibre dedicat «a l'argumentació pura i simple» (16) a tall d'exposició d'aquella «sciència escrita en llibres» que Llull demanava per a l'orde de cavalleria (18). Les pàgines següents ofereixen qualche element de judici per a la comprensió sociopolítica de la cavalleria en temps de Ramon Llull, definida per la inadaptació davant l'ascens de la burgesia urbana amb la consegüent sensació de malestar (35-43), situació a la qual Llull responia exigint que la cavalleria respongués a la seva primera intenció, car «un dels pilars de la reforma de la societat que Llull pretén és aquest restabliment de l'ètica original en els diferents oficis» (47), exigència ètica que comportava una contrapartida ben favorable, que podria equilibrar aquella pèrdua de pes social produït per l'ascens de la burgesia urbana, mitjançant el servei a un Estat que començava a fer sentir la seva puixança: «els cavallers són els homes més apropiats per a ocupar els càrrecs públics; si el rei no té en compte això, actua contra l'orde de cavalleria» (53).

Si no m'erro, aquestes pàgines són de les més incitants de la introducció, car incideixen en un problema tocant en l'estudi introductori del primer article d'aquest volum, el de saber fins a quin punt el projecte inicial de Llull es limitava a la conversió dels infidels; en aquest sentit, deu tenir importància la formulació de l'autor en parlar de «la reforma de la societat que Llull pretén» (47), frase que salta molt més enllà de la conversió dels infidels i coincideix amb aquella recerca del camí que allunyi la cristiandat del mal estament i l'acosti al bo. Per això mateix és de doldre que l'autor s'hagi limitat a afirmar que «les investigacions pel que fa a la cavalleria a la Corona d'Aragó (en qualsevol moment de la seva història) es troben encara en un estat inicial» (26), car, si això es podia afirmar en el moment en el qual Pierre Bonnassie escrivia un llibre publicat en català l'any 1979, no crec que es pugui afirmar amb lletra impresa l'any 1988, quan en els darrers anys un dels punts més vius dels estudis medievalístics als Països Catalans ha estat justament el vinculat al feudalisme, a les seves manifestacions sociopolítiques i a la seva extensió, fins al punt que tota una escola historiogràfica de moda els últims temps ha evitat de parlar de la (re)conquesta de les Illes i del País Valencià i ha introduït la denominació de irrupció o transformació feudal en aquelles terres. No cal dir que agafar el bou per les banyes exigia encarar-se amb aquesta problemàtica, perquè, tot i la importància del problema, després de la llarga introducció de Soler i Llopart no sabem ni que existeixi la qüestió de què significava en el seu marc concret de l'incipient regne (croat) de Mallorca l'opció dibuixada en el *Llibre de l'orde de cavalleria*.

No cal dir que aquest problema és més urgent després de l'edició del *Llibre contra Anticrist*, amb el seu 'no' radical a l'ús de les armes al servei de la fe, justament perquè són contràries als començaments o principis cristians, 'no' que en el *Llibre...* del 1276 ja comença de convertir-se en 'sí'. ¿Què ha passat, doncs, entre l'any 1274 i el 1276 i quin és el joc que Llull fa fer als «principis», que justament invoca com a base de la seva exposició didàctica dels ideals ètics de la cavalleria?

Al costat de l'interrogant acabat d'exposar, perden importància els que es podrien suscitar durant la lectura de les altres seccions de la introducció, en general resultat d'un lloable i reeixit treball d'informació. L'interrogant és el de si són al seu lloc en la introducció a l'edició del llibre d'un clàssic pàgines que semblen pròpies d'una memòria de llicenciatura o d'una tesi doctoral en filologia o específiques d'un estudi especialitzat.

L'edició del text és fidel al manuscrit pres com a base i aquesta és una lloançà que no es pot pas estendre a tots els qui s'atreveixen a publicar textos. Faré, però, dues preguntes: veig que han desaparegut les indicacions de canvi de foli o de coronell, cosa que no deixa de semblar extranya sobretot en un text editat a base d'una còpia manuscrita concreta, ací el ms. 12 de la Biblioteca de Catalunya; segona, veig que no s'ha seguit una norma uniforme en la indicació d'afegitons del corrector; i així, per exemple, en la pàgina 169, nota 3, hom assenyala que en aquell 'indigne' el corrector interlineà l'«in-» inicial, detall que en canvi no és indicat en relació a la 'a' afegida pel corrector després de l'«abasta» final de la línia 62 o a la ratlla d'abreviatura en els dos 'e[n]' de les línies 71 i 75, cosa que, de més a més, posa aquest petit problema: si l'«in-» inicial d'«indigne» no és col·locat entre parèntesis quadrats, tot i haver estat introduït pel corrector, per què es col·loquen entre tals parèntesis les dues «-[n]» en els «en» esmentats, quan tenen al seu favor la intervenció del corrector, exactament igual com l'«in-»?

No cal dir que aquestes són minúcies, que res no lleven ni a la vàlua de l'edició ni al mèrit de l'autor.

Josep Perarnau

JOSEP PERARNAU I ESPELT, *El text primitiu del De Mysterio cymbalorum Ecclesiae d'Arnau de Vilanova*. En apèndix el seu *Tractatus de tempore adventus Antichristi; Guiu Terrena critica Arnau de Vilanova*. Edició de la *Quaestio utrum per notitiam Sacrae Scripturae possit determinate sciri tempus Antichristi*. En apèndix, tres fragments de *teòlegs relatius a la tesi escatològica arnaldiana*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 7-222.

I due articoli che Josep Perarnau i Espelt ha offerto nel precedente numero di ATCA costituiscono insieme un contributo di notevole interesse non solo per lo studio di Arnau de Vilanova ma in generale per la storia del profetismo e della spiritualità della fine del Medioevo. Nel primo troviamo una introduzione che illustra la struttura e i temi dell'apocalittica arnaldiana sia nel *De adventu Antichristi*, sia nel *Tractatus de mysterio cymbalorum ecclesiae*, che rappresenta la seconda formulazione organica dell'apocalittica arnaldiana. L'analisi interna dei testi è articolata con la valutazione della loro risonanza nell'ambiente scolastico, a cominciare dal conflitto parigino del 1300.

A questa introduzione segue l'edizione del *De mysterio*...basata sul testimone romano della Biblioteca Corsiniana 40 E 3, ff. 1r-28r e un'appendice con la trascrizione integrale del *De adventu Antichristi* nella redazione del codice Vaticano latino 3824.

Il secondo articolo ha un'introduzione più breve dedicata a presentare le critiche dei teologi alla dottrina di Arnaldo. Esempio di queste contestazioni è una questione di Guiu Terrena, *Utrum per notitiam Sacrae Scripturae possit determinate sciri tempus Antichristi*, di cui si presenta uno schema dettagliato e si individuano i motivi centrali. Di essa si dà poi l'edizione sulla base del codice Vaticano, Borghesiano 39. Nell'appendice sono trascritte alcune altre testimonianze: di Pietro di Alvernia, la questione *Utrum Antichristus sit venturus in brevi*, dal Vaticano latino 932; di Giovanni Quidort da Parigi, un frammento del *Tractatus de Antichristo et eius temporibus* dall'edizione veneziana del 1516 di Lazzaro di Soardis; di Niccolò di Lira, un frammento della *Generalis disputationis quaestio decima quinta* dal Vaticano latino

982. Sia per il *De mysterio cymbalorum* che per la questione di Guiu Terrena troviamo in conclusione un indice lessicale ed uno delle citazioni bibliche.

Inutile dire che la massa di documentazione offerta è tale da consentire ora molte precisazioni interpretative. A me interessa però qui rilevare alcuni punti della presentazione del Perarnau, che paiono di particolare interesse. In primo luogo la figura di Arnau emerge abbastanza chiaramente nella sua qualità di «propagandista di Dio»; questa espressione ch'è stata usata per Dante Alighieri in senso generico, sembra qui calzante in un senso più stringente. Arnau vuole convincere la cristianità alle norme morali che gli sembrano ricavabili dal vangelo. Per questo usa sia delle tecniche psicologiche, ed il Perarnau insiste molto sul motivo del 'terrore' come espediente pastorale (48); sia delle tecniche sociologiche, nel senso, ad esempio, che investe le sue ricchezze per ottenere la diffusione dei suoi scritti. Cura questo aspetto della sua attività in maniera minuziosa fin dall'inizio, utilizzando gli 'stazionari' di Parigi, di Montpellier, di Lleida (9). Entrambe le attenzioni paiono essere una costante dell'impegno di Arnau. Il Perarnau stesso aveva già notato a proposito dell'*Alia informatio beguinorum*, la raffinatezza dell'analisi psicologica arnaldiana, a proposito della dinamica dei desideri e delle paure di chi vive secolarmente. Ugualmente aveva notato come l'attenzione che Arnau pone nell'organizzazione del 'suo' scrittorio, mostra una premeditata diffusione di messaggi ad un pubblico che si suppone ampio (appunto i laici).

Credo si possa essere anche d'accordo col Perarnau nel dire che Arnau de Vilanova non ha da veicolare, almeno in questi anni, un messaggio ben articolato nei suoi contenuti (30). Amplificherei questa considerazione in un duplice senso: in primo luogo la sua scrittura è soggetta a forti mutamenti di prospettiva, non solo stilistici. La tematica cambia completamente dal *De significatione nominis tetragrammaton* al *De adventu*, mentre un mutamento ancora più ravvicinato si scopre all'interno delle due parti principali di quest'ultimo testo, confrontando il linguaggio sapienziale del *De consummatione saeculi* (prima parte del *De adventu*) e quello quasi accademico e normalizzato della seconda parte dello stesso *De adventu* in risposta ai teologi. Nel *De mysterio* l'attacco alla 'curiositas' degli scolastici è definitivo e con esso lo è anche l'esaurimento di ogni disponibilità alla mediazione. In pochi anni scompaiono l'ermeneutica «grafica» delle origini, e il tono esegetico di Parigi si ribalta nel tono visionario della Scurcula. Prospettive diversissime, che continueranno peraltro a convivere indisturbate nelle collezioni che lo stesso Arnau allestisce, fino agli ultimi anni, incurante della incongruità reciproca di certi temi.

Il Perarnau indica la proclamazione della venuta dell'Antichristo entro il secolo come unico dato sicuro e come costante dottrinale degli scritti apocalittici di questo periodo, ma credo anche che questa fluidità, questo incessante mutarsi del messaggio, questa forma degli scritti quasi sempre vincolata a dei luoghi, a delle situazioni e a degli interlocutori precisi, come anche questo loro carattere composito, nasconda una realtà spirituale importante. Appare qui un tema che il Perarnau accenna ma che può essere valorizzato. Quella di Arnau è una scrittura strettamente vincolata alle sue vicende autobiografiche: non solo si deve notare la molteplicità di *Denuntiationes* e di *Apologiae* che formano la maggioranza degli scritti del suo corpus, ma si deve cogliere come tendano ad avere forma di *Confessio* e di *Carpinatio*, opere che vorrebbero avere la forma del trattato, come lo stesso *De adventu*, che acquista consistenza nell'essere un'autodifesa. La dimensione non professionale della scrittura teologica di Arnau, la sua laicità, è qui in primissimo piano: la sua scrittura è totalmente e in maniera consapevole sottoposta a questa condizione. Tale condizione che è premessa alla sua opera di scrittore, e che provoca certe disorganicità ed una continua fluidità,

tende a costituire talora un messaggio più interessante di quello contenuto nella lettera stessa degli scritti che egli propone. Arnau in questo senso non è un 'autore' e la sua scrittura è più un gesto (liturgico o politico) che un teorema. Si tratta di una condizione esistenziale che si innesta sull'esperienza della visione mistica e dell'essere scelto da Dio, esperienza che nel *De mysterio* è centrale. Arnau difende se stesso perché difende la scelta che Dio ha fatto su di lui. Nell'atto di questa difesa nasce la sua scrittura: la sua vita è la sua profezia (24), dalla sua esperienza di amore di Dio, guarda e scruta la Scrittura. È così che autobiografismo e profezia si saldano in maniera formidabile, dando una qualità al messaggio arnaldiano, una qualità espressiva che non gli deriverebbero dalla sostanza del messaggio dottrinale, almeno in questa prima fase della sua produzione, che si conclude con in *De mysterio*.

Da qui, in base alle osservazioni del Perarnau, si possono indicare due direzioni praticate da Arnau, una riguarda la storia della spiritualità, l'altra la storia della cultura, due dimensioni connesse ma diverse nelle espressioni. Dal punto di vista della storia della spiritualità Arnau sperimenta la possibilità di una vita cristiana senza mediazioni, verificabile sulla carità e sull'attesa di un adempimento promesso e scoperto grazie alla carità stessa. Una carità che lo ha invaso nella visione e che lo ha legittimato nella parola. La conversione che grazie alla profezia egli cerca di realizzare con la sua estenuante propaganda, con tutte le sue tattiche, ha in fine di portare all'esperienza della vicinanza di Dio soprattutto tutti gli altri laici.

Ho iniziato sottolineando la capacità propagandistica arnaldiana, essa però non ha carattere ideologico, non spinge al potere di un gruppo clericale o civile. È così che potrà negare un nesso tra profezia e crociata (40), dichiarando che le crociate potranno certo essere tentate, ma quel tentativo non muterà il piano di Dio che prevede nella storia certi ritmi e non altri, dei ritmi che non possono essere mutati dagli uomini. In questo senso si può anche notare che lo sforzo contro i falsi profeti che caratterizza Arnau, è lo sforzo di chi intuisce un prossimo impoverimento della profezia; appunto un fallimento reale della profezia del secolo XIV e poi nel XV lo si sperimenterà, via via che essa si ridurrà al servizio di esigenze nazionalistiche. In questo senso il fatto che alla fine il segno più alto della vicinanza del regno di Dio divenga Federico III piuttosto che Jaume II ha un significato preciso. Federico si sforzerà non tanto nella preparazione della crociata, ma nella conversione dei suoi cittadini ad una vita secondo la verità del cristianesimo, ad esempio con gli *Statuta Messanae* del 1310.

Dal punto di vista della storia della cultura il problema di Arnau è parallelo a questo. È il problema della nascita delle discipline scientifiche e l'impossibilità di assimilare ad esse la conoscenza di Dio (44-45). Arnau, lo sappiamo bene, è all'avanguardia in questi stessi anni nello sforzo di dare alla medicina lo statuto di scienza. Ha rapporti tali con la curia pontificia di rendersi ben conto dell'importanza e soprattutto della specificità che la filosofia naturale sta assumendo. Arnau percepisce (perché partecipa ad organizzarle) la dimensione sociologica di questa vicenda e con sempre maggior chiarezza indica la non assimilabilità del cristianesimo allo statuto di una disciplina scientifica. Egli scrive qualcosa che parla della verità del cristianesimo, ma tende a rinunciare ad organizzare quel suo discorso secondo le norme di una disciplina (e qui il passaggio dal *De adventu* al *De mysterio* è forte).

In complesso dunque Arnau de Vilanova compare ai nostri occhi con una fisionomia problematica di grande interesse. È scrittore ma non accede al concetto moderno di autore, lasciando che la sua scrittura sia catturata dalla sua stessa esperienza esistenziale e su questo si innesta il suo messaggio spirituale. Ugualmente ha piena consapevolezza del significato storico della nascita delle discipline scientifiche, ma non crede

di poter assimilare a queste (come invece poi succederà, grazie agli sforzi dei suoi avversari) la sapienza cristiana.

Si tratta di ipotesi da verificare. Ma certo il tenace attacco che egli riceve dagli ambienti teologici sembra più legato a queste trasgressioni preliminari che non al mesaggio stesso, che in effetti, almeno all'inizio, poteva essere assimilato, come è stato notato, ad una apocalittica del tutto tradizionale, mai completamente spenta nella tradizione cristiana.

Credo che questi particolari della personalità di Arnau dovranno essere considerati anche dal punto di vista della costituzione della bibliografia arnaldiana e dell'opera di edizione dei testi. Riguardo al tema dell'autenticità degli scritti arnaldiani il Perarnau rammenta che non possiamo pronunciarsi con certezza sull'attribuzione dell'*Expositio capituli XXIV evangelii Matthaei*, che sarebbe opera di Arnau secondo il manoscritto romano dell'Archivio dei Carmelitani (16), in più ripone il gravissimo problema (che pareva superato dopo l'edizione critica dovuta a Joaquim Carreras Artau) circa l'attribuibilità ad Arnau dell'*Expositio super Apocalypsi* (21). L'analisi positiva delle testimonianze manoscritte che abbiamo è senz'altro impegno prioritario per rispondere a questi interrogativi, ma si potrà procedere senza tener conto che in generale Arnau è un autore così eterogeneo e così disponibile a promiscuità? Che egli è così lontano dagli «autori» in senso moderno e dalla loro solidità tematica e stilistica? Proprio in casi come il suo il problema teorico dell'attribuzione diventa interessante e dovrà essere posto attentamente, nello sforzo di misurare 'il grado del suo coinvolgimento' nelle scritture che alcuni codici tramandano come sue. Sarebbe già una gran scoperta se si potesse concludere che, a proposito di queste *Expositiones*, più che dire sì o no ad un'attribuzione, si deve invece parlare di «grado di coinvolgimento», della misura di una «partecipazione».

D'altra parte, proprio le considerazioni sulla specificità del modo di scrivere di Arnau, è auspicabile che le edizioni non vengano fatte applicando meccanicamente il modello lachmaniano. Così appropriatamente il Perarnau ha scelto di basare la sua edizione critica del *De mysterio* non sulla costituzione di uno stemma ma su un codice sulla cui autorevolezza ci aveva ragguagliato (e il codice donato a Bonifacio VIII), nonostante gli errori, nonostante le lacune. Si tratta in questi casi di valorizzare le intuizioni del Bedier sull'edizione del codice unico, preoccupandosi di attenuarle con l'uso di testimoni di complemento (come appaiono essere nel nostro caso il Borgh. 205 e il Vaticano latino 3824).

Questa non è dunque una edizione critica «minima» come dice il Perarnau, ma è l'unica edizione possibile per un autore che sfugge programmaticamente alla definizione classica di autore.

Francesco Santi

Arnaldi de Villanova Opera medica omnia, edenda curaverunt I[ulius] GARCIA-BALLESTER, J[uan] A. PANIAGUA et M[ichael] R. MC VAUGH, 1975, ss.:

Aphorismi de gradibus, edidit et praefatione et commentariis anglicis instruxit Michael McVAUGH (Opera medica omnia II), Granada-Barcelona 1975, XIV et 338 pp.
Translatio libri Galieni De rigore et tremore et ictigatione et spasmo, edidit et praefatione et commentariis anglicis instruxit Michael McVAUGH (Opera medica omnia XVI), Barcelona 1981, 111 pp.

- Commentum supra tractatum Galieni de malitia complexionis diverse*, ediderunt et praefatione et commentariis hispanicis instruxerunt Luis GARCÍA-BALLESTER et Eustaquio SÁNCHEZ-SALOR. *Doctrina Galieni de interioribus*, edidit et praefatione et commentariis anglicis instruxit Richard J. DURLING (Opera medica omnia XV), Barcelona 1985, XI-393 pp.
- Tractatus de amore heroico. Epistola de dosi tyriacalium medicimarum*, edidit et commentariis anglicis instruxit Michael McVAUGH (Opera medica omnia III), Barcelona 1985, 109 pp.
- Tractatus de consideratione operis medicine sive De flebotomia*, edidit Luke DEMAITRE et praefatione et commentariis hispanicis et anglicis instruxerunt Pedro GIL-SOTRES et Luke DEMAITRE, Barcelona 1988, 307 pp.

L'entreprise d'édition des oeuvres médicales d'Arnaud de Villeneuve est sans doute l'événement majeur des études sur la médecine médiévale ces dernières années. Conduite par un triumvirat enthousiaste et hautement compétent, elle a donné lieu à ce jour à la parution de cinq volumes. D'autres sont sur le point de paraître: on attend, en particulier, les *Medicacionis Parabole* dont le père Juan A. Paniagua a terminé l'édition.

Malgré la renommée exceptionnelle dont jouit depuis le Moyen Âge Arnaud de Villeneuve (+ 1311), en tant que théologien proche de l'hérésie joachimite, diplomate, praticien apprécié des rois de Catalogne-Aragon et des papes, le contenu même de son oeuvre médical restait mal connu. Au fil de l'édition de ses oeuvres authentiques, le personnage que les historiens ont souvent tiré de façon outrancière vers l'occultisme, fait place à une figure de médecin éminemment rationaliste, soucieux de donner à ses collègues une méthode scientifiquement fiable. Selon les termes de Michael R. McVaugh, la tendance principale de son oeuvre pourrait être qualifiée de «positivisme médical», c'est-à-dire «a continuing attempt to distinguish between the scientific knowledge proper to philosophers and the heuristic, utilitarian understanding necessary for the physicians» (vol. III, 28). Les éditions, dont nous ne pourrions donner ici que de courtes analyses, précisent, l'une après l'autre, ce que doit être, selon Arnaud, la démarche médicale.

* * * * *

Le premier volume paru donna le ton à l'ensemble de la collection. Il ne s'agissait pas seulement de livrer l'édition critique de l'une des oeuvres les plus originales qu'ait produites le Moyen Âge, mais aussi de faire le point, dans le commentaire scientifique, sur l'ensemble du sujet qu'elle traitait. L'analyse des *Aphorismi de gradibus* (composés par Arnaud peu avant 1300) était précédée d'un exposé sur les théories pharmacologiques préexistantes: dans la médecine occidentale depuis l'École de Salerne; chez les deux auteurs arabes Averroès et al-Kindi auxquels se réfère principalement Arnaud. À travers cette oeuvre qui proposait une méthode mathématique sophistiquée pour doser les médicaments composés, apparaissaient les orientations majeures de la pensée d'Arnaud que les éditions postérieures contribuèrent à éclairer: l'importance de la notion galénique de complexion (ou mélange des qualités premières au sein d'un corps naturel); la recherche d'une méthode de quantification des qualités; la volonté de promouvoir un système permettant, par la voie de la raison, de passer des règles générales aux particularités qu'offre l'expérience pratique; la réti-

cence à l'égard des idées médicales d'Averroès et de ses partisans. Le volume, qui offre également en appendice l'édition des versions latines du *De gradibus* d'al-Kindî et du chapitre consacré par Averroès dans le *Colliget* aux médicaments composés, nourrissait la réflexion des historiens sur les rapports entre théorie et pratique, sur les liens entre philosophie et médecine.

* * * * *

Avec l'édition de la *Translatio libri Galieni De rigore et tremore et ictigatione et spasmo*, un autre des multiples talents d'Arnaud de Villeneuve se trouve illustré: sa connaissance de l'arabe et son activité de traducteur. La version latine de l'opuscule galénique sur les mouvements involontaires du corps fut faite à Barcelone en 1282 à partir d'un intermédiaire arabe aujourd'hui perdu. Il s'agit de la première production littéraire d'Arnaud connue à ce jour; le choix de ce texte fut probablement motivé par la disponibilité des manuscrits, car le *De rigore* n'eut qu'un faible écho dans l'Europe médiévale. Arnaud lui-même ne cite pas sa traduction dans les oeuvres qu'il écrivit ensuite à Montpellier.

L'introduction rédigée par Michael R. McVaugh recense les termes latins et arabes qui ont servi, depuis l'Antiquité jusqu'au XVIe siècle, à rendre les notions galéniques de «tromos», «palmos», «rigos» et «spasmos». À travers l'exemple de ces mots, se trouvent notamment illustrées les modalités de la constitution du vocabulaire technique en latin médiéval: le rôle normatif que jouèrent, à la fin du XIe siècle, les traductions de Constantin l'Africain y est souligné. Ce volume des *Arnaldi de Villanova Opera medica omnia* est le premier à proposer un *Index verborum* relevant les termes utilisés par Arnaud; les éditions suivantes en comportent toutes et offrent ainsi des données précieuses pour une étude du vocabulaire médical médiéval, étude que rend difficile la carence habituelle des dictionnaires en ce domaine.

* * * * *

Cet important volume qu'est le *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diverse* nous entraîne au coeur de la notion galénique de complexion et de la conception qu'eut Arnaud de la démarche médicale. Est appelée «mauvaise complexion déséquilibrée» («mala complexio diversa»), toute transformation maligne qui altère l'équilibre entre les qualités, mais qui ne conduit pas à la destruction totale de l'activité des parties du corps qu'elle affecte ou de son ensemble. Elle intéresse au premier chef le praticien, car c'est à ce stade qu'il doit mettre en oeuvre sa thérapeutique (l'«ingenium sanitatis»), afin de stopper l'évolution vers une «mauvaise complexion équilibrée» («mala complexio equalis») qui amènerait la destruction totale de l'activité. Le commentaire au *De malitia complexionis diverse* permet aussi à Arnaud d'imposer sa propre conception du processus de la fièvre: l'alteration d'une qualité intervient en une quelconque partie du corps; elle modifie la complexion du coeur, provoquant ainsi une augmentation de la chaleur naturelle. Arnaud propose aux partisans d'une définition dualiste, qui voient dans la fièvre l'adjonction à la chaleur naturelle d'une chaleur d'origine pathologique. La violence des attaques laisse supposer l'existence d'importantes polémiques au sein de l'université de Montpellier, vers les années 1292-1295, date de composition du commentaire.

L'introduction à l'édition fait une large place à l'étude du milieu montpelliérain: au rôle que joua Arnaud dans l'élaboration de la Bulle pontificale de 1309 établissant les textes à mettre au programme, à l'introduction de ce que Luis García-Ballester a

appelé le «nouveau Galien», aux différents courants représentés par les maîtres. À travers les attaques proférées par Arnaud dans le *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diverse*, se profile la figure de Bernard de Gordon, autre grand maître montpelliérain à la charnière des XIIIe-XIVe siècles. Les éditions suivantes confirment l'existence de désaccords entre ces deux savants.

L'une des innovations de l'introduction est de présenter une étude linguistique du *Commentum*. Probable mise en forme «a posteriori» de notes d'étudiants, l'oeuvre offre les caractéristiques propres à la fois au maître et à ses auditeurs. La langue utilisée par les médecins au Moyen Âge n'a guère fait jusqu'ici l'objet d'analyses; on souhaiterait que l'exemple donné dans cette édition fût plus souvent suivi.

La seconde partie du volume est formée par l'édition confiée à l'éminent spécialiste du Galien latin, Richard J. Durling, de la *Doctrina Galieni de interioribus*. Ainsi que l'a montré Michael R. McVaugh, ce compendium des deux premiers livres de l'ouvrage galénique de médecine interne *De locis affectis* doit être attribué à Arnaud. En préliminaire à son édition critique, Richard J. Durling démontre qu'il ne s'agit pas d'une nouvelle traduction, mais d'un remaniement abrégé de la version arabolatine préexistante.

* * * * *

Les deux opuscules édités dans le troisième volume furent composés dans des contextes fort différents.

Le *De amore heroico* fut écrit vers 1285, alors qu'Arnaud se trouvait à Barcelone au service des rois de Catalogne-Aragon. Si l'on met à part la traduction du *De rigore*, il s'agit probablement de la première oeuvre médicale qu'il ait rédigée. Écrit à la demande d'un collègue exerçant alors en Sardaigne, ce traité tente de définir ce que, depuis les traductions de Constantin l'Africain, les médecins nomment «amor hereos», c'est-à-dire l'obsession amoureuse devenant pathologique. Arnaud semble l'inventeur de l'appellation d'«héroïque», promise à un long avenir dans la médecine comme dans la littérature. L'introduction à l'édition fait le point sur l'histoire complexe du concept, de ses liens avec celui de mélancolie, et situe le *Tractatus* par rapport aux exposés postérieurs d'Arnaud sur la psychopathologie, notamment dans le *De parte operativa*, composé à l'extrême fin de sa vie.

L'*Epistola de dosi tyriacalium medicinarum* s'inscrit dans le contexte des discussions montpelliéraines sur la thériaque dont Michael McVaugh avait présenté une première analyse en 1972 («Sudhoffs Archiv», t. 56). Avec cette *Epistola*, nous retrouvons l'intérêt d'Arnaud pour l'étude du mode d'action des médicaments composés et pour le problème si délicat de leur dosage. Le cas de la thériaque, qui agit en fonction d'une propriété que le raisonnement ne peut déduire, offre l'occasion d'insister sur la part expérimentale entrant dans l'appréciation de la dose convenable. L'*Epistola* manifeste une claire prise de position anti-averroïste, même si certains concepts du *Colliget* y sont repris.

* * * * *

L'anti-averroïsme constitue l'un des fils conducteurs de la production d'Arnaud dans le domaine médical. Le *Tractatus de considerationibus operis medicine*, composé probablement entre 1298 et 1300, est énuméré dans les *Aphorismi de gradibus*, avec le *De intencione medicorum* et l'*Epistola de dosi tyriacalium medicinarum*, au nombre des ouvrages écrits pour réfuter les thèses des partisans du médecin cordouan.

L'aspect polémique du traité se manifeste à travers la résolution des trois questions fondamentales: l'action de l'air sur les humeurs, le traitement de la douleur, la détermination du moment où il faut arrêter la saignée.

Contrairement à ce que son sous-titre pourrait laisser supposer, le *Tractatus* n'est pas un guide pratique pour l'usage de la saignée, mais une introduction générale à la thérapeutique. Au centre de cet ouvrage se trouve la préoccupation constante d'Arnaud de «dotar al médico de un bagaje de reglas universales que le permitan pisar terreno firme a la hora de prescribir el tratamiento» (Pedro Gil-Sorres, p. 62). C'est en quelque sorte le propos de Galien dans le *De ingenio sanitatis* ou *Methodus medendi* qu'Arnaud reprend à son compte. Parallèlement à la proposition de règles générales, le tractatus passe en revue différentes situations possibles, afin de montrer comment le médecin passe des données que lui offre l'examen du patient et de son environnement à la prescription d'un type particulier de saignée et à l'administration d'un régime accompagnateur.

Une importante caractéristique doit être relevée: contrairement à la plupart de ses homologues médiévaux, ce *De flebotomia* ne fait aucune allusion au rôle joué par l'astrologie dans la détermination du moment opportun. La prescription est exclusivement fondée sur les données de la médecine. L'astrologie est toutefois présente dans les aphorismes que les *Medicacionis parabole* consacrent à la saignée: son incidence est limitée à l'influence de la sympathie lunaire, considérée comme susceptible de modifier la qualité de l'air ambiant (l'une des six choses non-naturelles, suivant la classification galénique). La part que la tradition accordait à l'astrologie dans la pensée médicale d'Arnaud mériterait donc d'être réévaluée à la lumière de l'édition de ses œuvres authentiques.

* * * * *

La personnalité hors du commun d'Arnaud de Villeneuve justifiait à elle seule qu'un projet de l'envergure des *Arnaldi de Villanova Opera medica omnia* fût entrepris. Les cinq volumes parus ne font que renforcer la pertinence de ce projet. En même temps qu'elles nous font découvrir «Arnaud médecin», les éditions et les introductions qui les accompagnent apportent de nouveaux éléments à l'histoire de l'université de Montpellier. Elles donnent des textes fiables aux médiévistes, en un domaine où ils sont le plus souvent renvoyés aux manuscrits ou aux éditions approximatives de la Renaissance. Elles rendent enfin à la médecine dite scolastique sa place dans l'histoire de la pensée, en éclairant ses objets et ses méthodes.

Instruments de travail pour les spécialistes qui y trouvent des exposés précis sur les questions les plus techniques, les *Arnaldi de Villanova Opera medica omnia*, par l'accessibilité de leurs introductions, peuvent intéresser le médecin d'aujourd'hui. Même si les solutions proposées par un savant médiéval sont loin des représentations actuelles, il y trouve les interrogations permanentes de son art: le passage du général au particulier, de la théorie à la pratique, du savoir reçu à l'expérience acquise. On ne peut que formuler des vœux pour que ce projet soit continué avec les mêmes rigueur et compétence.

Danielle Jacquot
CNRS, Paris

Josep M. PONS I GURI, *Les col·leccions de Costums de Girona* (Textos i Documents 16), Barcelona, Fundació Noguera 1988, 370 pp.

L'autor publica en tres apartats els textos jurídics que s'originen a les terres de Girona durant la Baixa Edat Mitjana i que cristal·litzen el seu dret consuetudinari i jurisprudencial, el qual serà finalment conegut gràcies a Tomàs Mieres amb el nom de *Usantiae et consuetudines civitatis et dioecesis Gerunde...* No es tracta exclusivament d'una edició de fonts jurídiques, sinó que el llibre també conté un estudi on el senyor Pons i Guri aboca el seu saber sobre les característiques generals dels manuscrits i de llurs relacions i sobre el contingut individual dels més importants, a través d'una anàlisi detallada de la seva naturalesa, de la seva procedència i de les seves vicissituds. El llibre és prologat pel Dr. Josep M. Font i Rius, que ofereix l'estat de la qüestió fins a Pons i Guri pel que fa als estudis i edicions de fonts d'aquest dret gironí que no presenta una redacció unitària i que romandrà totalment inèdit fins a principis del segle XX, malgrat que la redacció de Mieres del 1439 fos molt coneguda i utilitzada des del segle XV en endavant. Corbella (1909), Galo Sánchez (1926), Rovira Armengol (1928) i Cots i Gorchs (1929) són els únics predecessors de Pons i Guri pel que fa a l'edició d'aquests textos jurídics gironins, si bé tals editors o varen basar-se tan sols en un dels manuscrits existents (els tres primers) o varen emprar un mètode inadequat en l'aparat crític (el darrer dels esmentats). La bibliografia sobre el tema compta amb abundants autors, entre els quals destaquen Hinojosa, Brocà, Valls i Taberner i el mateix Pons i Guri, el qual ja donà a conèixer els primers resultats d'aquesta llarga recerca en la veu *Consuetudines Dioecesis Gerundensis* dins «Nueva Enciclopedia Jurídica», V, Barcelona 1953, 150-157.

La divisió tripartita del llibre reflecteix el plantejament de Pons i Guri. La primera part es refereix a les col·leccions primitives del dret de Girona, que s'aniran formant durant el segle XIV, recollint uns usos enfitèutic-feudals ja existents, que es van concretant per raó de les noves aportacions del dret comú i amb ocasió de conflictes judicials plantejats en les corts de Girona, que feien necessària la seva formulació per escrit. Per això es comprèn que en el dret gironí escrit s'hi puguin trobar influències de diversa índole i elements de procedència vària, com per exemple de fragments de glosses als *Usatges de Barcelona*, de llibres de juristes gironins que intervingueren en la pràctica forense (Guillem Domenge, Guillem Ricard, Pere Moles, etc.), de jurisprudència doctrinal de juristes més teòrics, com els professors de l'Estudi General de Lleida, Arnau de Soler i Jaspert Folcrà, de jurisprudència judicial de les corts de Girona o de disposicions i de principis del *Liber iudiciorum*, de normes legals, etc. El treball de Pons i Guri en la identificació d'aquestes fonts és magistral, però, de més a més, aporta com a novetat el text llatí d'allò que ell anomena manuscrit «B» (Ms. 485 de la Biblioteca de Catalunya), el qual, degudament col·locat amb els altres, constitueix la base de les col·leccions primitives, per la qual cosa el publica doblement: en facsimil (17-22) i en transcripció anotada amb aparat crític (53-118), i encara confrontada amb la que fou la seva traducció catalana. Amb això confirma les hipòtesis d'Hinojosa sobre aquest darrer manuscrit publicat per Galo Sánchez el 1926 (que Pons i Guri ha revisat totalment), pel que fa al seu caràcter de traducció de la col·lecció més antiga dels *Costums de Girona*. La tònica del contingut d'aquestes col·leccions primitives té un caràcter predominantment rural i senyorial de manera que la seva vigència tindria un abast territorial, que s'estendria a tot el Bisbat de Girona (Besalú, Empúries-Peralada, Girona i la Selva).

La segona part del llibre conté altres reculls de *Costums de Girona*, dels quals el que ofereix el ms. llatí 82 de l'ACA és el més important, de manera que Pons i Guri el transcriu i l'edita íntegrament (197-238). Aquestes són les col·leccions de dret gironí més sistematitzades i, com indica l'autor, més aviat influïdes pel dret de recent creació que no pas pel dret consuetudinari de Girona.

El ms. 82 de l'ACA no fou conegut per Tomàs Mieres, per bé que era obra d'un expert jurista del segle XV que coneixia a bastament el dret gironí anterior. S'ha de destacar que moltes de les normes són resums o enunciats de disposicions legals catalanes, tant de les Corts (Corts de Perpinyà del 1351, de Tortosa del 1365, etc.) com del rei (pragmàtica de Jaume I del 1241, Privilegi de Pere III del 1343, etc.) i també de redaccions de dret feudal català com els *Usatges de Barcelona*, les *Costums de Catalunya* o les *Commemoracions* de Pere Albert. Sembla com si a Girona i al seu territori d'influència els juristes locals tinguessin prou habilitat per a integrar el dret gironí amb el dret general de Catalunya; hom procurava observar aquest sense preterir ni menystenir aquell, en una posició de clara afirmació del patrimoni jurídic propi. Per via jurisprudencial es casen i s'harmonitzen els costums i les lleis, de forma que la renovació del dret gironí continua ininterrompudament durant tot aquest període medieval. Ho veiem fins i tot, més tard, amb les notes marginals i addicionals als costums de Girona (345-348) pel que fa a l'aplicació de la *Sentència arbitral de Guadalupe*.

La tercera i darrera part del llibre és dedicada a la compilació de Tomàs Mieres i als seus apèndixs (249-352). L'edició de Pons i Guri pren per text bàsic el manuscrit e-II-13 de la Biblioteca del Monestir d'El Escorial, que, com ens diu l'autor, «és el de més antiguitat i presenta molt completa la distribució en títols o rúbriques». No es tracta de la primera redacció realitzada vers 1430, que no es coneix en l'actualitat, sinó de la revisió resultant realitzada el 1439 sobre els criteris de mantenir tan sols els costums vigents i de bandejar les antinòmies existents derivades de la diversitat de fonts i de la manca de sistematització. Per això, aquesta col·lecció de Mieres tindrà un caràcter més ciutadà que rural en donar enurada a privilegis i ordinacions urbanes (molts més capítols procedents del *Recognoverunt proceres* de Barcelona) que actualitzen i completen la vella normativa de les col·leccions antigues utilitzades. L'obra no obtingué una sanció oficial, si bé gaudí de l'autoritat que li conferia el prestigi del seu autor, que fou molt gran, i també pel fet de reflectir d'una forma condensada i ordenada el dret general de la Catalunya Vella. El llibre es clou amb uns adequats índexs onomàstic, toponímic i conceptual.

Al senyor Josep M. Pons i Guri i a la Fundació Noguera els és deguda d'estricta justícia la gratitud de tots els qui s'aprofitaran de tants anys de treball.

Tomàs de Montagut

Agustín RUBIO VELA, *El procés de Sueca. La mala vida en una comunitat rural del Trescents* (Biblioteca del Xúquer 7), Sueca, Edicions Bromera 1988, 190 pp.

El treball d'Agustín Rubio entorn de temes diversos del segle XIV valencià és ben conegut i valorat pels lectors d'ATCA (cf. VI (1987), 354-355 i 498, núm. 3627; VII-VIII (1988-1989), 491-492, núms. 4370-4372 i 590, núm. 4719). Heus-ne ací un nou fruit, consistent en l'estudi d'un procés relatiu als termes de Sueca, Cullera i València, del 1381, i en l'edició d'aquella secció del dit procés, en la qual la part contrària a les aspiracions de Sueca intentava de devaluar els testimonis presentats per aquesta població mitjançant la desqualificació personal de tals testimonis. D'aquesta manera s'adveraria, en aquella part que la tal recusació permet de conèixer o de descobrir, allò que hi havia de mala vida en un poble agrícola valencià en plena segona meitat del segle XIV.

El dit procés es conserva a València, AMV, *Llibres anomenats «processos», Procés*

de *Çueca*. M.CCC.LXXXI. (11). L'autor procura de fer-lo comprendre recordant que tot i pertànyer al terme municipal de Cullera, Sueca era sotsmesa al senyoriu primer dels Hospitalers i després de Montesa, mentre Cullera era vila reial, agregada per Pere el Cerimoniós a la ciutat de València en càstig d'haver lliurat el castell al rei castellà en la Guerra dels dos Peres, les rendes i drets reials de tot el terme de la qual també foren venuts a la capital el 1381 (23-28). A fi d'evitar pagaments a València i a Cullera, Montesa i Sueca pretengueren que aquesta posseïa el seu terme, independent del de Cullera. D'ací el plet, que s'acabà en sentència arbitral d'una comissió de cort (41-44).

Abans, però, que els àrbitres dictessin sentència, ambdues parts havien procurat de demostrar les respectives posicions amb abundància de testimonis i d'atacar els presentats per la part contrària amb desqualificacions, cosa que constitueix el tema d'aquest llibre, ja que justament el text de les recusacions dels testimonis favorables a Sueca, estenent-los els draps bruts, és transcrit en les pàgines 113-149, com també ho és la sentència arbitral del 1382 (164-172).

L'autor no s'està d'assenyalar que «la causa central del conflicte eren les riques pastures que hi havia al territori de Sueca» (50) i dedica tot un capítol a exposar els motius de fregadís veïnal entre aquesta població i Cullera (47-60). Justament una manifestació d'aquest mal veïnatge són les declaracions que ens ocupen, el contingut de les quals és estudiat en el darrer capítol de la introducció (61-110). Hi desfilen totes les febleses que un contrincant pot explotar i que entren en una reconstrucció de la vida rural valenciana de la segona meitat del segle XIV: mancances personals, com els abusos vinculats a la taverna (63-66), el joc de daus (66-71), els pecats de la sexualitat (71-80), la manca de respecte propi (81-85), la violència que arriba a cinc homicidis (85-89), els robatoris i la usura (89-94), la mentida i l'engany barater (94-99) i l'heterodòxia religiosa (99-102); però no hi manquen els pecats comesos per la comunitat en marginar pobres i ignorants (102-107), vells i folls (108-110).

L'interès d'ATCA no és pas el d'emetre un judici moral sobre aquella situació, encara que potser no seria desercertat d'observar que d'entre uns cent setanta testimonis presentats per Montesa i Sueca, l'«advocat del diable» de la part contrària només ha pogut posar pegues a entorn d'un terç. És, doncs, tan baixa la situació d'una societat, els dos terços dels components de la qual són inatacables? Encara hi hauria un altre punt, que podria ésser clarificat per les llistes de persones conegudes a través de la requisitòria d'En Jaume Felomir: el de la procedència de les raguèlies de cada un dels esmentats, atesa la insistència amb la qual algú afirma que la població valenciana posterior a la conquesta de Jaume I no era majoritàriament catalana.

Però si anem a allò que realment ha d'interessar ATCA, direm que tant la transcripció del text com l'estudi que la precedeix són, en la mesura que hom en pot judicar sense accés directe als originals, àmpliament satisfactoris, fins al punt que el crític només ha anotat dues petites remarques al text: la primera és el «sí» de la pàgina 115, línia 8 del final de la pàgina, el qual, no essent ací un adverbi afirmatiu, no ha d'ésser accentuat; aquell «si» és el pronom de tercera persona en acusatiu com a subjecte d'una oració d'infinitiu, calcada en català damunt la construcció llatina: «...ha deposat si ignorar...» = «...deposuit se ignorare...»; l'altra es troba en la pàgina 170, línia 11 del final: «prelació», que tot fa suposar «prolació». En l'estudi introductori, hom creu que caldria precisar el concepte d'heretgia (99-100; cf. el text sencer en les pàgines 133-134); ací almenys, no sembla pas que tinguem una expressió de temor o d'odi davant crims insòlits, ans un cas de «presumpció» d'heterodòxia doctrinal, de la qual era mestre Nicolau Eimeric, l'inquisidor que en aquells moments feia tronar i ploure arreu de la corona, particularment a València; la «presumpció» consistia a su-

posar, doncs a «presumir», que quan algú es permetia de viure anys i anys excomunicat sense que això el preocupés, possiblement no era sols transgressor d'una norma moral molt greu, per la qual transgressió havia estat excomunicat, ans sostenia alguna doctrina heterodoxa, en el cas d'En Berenguer Renart, potser, que el sagrament del matrimoni no li feia ni fred ni calor; hauria estat suficient que en la informació presa pels notaris de València algú hagués dit que el tal Renart s'havia manifestat d'aquesta o de semblant manera perquè En Felomir li pogués penjar el qualificatiu d'«heretge». Hi ha encara una altra hipòtesi de treball, evidentment només hipòtesi: el cognom «Renart» pot assenyalar en direcció a França, on seguia cuejant o havia seguit cuejant fins no feia gaire, el catarisme, doctrina que no era massa d'acord amb la catòlica entorn del matrimoni. Voltava per la Ribera qualche espurna de catarisme? Pocs hi podrien donar resposta com Agustín Rubio Vela.

No voldria acabar aquesta ja massa llarga recensió sense subratllar un aspecte que contribueix a valorar el llibre: la digna, acurada i sobriament elegant presentació que els editors i la impremta Palàcios han donat a aquesta i a les altres publicacions de la col·lecció. Aquest llibre ens torna al temps en què hom donava importància a l'obra ben feta i ben presentada. Felicitats, doncs, i grans gràcies tant pel contingut com per la presentació.

Josep Perarnau

Ana MARTÍNEZ ARANCÓN, *Ramón Sibiuda. Tratado del amor de las criaturas. Libro tercero de Libro de las criaturas* (La memoria del fénix 8), Madrid, Tecnos 1988, 199 pp.

Com diu el seu títol, aquesta obra és una traducció castellana del tractat de l'amor que Sibiuda va inserir en el *Liber creaturarum*, títols 129-174. En realitat, el llibre conté algunes sorpreses i és just que siguin adequadament ponderades.

En primer lloc, cal felicitar-se que en l'àmbit hispànic el pensament i l'obra de Ramon Sibiuda comencin d'ésser divulgades. És una obligació que pesa damunt nostre almenys des que Michel de Montaigne va traduir en francès, el segle XVI, l'obra d'aquest pensador, del qual, per a ell «tout ce que nous savons, c'est qu'il était espagnol». L'obligació és especialment urgent en l'àmbit català, ja que tradicionalment Sibiuda ha estat considerat home de la nostra nacionalitat, i, fins al dia d'avui, l'esforç per a anostrear-lo només ha estat intentat, sense que, per ara, l'intent hagi pogut reeixir.

En segon lloc, cal dir que l'autora no s'ha limitat a traduir els títols que contenen el tractat sibiudià sobre l'amor. Dóna de bell antuvi la traducció del pròleg del *Liber creaturarum*, i després resumeix allò que en el text imprès de l'obra de Sibiuda és anomenat «part» i que l'autora gira per «llibre». Entremig d'aquests resums, molt breus per cert, insereix el tractat de l'amor, que ella anomena «libro tercero» amb desimbolta llibertat. Acabats els darrers resums, dóna en apèndix el text del *Diálogo tercero* de la traducció en castellà de la *Viola animae* de fra Antonio Ares, que correspon al resum del tractat de l'amor, i, de la traducció castellana de la refosa del *Liber creaturarum* que va fer el P. Regoli en italià, hi afegeix el capítol sisè, que tracta dels deures de l'home. Aquest conjunt de resums, traducció i reproduccions, una mica bigarrat, va precedit per un llarg pròleg-assaig de l'autora, que analitzarem tot seguit.

L'autora comença afirmant que Ramon Sibiuda és un dels nostres primers humanistes i l'únic que en una època tan primerenca hagi deixat un sistema complet i co-

herent de doctrina (11). Descriu succintament la crisi demogràfica, econòmica, social i política de la Catalunya de finals del segle XIV i principis del XV. Al costat d'aquesta crisi, l'autora evoca també la de l'Escolàstica, la crisi religiosa dels temps de Sibiuda i la recrudescència del profetisme medieval, que ha deixat rastres en el *Liber creaturarum*. Exposa els trets principals de la renovació franciscana, centrant-se sobretot en el redescobriments de les criatures i en l'amor com a força gnoseològica que impulsa l'home a conèixer i a conèixer-se com a criatura fins a arribar al coneixement i a la unió mística amb Déu, i integra Ramon Sibiuda en aquest corrent de pensament, del qual formaria part com a deixeble de Ramon Llull i del qual Sibiuda seguiria el mètode racional i imitaria l'ambició de donar al món una ciència general.

En un segon capítol, Ana Martínez Arancón estudia les fonts del pensament de Sibiuda, que resumeix en tres de principals: Llull, l'escola franciscana, sant Agustí. Repeteix la tesi ja clàssica de la influència del *Liber de ascensu et descensu intellectus* en el *Liber creaturarum*, i la comunitat d'alguns trets amb Ramon Llull: la idea de la ciència com un arbre, l'afany missioner, el desig de convertir els infidels i els no-creients. En aquesta part, Ana Martínez Arancón sembla dependre d'alguns treballs del P. Batllori, perquè tot seguit reprèn l'afirmació del nostre jesuïta, segons la qual Sibiuda se centra fonamentalment en l'home. La insistència en el primat de l'amor i de la voluntat, de matriu franciscana, pren en Sibiuda un fortíssim accent humanista. L'home és home en el món i s'assembla a Déu per la seva llibertat, per la seva facultat de decidir lliurement el seu destí etern, donant així autònomament un contingut radicalment ètic a la seva existència temporal. L'home lliure i responsable de les seves opcions descrit per Sibiuda és per a Ana Martínez Arancón un individu renaixentista. Aquest caient de l'home sibiudià l'autora el detecta també en la concepció positiva de les realitats humanes exposada per Sibiuda. Més enllà de l'espiritualitat franciscana, que considera bones les criatures de Déu, Sibiuda afirma la mundanitat de l'home, la seva primacia entre les altres criatures i el seu caràcter de microcosmos, resum, culminació i perfecció de tota la naturalesa, la qual troba sentit en l'home i només en ell. Ana Martínez Arancón diu que a diferència de sant Francesc d'Assís, Sibiuda no anomenaria germans ni el sol ni els ocells, sinó únicament els altres homes; així el desmarca del franciscanisme primitiu i en fa un filòsof renaixentista. I, prosseguint en aquesta direcció, l'autora es refereix a algunes influències augustinianes en Sibiuda, afirmant que «sant Agustí era un autor estimat pels humanistes» (24), des de Petrarca, passant per Vives, Erasme i Nebrija. Segons l'autora, Sibiuda pren d'Agustí la descoberta de la importància de la introspecció, l'hàbit d'estudiar-se un mateix i d'observar-se com a individu, i la teoria de les dues ciutats —que Sibiuda trasllada completament al terreny espiritual—. La insistència sibiudiàna en la idea que pujant a través de la gradació de les criatures l'ànima arriba a la contemplació i a la unió amb les realitats eternes i immutables, l'autora la interpreta com una influència platònica no directa, sinó transmesa per intermediaris, principalment sant Agustí.

En el tercer capítol del pròleg, Ana Martínez Arancón, després d'haver identificat Sibiuda com a humanista i d'haver individuat algunes de les seves fonts, planteja el problema de la identitat formal, intel·lectualment parlant, de Sibiuda: fou renaixentista o és encara un home de l'Edat Mitjana, tal com pretenen molts estudiosos? Sibiuda seria medieval pel seu llatí tosc, per algunes de les seves fonts, pel seu intent d'escriure un llibre que contingüés totes les respostes als problemes fonamentals de l'home, per la seva ignorància dels clàssics antics, pel seu mil·lenarisme i pel dualisme dramàtic —lluita entre el bé i el mal— que veu en el món. Després de relativitzar la importància d'aquests trets que, segons l'autora, defineixen una mentalitat medie-

val, passa a enumerar les característiques que fan de Sibiuda un escriptor «inequívocament renaixentista» (31): el seu interès per l'home, la seva raó i la seva experiència; la introspecció, l'afany de conèixer-se ell mateix; l'elogi de la dignitat de l'home, primera entre totes les criatures i clau de volta de l'univers; la seva concepció de l'amor com a força capaç de mudar la naturalesa i motor potentíssim que eleva l'home fins a la unió amb Déu; la seva actitud burgesa basada en la diferència entre cada membre de l'espècie humana, sense oblidar la solidaritat que els lliga, però accentuant la nota individual; el seu rebuig de l'autoritat i el seu recurs a la raó i a l'experiència, sobretot a la de l'home entorn d'ell mateix; la seva intenció eminentment pràctica de proposar un mètode nou per a adquirir coneixements bàsics entorn de l'home mateix i que li siguin útils; el doble moviment, ascendent i descendent, de les criatures a Déu passant per l'home i des de Déu cap a les criatures i els homes, vistos com a obra seva i senyal del seu amor diví; finalment, les coincidències que manifesta amb altres humanistes: la valoració de la bellesa i perfecció de les criatures com a camí per a contemplar i estimar Déu (Marsilio Ficino), el poder de l'amor per a canviar l'amant en la cosa amada (Pico della Mirandola), l'amor com a instrument gnoseològic (Castiglione). Per a Ana Martínez Arancón, Sibiuda fou un home del Renaixement i, a més, un pensador elevat, agut, clar i apassionat, un escriptor que encara avui guarda un poder d'interpel·lació.

En el capítol quart l'autora estableix comparació entre la manera de tractar sobre l'amor en Sibiuda i en els seus contemporanis i compatriotes. Analitzant l'amor cortès i les seves derivacions platòniques posteriors, Ana Martínez Arancón diu que, partint del llenguatge amorós —místic— de Lull, Sibiuda racionalitza i converteix en objecte central de l'especulació filosòfica el tema de l'amor com a centre de la llibertat, com la possibilitat humana radical, inalienable i l'única que es pot donar voluntàriament. L'amor en Sibiuda és, a més, vital i font d'una indiscible alegria. L'autora creu que haver arribat a formular aquesta concepció de l'amor en forma racionalitzada i amb arguments dialèctics és una de les proeses del llibre de Sibiuda. Des del dissortat, cec i irracional amor cortès fins a l'amor lliure, clar, racional i felicíssim de Ramon Sibiuda hi ha el trajecte d'un canvi de civilització.

El capítol o apartat cinquè del pròleg d'Ana Martínez Arancón és consagrat a estudiar les relacions entre Sibiuda i Montaigne; resumeix primer els punts d'acord que Montaigne manifesta amb Sibiuda en el capítol dotzè del llibre segon dels *Essais*, exposant tot seguit la part d'aquest cèlebre capítol en què Montaigne rebaixa talment les pretensions de la raó humana, que arriba a contradir frontalment l'optimisme racionalista sibiudià (cf. Michel de MONTAIGNE, *Essais*, lib. II, cap. 12, dins *Oeuvres Complètes*, París, du Seuil 1967, 182b).

En el capítol sisè, l'autora estudia breument, resumint sobretot les pàgines de Revah, la influència de Sibiuda sobre els místics castellans fra Diego de Estella i fra Juan de los Ángeles. Després al·ludeix als ressons sibiudians en les *Pensées* de Pascal i proposa, en termes de novetat en els estudis sibiudians, alguns paral·lelismes entre el *Liber creaturarum* i l'*Ethica* de Baruch de Spinoza: demostració segons el mètode científic de les veritats morals, afirmació que l'amor és l'afecte més fort de la voluntat, intent de resumir totes les passions en el binomi alegria-tristesia, exaltació de l'alegria com a vida de l'ànima, identificació de l'amor i de l'alegria, i l'afirmació que la unió amb la divinitat és el fi suprem i més gojós que pot aconseguir l'home.

En el darrer capítol es tracten les qüestions bibliogràfiques. L'autora no es refereix mai als manuscrits de Sibiuda i coneix deu edicions del *Liber creaturarum*, dues edicions llatines de la *Viola animae* i dues de les tres edicions castellanques d'aquesta obra.

No prenent d'ésser res més que indicativa, Ana Martínez Arancón es desempallega d'aquesta matèria sense entrar-hi pròpiament parlant.

Un aspecte no poc important del treball de l'autora són les notes a peu de pàgina, amb què esmalta la seva traducció del text sibiudià. Generalment són textos paral·lels d'autors anteriors i posteriors a Ramon Sibiuda, que Ana Martínez Arancón considera fonts o dependències del *Liber creaturarum*. Entre els autors anteriors, l'autora esmenta Ramon Llull, sant Agustí i l'autor del *Supplementum* a la *Summa theologiae* de sant Tomàs d'Aquino. Entre els autors posteriors hi ha sobretot Diego de Estella i Juan de los Angeles, però també hi trobem Miguel de Medina, Bernardino de Laredo, Luis de Granada, Alejo de Vanegas, León Hebreo, Joan Lluís Vives, Juan de Mena, Juan de la Cruz, Juan de Cardona, Francisco de Osuna i Teresa de Jesús. Es tracta de llocs paral·lels en un sentit ample, i sense que siguin tinguts en compte els contextos respectius. Tant si un treball crític posterior més afinat ha d'afegir com si ha de podar alguns noms d'aquesta llista, és evident que la posteritat literària de Ramon Sibiuda a la Península Ibèrica és un capítol llarg i tothora obert, al qual Ana Martínez Arancón ha donat una empremta apreciable.

Per això i per altres causes que ara no és del cas detallar, el treball d'Ana Martínez Arancón té mèrits innegables i és una de les millors contribucions dels últims anys a l'esclariment de la figura intel·lectual de Ramon Sibiuda. Nosaltres només li farem un retret: juga massa, a parer nostre, amb la contraposició entre el pensament medieval i el renaixentista, com si aquestes categories fossin una mena de forques caudines per dessota de les quals calgués fer passar peremptòriament els pensadors d'aquella època. El tema de l'artificiositat de la contraposició Edat Mitjana-Renaixement en més d'un aspecte bàsic de la cultura és una conquesta de la crítica històrica moderna i, com ella mateixa reconeix una vegada a propòsit de Pico della Mirandola (29), tres considerats tradicionalment com a medievals persisteixen al costat i barrejats amb actituds tradicionalment considerades humanistes o renaixents. En el cas de Ramon Sibiuda, la contraposició assajada per Ana Martínez Arancón es podria intentar, com ella mateixa insinua (28-31), per sostenir la tesi del seu medievalisme. Senyal que es tracta d'una contraposició massa artificiosa i, fins a un cert punt, positivament enganyosa. Perquè definir un pensador com a medieval o com a renaixentista no es pot fer com qui destria una solanàcia d'una cucurbitàcia. El pensament d'un autor, més que a través de generalitzacions abstractes i de perioditzacions historicistes —tanmateix potser inevitables—, ha d'ésser vist segons les pautes que ell mateix ensenya o permet de detectar, tenint en compte les fonts que utilitza i com les utilitza, els problemes als quals volia respondre i l'actitud que pren enfront d'ells. En el cas de Sibiuda encara no s'ha aprofundit prou en el seu concepte de naturalesa i en l'actitud intel·lectual i moral des de la qual, per a ell, aquesta es determina. L'estudi d'aquest i d'algun altre tema cabdal del seu llibre potser ens donarà finalment la clau del seu intent i la significació de la seva obra. I és ben possible que, un cop això estigui aclarit, encara oscil·li, en una o altra història de la filosofia, entre l'Edat Mitjana i el Renaixement.

Jaume de Puig i Oliver

Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495. Edició facsímil. Proemi del prof. Dr. Josep M. FONT I RIUS (Textos Jurídics Catalans. Lleis i costums IV/1), Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya 1988, CXXXVII i 792 pp.

Reproducció facsimilar de l'incunable de les *Constitucions de Catalunya y altres drets del Principat*, segons estampació feta a Barcelona l'any 1495 en el taller de Pere Miquel i Diego de Gumiel, prenent per base l'exemplar conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, procedent dels fons del monestir de Sant Cugat del Vallès. Són reproduïts en color les inicials i els calderons, la tan coneguda xilografia il·luminada que representa la cort presidida pel rei i l'ortla de la primera pàgina de les constitucions. No cal ponderar l'interès que aquesta publicació té per als juristes, per als historiadors i per als bibliòfils en general.

L'edició és enriquida per un extens i erudit proemi del Dr. Josep M. Font i Rius, professor emèrit de la Facultat de Dret de Barcelona, que ens dona un exhaustiu estudi sobre la matèria. En una primera part tracta de la gènesi de la primera compilació del dret de Catalunya (1413-1422), tant sobre la seva ordinació legal com sobre la personalitat dels juristes que hi intervingueren, la tasca portada a cap en l'aplegament del text original en llatí i la posterior versió oficial a la llengua vulgar catalana. Un apèndix a aquesta primera part relaciona els manuscrits conservats de la compilació, en nombre de sis en llatí i altres quatre en català.

La segona part del proemi estudia l'estampació de l'any 1495, amb una ressenya bàsica dels exemplars arquetípics, llur estructura i contingut fonamental, elements jurídics integrats i la part formal, com és l'externa del paper emprat en uns exemplars, pergami en d'altres, exemplars acolorits, etc. L'autor contrasta les opinions sobre la condició oficial o privada d'aquella edició, en realitat oficiosa i portada a terme, segons que resa la introducció que segueix a la taula de matèries, «ab lo consell de doctors pràctics». En aquesta segona part inclou també la relació d'expositors i de comentaristes del dret de les constitucions. Un apèndix dona a conèixer variants, addicions i supressions de l'estampació en relació amb la compilació del 1412-1422.

Aquest proemi constitueix l'estudi més complet que s'ha escrit sobre aquesta matèria. Es clou amb un epíleg, on es fa esment de les posteriors estampacions, ja oficials, del dret compilat a Catalunya (1589 i 1704) i de les seves afinitats i diferències amb la primigènia del 1495, així com de les diverses edicions privades.

Cal agrair cordialment al Dr. Josep M. Font i Rius el seu pròleg i a la Conselleria de Justícia de la Generalitat de Catalunya l'edició del pròleg i del volum.

Josep M. Pons i Guri

Lluís CERVERÓ I MARTÍ, *La medicina en la literatura valenciana del segle XVI* (Sèrie «La unitat» 121), València, Eliseu Climent editor 1987, 412 pp.

Els lectors d'ATCA ja tenen coneixement d'una part d'aquest volum per la notícia bibliogràfica dedicada a un dels seus capítols, publicada dins el tom VII-VIII (1988-1989), 645, núm. 4913. Ara posem el treball sencer relatiu a «les notícies que dona la literatura valenciana del segle XVI sobre la medicina coetània» (377), amb més precisió entre el 1490 i el 1590, de Joan Roís de Corella a l'Acadèmia dels Nocturns. Trobem, en conseqüència, una bibliografia dels autors d'aquella centúria valenciana (381-398), completada per d'altres estudis (399-405) com també un resum de les dues línies que s'encreuen entorn de l'edició del *Cancionero general* del 1511, una de l'ús exclusiu de la llengua catalana que a partir de l'any esmentat va descendant, i l'altra de l'ús de la llengua castellana, en augment per atracció de la cort virregnal (17-22); i un altre resum d'allò que significà la medicina a la València del segle XVI, on trobem metges humanistes com Miquel Jeroni Lledesma i Pere Jaume Esteve, anatomis-

tes com Pere Jimeno i Lluís Collado o el cirurgià Joan Calvo, el tractat del qual ha servit de pauta per a l'exposició que ens ocupa (23-26 i 27).

Val a dir que el sentit del llibre no és pas el d'exposar la doctrina mèdica dels autors acabats d'esmentar o d'altres de valencians contemporanis, ans les referències dels literats a temàtica mèdica, com a mitjà per a reconstruir el bloc dels coneixements mèdics d'aquella capa de la societat valenciana que es podia considerar fortament lletrada, la dels creadors literaris (completats, quant a les notícies corresponents, pels diaristes o cronistes). Aquells coneixements són posats a l'abast del lector mitjançant la reproducció constant dels fragments correlatius, tant en prosa com en vers. Aquest és, segons que diu l'autor, l'objectiu propi del seu treball (377-378), distribuït en dues grans seccions. La primera, després d'un capítol introductori, on són resumides les doctrines mèdiques en la València del segle XVI (33-36), aplega les referències a dades doctrinals mèdiques com són les coses o causes naturals, les preternaturals i les no naturals (37-113), i és completada per un capítol destinat a presentar les idees mèdiques bàsiques (medicina, naturalesa humana, salut i malaltia, mort) (114-127). La segona secció reproduceix i comenta les referències literàries relatives a les diverses malalties (132-229), a les feines o professions sanitàries (230-270), en particular a la dels metges (271-310), als costums higiènics (311-355) i als remeis curatius (356-374).

L'autor ha obert una nova línia d'investigació dels nostres textos i aquest sol fet ja el fa mereixedor de sincer reconeixement. De més a més, per molt que els coneixements mèdics d'aquells literats fossin modestos, el cert és que l'exposició, sobretot si hom té en compte que l'autor es volia limitar a aplegar un repertori de citacions literàries, compleix el seu objectiu i ja ha començat de tenir imitadors, en concret en un estudi paral·lel dedicat a les referències mèdiques en l'obra d'Àngel Sánchez i Gosalvo, aplegat en la primera secció de les «Notícies bibliogràfiques» del present volum. Per totes aquestes raons, la valoració d'aquest llibre és àmpliament positiva.

Per això pot ésser més justificat d'assenyalar les falles que la lectura ha individuat: a les pàgines 77-78, els quatre sentits no fan cap referència a les cinc potències sensitives de l'home, ans a la doctrina tradicional d'un cap a l'altre de l'Edat Mitjana sobre els quatre sentits de l'Escriptura (literal, al·legòric, moral i anagògic —per això el context parla de «text» i de «glossa»); a la pàgina 154, línia quarta del final, «escà» sembla que ha d'ésser «esca»; els dos versos de la pàgina 176, corresponents a la nota 197, que l'autor diu no comprendre, no es referiran simplement al fet que quan un xiquet molt xicotet té gana i no li donen aliment plora (o brama) i es revolta? A la pàgina 197, el «vallen» del vers quart no equival pas a vetllar, ans a valdre o valer, és a dir, a ésser eficaces les fulles per a determinada marfuga; a 219, nota 403, hom diria que «va Juliana» ha d'ésser «na Juliana»; a la pàgina 282, línia 3, «desnotat» no hauria d'ésser «desnonat»? I quan al final de la pàgina 234 l'autor ens innova que l'únic instrument mèdic nomenat en la literatura estudiada és l'agulla de treure espines (d'altra banda, un estri no específicament professional, ans casolà), hi havia una ocasió magnífica d'oferir una nova prova de la distància entre la ciència mèdico-quirúrgica i el seu reflex en la literatura comparant-la amb els dibuixos d'eines presents en els manuals de cirurgia, com per exemple en l'*Inventari o col·lecció de cirurgia* de Guiu de Cauliac. Puc, encara, manifestar una certa estranyesa pel fet de no haver aprofitat en aquest llibre les dades que proporciona l'obra de Joan Bta. Anyes? No cal dir que aquestes observacions no afecten en res la vàlua del llibre.

Ja he dit que, almenys entre nosaltres, l'autor ha oberta amb aquest llibre una nova via d'investigació en els textos. Per això cal desitjar que estengui el seu treball a altres rams de la literatura del segle XVI valencià.

Josep Perarnau

Angelina GARCIA, *Els Vives: Una família de jueus valencians* (La unitat 120), València, Edicions Tres i Quatre 1987, 288 pp.

L'any 1964, José M. de Palacio y de Palacio publicava el procés inquisitorial contra la fama de Blanquina Marc, mare de Joan Lluís Vives i Marc, en un volum intitulat *Procesos inquisitoriales contra la familia judía de Juan Luis Vives. I. Proceso contra Blanquina Marc, madre del humanista*, i prometia per a després d'haver examinat tots els documents, un estudi complet relatiu a la genealogia de Vives, jueva «por sus cuatro costados». També l'autora de les pàgines que ens ocupen anuncia una *Historia de una minoría marginada: los judíos valencianos* «pròxim a publicar-se» (261, nota 66) i *Herejía y revolución en la Valencia del XVI*, «on transcriu els dos processos de Lluís Vives, mercader, de 1500 a 1524» (265, nota 79). Mentrestant, en el present llibre l'autora resumeix per a un públic no especialitzat «molts anys d'investigacions entre arxius i lligalls» (14), i, encarant-se amb «les posades en escena per demostrar que Vives era del més pur origen cristià vell», espera que les dades per ella aportades les facin desaparèixer (14; cf. 174) en virtut de l'exposició dels fets certificats per la documentació, gairebé tota notarial, aplegada en els arxius de València (ARV, *Mestre racional* i *Protocolos*; AMV, *Lletres missives*; Arxiu del Col·legi del Patriarca, Arxiu de la Universitat) i de Madrid, AHN, *Inquisició, Procesos de Valencia*, i reportada en les notes (235-286).

En el llibre d'Angelina Garcia cal distingir tres plans: el de l'exposició de fets o de situacions, el de la perspectiva des de la qual són narrats i el de les transcripcions documentals, en particular les de documents escrits en llengua llatina.

En l'exposició de fets i de situacions són fàcilment visibles dues parts, quantitativament desiguals: la del temps anterior al «pogrom» del 1391 (17-50) i la que abasta el segle i mig que va del 1392 als darrers processos inquisitorials a càrrec de conversos valencians en el segon terç del segle XVI (51-211); la participació de les dues seccions no és ni arbitrària ni purament cronològica, car en la primera la comunitat jueva, amb totes les penes però també satisfaccions de la seva existència dins però separada de la ciutat cristiana, és clarament ella mateixa; en la segona, en canvi, la comunitat jueva s'ha enxiquit i ha comparegut una branca nova i puixant, la dels conversos, oficialment membres normals de la ciutat cristiana, de fet, però, tal com aquest llibre confirma, més o menys ocultament i dissimulada en tot jueus i per tant cultivadors de la religió jueva. Encara dins aquesta segona etapa, la dels conversos, l'autora assenyala una partició en l'any 1482: abans d'aquesta data, el grup, en el nucli del qual es trobaven algunes famílies econòmicament i socialment poderoses, entre les quals comptaven els Vives i els Marc, visqué «l'etapa de màxim desenvolupament social i econòmic» (53); aquell any, en canvi, «amb l'aparició de la Inquisició castellana de Ferran el Catòlic» (*ibid.*), haurien començat les tribulacions finals vinculades als fatídics processos d'aquella inquisició i, per tant, la desaparició tràgica d'aquell grup.

D'aquesta manera el tema resulta delimitat amb precisió, afegint, però, que l'aportació del llibre consisteix a presentar el període posterior al 1482, i amb més detall les vicissituds de la família Vives-Marc en tant que poden ésser reconstruïdes per les fonts documentals esmentades al començament. D'aquesta precisió se'n dedueix que no sols resten fora del punt de mira de l'autora d'altres temes, com és ara la sort del grup, petit o gran, de jueus que el 1391 no es convertiren, ans encara qualche altre aspecte de la vida del grup convers, summmament important, com és ara la seva possible relació amb aquelles bíblies que ja causaren l'alarma de la inquisició anterior al 1482, tal com hom pot veure en aquestes pàgines d'ATCA, II (1983), 349-356, en particular 349-351.

Del grup, doncs, judeo-convers en els anys posteriors a l'acabat d'esmentar, l'autora en destaca, d'una banda, els trets comunitàriament configuradors que són la profunda religiositat hebrea, d'una banda, i la por, de l'altra (53), una por que és present en les pàgines del filòsof Joan Lluís Vives (209). De la família Vives-Marc n'exposa la raguèlia hebrea i el tràgic destí de molts dels seus membres a mans dels inquisidors per raó de perseverar en els ritus religiosos jueus; d'aquesta manera, no sols resulta confirmada la tesi de l'origen jueu de Joan Lluís Vives per l'afirmació explícita del seu pare feta el 6 d'octubre de 1525, ans encara la necessitat de revisar la data del seu naixement: «dix que tenia dos fills, apel·lats mestre Johan Lluís Vives, mestre en arts, de edat de XXVI anys, poc més o menys...» (175).

Ultra aquestes dades bàsiques de la tesi, entorn a les quals no sembla que hi pugui haver dubte, trobem en el llibre multitud d'altres que recauen particularment en la temàtica d'ATCA: relatives a llibres i bíblies de conversos (141-142) o a llibres en hebreu (158, 179, 259), o a un *Saltiri* (189), a mestres d'escola (168, 170), a la localització de l'Estudi Major de València (264, nota 76), a un llibreter (160-161) i encara dos detalls considerablement interessants: el primer es refereix a la dissimulació d'un llibre hebreu de profecies sota el títol del *Tirant* (82 i 240), dada que segurament confirma l'èxit popular de la gran novel·la en la València de l'acabament del segle XV (82 i 240); l'altre és el fet que en la botiga de can Vives hom venia exemplars dels llibres del fill, concretament de l'*In Somnium Scipionis* (192-193). Afegim que entre el cos del llibre i les notes hi ha sis apèndixs: *Relació de conversos* (215-217); *Nous noms de conversos* (218); *Testament de Miquel Vives*, del 1436 (219-221); *Testament de Manuel Vives*, del 1450 (222-224); *Testament de Jaume Marc* (225-229); *Testaments d'Isabel Maçana, muller de Jaume Marc i àvia de Joan Lluís Vives* (230-232).

Al final del seu text l'autora s'encara amb «els 'escriptors' i 'investigadors' —amb cometes— [que] es pregunten els *perquès* i gosen embolcallar amb belles metàfores el seu *exili voluntari* o el silenci d'*intel·lectual* no compromès» i proclama que «caldria fer un exercici —i no llatí, certament— de rigorosa meditació i de treball històric» (210). En aquesta frase el lector-crític troba formulat per l'autora mateixa el desig que ha anat creixent dins seu a mesura que anava llegint pàgines del llibre: els conversos semblen sols de lluminositat, els inquisidors blocs de tenebra. Un desig que de cap manera no pretén enxiquir la tragèdia dels conversos ni comprendre i molt menys justificar la inquisició, castellana o no, però sí pretén que un llibre sobre una situació determinada demostrï saber i ajudi a conèixer allò que realment passava, cosa que no es troba pas en el que ens ocupa. En posaré tres mostres, preses a l'atzar: a la pàgina 145, línia 1, trobem «serà precedido», quan tot fa suposar «será procedido», equivalent al llatí «procedetur = es procedirà». Potser és una equivocació tipogràfica, cosa que certament no és el segon exemple. Llegim, en efecte, en la pàgina 146, quatre línies abans de la nota 49: «...els diputats demanen als inquisidors que els ensenyen les credencials per si són legals, una volta que ha mort el prior de Santa Creu...»; però en el text de la nota corresponent, en la pàgina 257, llegim: «...haveu request als Inquisidors... que fessen abstenció de su (*sic!* son?) poder per beure (*sic!* veure?) si per la mort del prior de la Santa Creu era eximit...»; és a dir, els diputats (si foren ells) allò que demanaven no era si les credencials eren legals sinó que els inquisidors s'abstinguessin d'actuar inquisitorialment, perquè, havent mort el prior del convent dominicà de la Santa Cruz, era possible que la delegació dels inquisidors valencians s'hagués extingit amb la mort del delegant; i per això volien veure les credencials, a fi de llegir si la delegació era personal o no i per tant si el poder durava o no; justament l'única cosa de la qual no es dubta és que les credencials siguin legals, ans, donant per descomptat que ho són, fins on arriba la delegació. Tercer cas: a la pàgina

270 entre les persones lliurades al braç secular figura «Yolant Monrrós Vererelapsa...»; un segon cognom més que estrany, estraforari..., si ho fos; car no es tracta pas de cognom, sinó de sentència: «vere relapsa = verament recaiguda», cosa que vol dir, de fet, que Violant Monrrós ja havia estat encausada per la Inquisició i que se n'havia alliberat mitjançant el compromís formal de no recaure; i vol dir 'de iure' que, per a la inquisició, l'ésser «vere relapsa» equivalia a la condemnaçió tràgica sense escapatori possible, a la darrera paraula; i això, tan elemental, resulta no sabut en aquest llibre. Per això, aquella observació de l'autora, reclamant «treball històric», hauria d'ésser presa seriosament per ella mateixa des d'aquest grau tan elemental de saber la significació literal i contextual de les paraules.

El punt de les transcripcions pot ésser resumit amb una sola paraula, vàlida sobretot per a les llatines: arriben a ésser indesxifrables. Aquest judici és fet d'aquesta manera a fi d'evitar, si és possible, que l'anunciada edició dels processos dels anys 1500 i 1524 es trobi, quant a les transcripcions, en el nivell de les mostres d'aquest llibre, d'altra banda tan ric en aportacions documentals com suggerent de futures línies de recerca i d'interpretació de la família i de la personalitat de Joan Lluís Vives.

Josep Perarnau

Eulàlia DURAN, *Lluís Ponç d'Icard i el «Llibre de les grandeses de Tarragona»* (Biblioteca Torres Amat, nova etapa, 2), Barcelona, Curial, Edicions Catalanes 1984, 293 pp.

L'edició catalana del *Llibre de les grandeses de Tarragona* ha estat possible primer pel rescat fet, segurament de la seva pèrdua irreparable, en moments tràgics de l'any 1936, pel bibliòfil vallenc Pau Mercadé i Queralt, rescat que ha permès, per fi, la seva publicació amb una acurada edició crítica d'Eulàlia Duran. L'edició ha fet possible constatar la importància d'aquesta obra redactada en català, i més tard traduïda, potser millor, redactada novament en castellà per les exigències del seu editor, l'erudit Antoni Agustín Albanell, bisbe de Lleida (1561-1576) i arquebisbe de Tarragona (1576-1587), entreparent de Lluís Ponç d'Icard.

Aquesta edició pot semblar innecessària, si considerem que la seva versió castellana ha estat publicada tres vegades (Lleida, 1575 i 1883; Tarragona, 1980); amb tot l'hem de considerar un encert perquè ens ha permès llegir l'obra erudita, no literària, redactada en català, esdeveniment que evidència que en ple renaixement la crisi de la llengua i cultura catalanes no era tan total com moltes vegades s'ha dit. La nova lectura del *Llibre de les grandeses de Tarragona* ens ha persuadit, una vegada més, de la importància d'aquesta obra, poc valorada en el seu temps i fins i tot en l'actualitat. Sembla com si la manca d'estimació d'Antoni Agustín per Lluís Ponç d'Icard fos una maledicció més que una anècdota. En referir-se al *Catàleg dels arquebisbes* diu: «Estava escrit con alguna diligencia, pero no sin errores y no merece que se imprima por muchas causas que serían largas de contar».

Una extensa introducció (90 pàgines) ens avalua la personalitat i l'obra de Lluís Ponç d'Icard. Un primer apartat dedicat als seus antecedents familiars i biografia és una acurada recerca de la personalitat de l'autor, nat i mort a Tarragona (1518/1520 — 23 juny 1578), a la qual Eulàlia Duran fa una aproximació molt arrodonida, amb una llacuna de difícil solució, la de la seva formació i estudis, període difícil de documentar. A part del *Llibre de les grandeses*, Lluís Ponç d'Icard va redactar altres tres obres, una de publicada, el *Catàleg dels arquebisbes... de Tarragona* (Tarragona

1954); una segona inèdita: el llibre dels epigrames, *Epigrammata antiquae urbis Tarraconensis*, redactada en llatí i amb notes catalanes, el manuscrit original del qual és conservat a Brunsvic en la Herzog-August-Bibliothek de Wolfenbüttel; la tercera, en part perduda, era el llibre dels prenom, noms i cognoms dels magistrats romans, també redactada en llatí, de la qual conservem un quadern solt i sense foliar. El conjunt de la seva obra és d'una gran ambició, potser superior a la seva capacitat, però que no desdiu dintre el conjunt dels erudits del seu temps.

El tercer apartat d'aquesta introducció és una minuciosa anàlisi del *Llibre de les grandeses*, en el qual Eulàlia Duran destaca un temari molt concret, com és: la importància de Tarragona, la història de la ciutat, els seus monuments romans, així com les fonts arqueològiques, arxivístiques i bibliogràfiques de l'obra. Aquest apartat permet de fer una valoració molt acurada de la tasca d'historiador de Lluís Ponç d'Icard, que és el quart apartat d'aquesta introducció. El concepte d'«Arts historica» en Lluís Ponç d'Icard pot quedar definit per unes poques paraules d'Eulàlia Duran: «Lluís Ponç d'Icard és, després de Jeroni Pau, el representant del corrent erudit romà en la historiografia catalana».

La lectura del *Llibre de les grandeses de Tarragona*, després de valorar la introducció d'Eulàlia Duran, ha donat lloc a noves reflexions, totes elles favorables a aquesta obra i al seu autor, no solament des del punt de vista cultural, sinó també historiogràfic. No hi ha dubte que Lluís d'Icard va conèixer una Tarragona «romana», una ciutat amb restes arqueològiques avui perdudes o, si conservades, disfressades per obra de l'expansió urbana dels segles XVIII i XIX. Un cas concret d'aquesta Tarragona perduda són els murs romans de la part baixa de la ciutat, pedrera per a nous edificis, segons que ens testimonia el mateix Lluís Ponç: «la quinta torre és sis canas de Monpaller més avall, la qual torre... trobí que cabaven uns picapedrés de arroinar per servir-se de las grans rohas o pedras de aquella com a bàrbaros y enemichs de tanta antiquitat». Amb tot, continuem pensant i no ens sabem explicar el perquè Lluís Ponç no va veure o no va saber valorar el teatre tarragoní. El va confondre amb els edificis portuaris? No era visible la seva graderia? Podríem fer-nos altres preguntes de les restes existents al segle XVI i de les trobades a les excavacions dels segles XIX i XX, però seria endinsar-nos en una temàtica que escapa a aquesta ressenya.

Ens felicitem de l'encert de l'edició crítica d'aquesta obra dins la Biblioteca Torres Amat, publicació que honora la col·lecció i la persona del seu fundador, el dr. Antoni Comas, a la vegada que agraïm a Eulàlia Duran l'esforç fet per a proporcionar-nos un treball tan acurat i valorar justament Lluís Ponç d'Icard, iniciador d'una llarga sèrie d'estudiosos de la ciutat de Tarragona, capital històrica de Catalunya. Per acabar, subratllem unes paraules de la dedicatòria del llibre fet per Eulàlia Duran a homeatge de Pau Mercadé i de Lluís Ponç: «Un dels textos catalans més representatius del Renaixement cinc-centista».

Joan-F. Cabestany i Fort

James S. AMELANG, Xavier TORRES I SANS, *Dietari d'un any de pesta. Barcelona 1651. Miquel Parets*, Vic, Eumo Editorial 1989, 149 pp.

Aquest llibre conté: les pàgines del dietari fins ara manuscrites de Miquel Parets referents a l'epidèmia barcelonina de 1651, amb l'afegit de diversos passatges de la mateixa obra que fan referència a la plaga; la reproducció d'un fragment especialment important del dietari del Consell de Cent barceloní sobre aquella mateixa pesta;

la reedició del breu dietari de Miquel Onofre Montfar i Sors, 1651-1652, ja publicat per Apel·les Mestres el 1936 en el volum XVI del «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona»; la reedició del relat de la pesta del 1650 al 1653 vista des de Girona per Jeroni del Real; i finalment una carta de Joan Francesc Vila, notari, provinent de l'Arxiu Municipal de Vic, on hi ha un esbós històric sobre la pesta en aquesta darrera ciutat. Tot el conjunt precedit per una llarga introducció i cada text assaonat amb les notes corresponents.

Afanyem-nos a dir que s'hi anuncia també l'edició crítica de la totalitat del *Dieta-ri* de Miquel Parets, actual ms. 224-225 de la Biblioteca Pública i Universitària de Barcelona, a cura de Rosa M. Margalef i James S. Amelang i, a cura del darrer, un estudi extens sobre Miquel Parets i la cultura menestral de la Barcelona del segle XVIII. Sembla, doncs, que la prosa historiogràfica autèntica, un cop destriada de les falsificacions, comença de trobar els seus estudiosos i editors. Ens en felicitem i vagi per endavant el nostre encoratjament als qui s'hi han ennavegat.

La tria d'aquella part del manuscrit de Miquel Parets corresponent al període de la pesta, que al bell mig de la dissetena centúria flagel·là Barcelona, dona ocasió als autors de la present edició a estudiar l'obra de Parets des d'un angle purament històric, gairebé diria que amb exclusió de qualsevol consideració de tipus literari. Els autors aprecien el relat de Parets a causa de «la raresa de narracions 'populars' sobre la pesta» (16), les quals permeten a l'historiador d'endinsar-se en la valoració de les dimensions psicològica i cultural d'aquesta desastrada experiència. En el seu entusiasme, els autors arriben a afirmar que «les planes del dietari de Miquel Parets sobre l'epidèmia de 1651 constitueixen, pel que sabem, la narració plebea més detallada i reveladora de l'experiència de la pesta dins la història europea» (16).

Els autors analitzen després el text editat seguint els fets històrics i les reaccions personals de l'autor de la relació i aquelles reaccions socials que es reflecteixen en la crònica. Hi són analitzades les diverses atribucions de la culpabilitat del contagi, les fugides massives de la ciutat, l'exacerbació del sentiment religiós, la resposta comunitària davant el flagell, que segons els autors fou globalment racional, i l'increment de les tensions de classe. Estudien també els canvis que Parets constata al llarg de la narració: primer la pesta es transmet a través de les relacions d'amistat i de veïnatge, i de les obligacions familiars envers els empestats. Després anota diversos abusos i conductes egoistes: els oficials locals encarregats del proveïment del blat accepten suborn, els amics i parents no solidaris condemnen l'empestat a la solitud i al sofriment sense ajut ni consol. És a dir, hi ha una denúncia de la corrupció i de la covardia dels poderosos, que creix amb el ritme de la narració. Finalment, els autors remarquen que, si en la seva crònica Parets manté generalment el to més aviat fred i objectiu d'una crònica qualsevol, en arribar al període de la pesta del 1651, l'escrit pren l'aire «marcadament personal d'una memòria» (22). La narració esdevé viva i dramàtica, fins i tot patètica quan relata la mort de la muller i del fill més petit de Parets. L'obra «transporta una càrrega emotiva prou allunyada de l'estoica reserva que caracteritza molts d'altres testimonis directes» (23).

Per això, els autors creuen que cal accentuar encara més la seva importància.

En la «ratio editionis» fan referència a la breu bibliografia anterior sobre Parets i justifiquen la reproducció d'altres punts de vista o relats sobre la pesta, més aviat oficials, perquè sobresurti encara més el caràcter íntim i personal del text de Parets. Els criteris adoptats en l'edició han de consistir a tenir en compte que es prepara una edició crítica i a aspirar que el fragment ara editat tingui molta difusió. Les notes al text, doncs, solen ésser únicament de naturalesa històrica: estudis comparatius, referències a d'altres obres que tracten també el tema de la pesta, alguns aclariments so-

bre mesures mèdiques i sanitàries, sense que hi manqui, ara i adés, el comentari filològic. El text és presentat en un grau de normalització màxima, si és permès de parlar així, respectant el lèxic, la morfologia i la sintaxi de l'original.

Del treball d'Amelang i Torres se'n dedueix l'interès d'una prosa que tradicionalment ha estat poc valorada a Catalunya, sens dubte perquè no es tracta d'un vehicle de grans emocions estètiques. Amb tot, és evident que l'historiador de la llengua no pot ignorar una massa força considerable d'escrits en català, com no ho poden fer l'historiador de la cultura ni el de la literatura, si és veritat que alguns d'aquests documents, lluny d'estar afectats per la fredor glaçada pròpia dels papers oficials i burocràtics, contenen pàgines en les quals batega a voltes el drama d'una persona o d'una col·lectivitat. Sobretot pel que fa a la història de la literatura catalana en l'època moderna, queda per explicar el sentit global de la massa d'escrits d'aquest llarg moment que no aspiraven a guanyar cap mena de difusió pública, si no era en forma oral o molt restringida. La tensió entre el català i el castellà, les oscil·lacions de llengua en una mateixa obra (Jeroni Pujades) i la vitalitat mai no ofegada de la llengua catalana en aquest període de múltiples dubtes i contrarietats plantegen un entrellat de problemes que no es poden solventar des d'un sol angle disciplinari concret. Si en l'edició que ara ens ocupa hi trobem a faltar consideracions de tipus filològic i literari, és ben cert que la valoració del text de Parets per causes purament historiogràfiques introdueix un nou enfocament dels problemes de la nostra modernitat. Enfocament que només podrà completar-se i enriquir-se a mesura que els textos d'aquesta etapa vagin essent adequadament estudiats i editats.

Jaume de Puig i Oliver

Francesc TEGELL, *Poema anafòric*. Edició a cura de Kenneth BROWN (Textos i estudis de Cultura Catalana 18), Barcelona, Curial i Edicions de l'Abadia de Montserrat 1989, 146 pp.

L'autor presenta el text que edita en el marc de l'actual estudi i recuperació de la literatura catalana del Barroc, en la primera exploració de la qual tant es van esmerçar Jordi Rubió i Balaguer i Antoni Comas, i que finalment ha començat de trobar estudiosos especialitzats i editors de textos, encara que en l'enumeració d'aquests donada per Kenneth Brown s'hi barregen realitats i projectes, uns més a punt de solfa que altres, i encara no tots, per cert, tant pel que fa a les realitats com als projectes en curs. Per això, potser seria convenient que algú assumís la tasca de fer saber les iniciatives que es prenen en aquest sentit, per tal de facilitar la feina als estudiosos i estalviar possibles duplicitats de treball. No cal dir que ATCA podria ésser l'instrument d'aquesta comunicació, sempre que fossin facilitades les dades essencials que tenen capacitat de recollir les universitats, les biblioteques, les redaccions de revistes especialitzades i els mateixos investigadors, corporatius i individuals.

En el cas que analitzem, la primera constatació objectiva és que Kenneth Brown completa pel que fa a Tegell allò que havia començat Joan Mascaró el 1971, en publicar la *Relació de la mort de Climent XII i de l'elecció de Benet XIV* (1740), de manera que si no apareixen sorpreses per ara no previsible, amb la publicació que recensio-nem ja es disposa de tota la poesia que va escriure Francesc Tegell durant la primera meitat del segle XVIII.

Kenneth Brown resumeix les dades ja conegudes sobre la vida de Tegell i assenyala documentació nova sobre el canonge barceloní, trobada, segons oportuna premonició

de Jordi Rubió, a l'Arxiu Capitular de la Seu de Barcelona; aquesta documentació il·lustra just les seves activitats de xantre de la Seu i d'arxiver del Capítol. Brown es refereix tot seguit i breument a la *Relació...* per assenyalar que en aquesta «les veus són força més patriòtiques... que no pas al *Poema anafòric*» (8). Endinsant-se en l'estudi de la peça que publica i després de passar revista a allò que n'havien dit els qui anteriorment hi han fet referència, des de Feliu Torres Amat a Jordi Rubió, Kenneth Brown descriu sumàriament els dos manuscrits que contenen el *Poema anafòric*: Ms. HC : NS4/75 de la Hispanic Society of America i el ms. 5 de la Biblioteca Pública i Universitària de Barcelona. Parla de les «deficiències òbvies que es destaquen entre la lectura d'ambdós còdexs» (11) i en presenta alguns exemples concrets. Aquest aspecte contraposa el Carnestoltes com a espectacle de capgirament del món, que havia tingut vigència en d'altres èpoques, a «l'espectacle *barroc*, de caire burgès i afrancesat» del carnaval de Barcelona, tal com apareix en l'obra de Tegell (13). Brown tampoc no es descuida de fer referència a algunes mostres literàries del ressò que tenia el Carnestoltes barceloní en la literatura del segle XVII i presenta el *Poema anafòric* dins «el marc de la festa de plena època barroca», contaminada ja amb la moda francesa del ball de màscares (14).

Un apartat de la introducció és dedicat a ponderar alguns detalls que apareixen en el *Poema anafòric*. En primer lloc, la justificació de redactar el poema en català. Kenneth Brown la posa en relació amb l'hàbit tradicional de cultivar la llengua materna que remuntaria al temps dels trobadors, explicació que trobem poc convincent, atès que els trobadors cultivaven la llengua d'oc, tant si eren occitans com si no. En segon lloc, estudia breument el pròleg del poema, que veu intencionat i crític, perquè s'hi rebaixa humorísticament els representants de la llengua dominant, tot i que el castellà domina en les representacions del Carnestoltes barceloní del 1720 (15). Destaca, finalment, l'abundor de danses que se citen en el *Poema*, fent notar que han estat bandejades del carnaval les danses populars catalanes i espanyoles i que n'han estat adoptades una corrua de franceses, per influència de la moda introduïda a Versalles per Lluís XIV.

En la «ratio editionis», Kenneth Brown explica que ha fet servir com a text el ms. de la Hispanic Society of America, corregint-ne els errors obvis de copista («errors de morfologia, sintaxi, gramàtica i sentit comú», 18) i recollint en una *Taula de variants* únicament aquelles lectures problemàtiques que tenien interès filològic. Així, no ens trobem davant una edició crítica definitiva, cosa que tampoc no hauria estat tan complicada de dur a terme, i amb un text els problemes del qual són tot just indicats, no sempre resolts.

La introducció al *Poema anafòric* ha volgut ésser merament indicativa d'alguns problemes i qüestions que el text de la llarga peça suscita? És ben possible, i encara limitada als problemes diríem externs de l'obra, ja que no hi trobem una valoració literària de la peça en ella mateixa ni per comparació amb altres mostres de literatura carnavalesca, d'aquí o de fora. És un treball que resta obert, així com el de valorar la significació literària d'aquest poeta setcentista i la seva relació amb altres cultivadors de la llengua catalana, en vers o en prosa, del seu temps.

Jaume de Puig i Oliver

Josep ESPLUGUES, rector de Montaverner, *Memòries d'un capellà del segle XVIII*, a cura d'Emili CASANOVA, València, Edicions Alfons el Magnànim 1989, 219 pp.

Emili Casanova presenta en aquest llibre «un bon exemple del que haguera pogut ser la inexistent prosa narrativa valenciana en català al segle XVIII» (8). Josep Esplugues, que a partir d'ara queda estudiat com a clergue docte, zelós, organitzat, curiós i emprenedor, va deixar escrits set llibres referents a l'església de Montaverner en la seva llengua pròpia i altres tres en castellà. Casanova esbrina el perquè d'aquesta oscil·lació lingüística en la particular situació del País Valencià, dibuixant un estat de coses ben poc falaguer per al català en aquelles latituds i temporalitat.

Per a Casanova, Josep Esplugues «simbolitza la resistència de la llengua a desaparèixer» (15). El seu estil es basa en el parlar col·loquial i familiar de l'època, amb influències de la tradició notarial que de petit havia mamat a casa seva. Casanova descriu els aspectes més notables de la llengua d'Esplugues pel que fa a les grafies, a la morfologia i al lèxic, assenyalant les diferències amb la llengua avui parlada. Pel que fa al lèxic dóna llistes de variants formals, de vocables no registrats al *Diccionari Català, Valencià, Balear* d'Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll, de vocables registrats però encara no documentats fins al moment que Esplugues escriu, de valencianismes i de castellanismes. En les tres primeres llistes distingeix amb un asterisc els mots peculiars del valencià.

Pel que fa als textos aplegats en el present volum, Casanova ha format una mena de crestomatia, oferint una selecció del *Llibre de la església parroquial dels Sans Apòstols Zebedeus*, sobretot aquella part que relata la construcció del nou temple de Montaverner, que, segons Casanova, «és la part més literària i amena de l'obra» (29). En apèn dix dóna altres mostres d'aquest mateix llibre, la introducció del *Llibre de la fàbrica de la Yglésia*, l'exordi del llibre de *Títols i rentes de celebració*, la introducció del *Llibre de rentes, censals i privilegis de amortisació*, un text del llibre de la *Confraria del Roser* i dos escrits del *Llibre de la Fàbrica*. També transcriu una mostra dels seus escrits en castellà, perquè es pugui comparar amb l'escriptura en català. El període de temps que abasten aquests escrits va de l'any 1732 al 1782. En la transcripció l'autor s'ha limitat a separar «les paraules i les partícules aglutinades als mots anteriors i posteriors» (30), que ha regularitzat d'acord amb les normes de la llengua moderna.

Casanova ha realitzat un bon estudi biogràfic del rector Esplugues. En canvi, s'absté d'anotar el text, amb la qual cosa resta a fer un estudi de la religiositat, de l'organització interna i dels costums d'una parròquia valenciana del segle XVIII, amb documentació abundosa. Tant els aspectes econòmics com els disciplinars i litúrgics són fàcilment rastrejables sota la ploma del rector Esplugues, que escriu infatigablement i que, sobretot quan el tema és directament religiós, manifesta els seus sentiments i conviccions més íntimes. Sovint Esplugues es lliura a l'exercici de citar la *Bíblia* en el llatí de la *Vulgata*, establint paral·lelismes curiosos entre textos del Vell i del Nou Testament amb les vivències de la parròquia que regentava. En la transcripció d'alguns d'aquests textos s'hi troba a faltar una mica de cura paleogràfica o el senyal que els textos són citats amb faltes evidents i lectures que s'aparten de l'original llatí, cas que també s'esdevé quan el text esmenta la missa *De dedicatione celestia* (78), que evidentment ha d'ésser *De dedicatione ecclesiae*.

En fi, el caràcter molt selectiu dels textos aplegats per Casanova deixa entreveure que un estudi més complet i exhaustiu dels escrits del rector Esplugues, sobretot els de caràcter espiritual i pastoral, podria ajudar a donar una idea viva d'allò que era la formació, la mentalitat i la pietat d'un clergue valencià intel·ligent i zelós de la dissetena centúria. En els textos editats fins ara, de vegades es poden rastrejar lectures o 'autoritats' citades pel rector. Pensem que en els llibres més directament espirituals aquestes referències poden prendre un relleu més intens, si hi són, en ordre a definir

la mentalitat d'un clergue no gens mediocre al lllindar de les grans revolucions polítiques i mentals del segle XVIII.

Cal agrair, doncs, a Emili Casanova que hagi obert el coneixement del rector Esplugues, malgrat sigui de forma incipient, i cal esperar que els llibres que va deixar escrits seran en endavant explorats a fons, per tal de treure'n allò que pot ésser un cop d'ull limitat, però precís, sobre les formes de vida i de pensament d'un clergue del segle XVIII que no sembla pas dels més típics i gregaris.

Jaume de Puig i Oliver

Joan RAMIS *Poesies burlesques i amoroses*, Ciutadella (Menorca), Institut Menorquí d'Estudis 1988.

El menorquí Joan Ramis és un dels escriptors claus de la literatura catalana del segle XVIII, i el poeta i dramaturg neoclàssic més important. La seva formació francesa i el fet de viure a Menorca durant el període més pròsper de la seva antiga història, quan és independent de la monarquia espanyola, van permetre l'eclosió d'una personalitat literària brillant i que destaca encara més en el panorama general de la literatura catalana del seu temps.

Però vet aquí que la imatge que ens n'havíem format acaba de ser completada amb l'atribució —inatacable— que li ha fet Antoni Joan Pons d'un recull manuscrit de poemes, escrits des del 1786, o poc temps abans, fins a 1809, i que ell mateix ha publicat recentment amb pulcritud continguda. Convé destacar l'aparició d'aquest llibre, doncs, perquè ens dóna, sense fer-ne escarafalls, una aportació de primer ordre al coneixement de la figura de Ramis i de la poesia de finals del XVIII i començament del XIX (tan mal coneguda encara, a pesar dels estudis que s'han dedicat a la literatura setcentista).

Integren aquest recull trenta poemes, dividits en burlescos i amorosos. Fruit del seu temps, hi trobem des de reminiscències barroques a trets més pròpiament neoclàssics, passant per obres ben bé d'estil rococó, i fins i tot una versió de Catul. Però un dels aspectes més interessants del conjunt (i que ja apareixia en *Rosaura*, la seva última obra teatral) és la clara distinció de registres lingüístics que Joan Ramis aplica a les seves poesies: un registre col·loquial, amb més dialectalismes, a les obres burlesques, i un nivell més culte i normatiu en les obres amoroses. El que em sembla rellevant és que no es tracta d'un recurs ocasional, sinó d'una diferenciació conscient, i que ens situa al bell mig de la crisi d'un univers literari que encara mantenia (a principis del XIX) una llengua literària supradialectal.

Albert Rossich

Rafel d'AMAT I DE CORTADA, baró de Maldà, *Calaix de sastre (volum tercer. 1795-1797)*. Selecció i edició a cura de Ramon BOIXAREU (Biblioteca Torres Amat 7), Barcelona, Curial Edicions Catalanes 1988, 304 pp.

El tercer volum de la tria de textos del *Calaix*, que edita Ramon Boixareu, abasta tres anys: de 1795 a 1797. Si en aquest volum no hi ha grans novetats, es confirmen i precisen algunes impressions que ja s'insinuaven en els dos volums anteriors.

L'exaltació del valor dels miquelets catalans, que s'enfronten amb els francesos,

apareix sovint sota la ploma del baró, juntament amb una valoració negativa de la «canalla soldadesca castellana» (31). Cal remarcar que totes les observacions que fa el baró en aquest sentit s'esgoten en elles mateixes. Es tracta de valoracions estrictament sentimentals, en les quals no intervé cap idea i de les quals tampoc no es treuen conseqüències pràctiques. El baró és conscient de la diferència entre Catalunya i la resta d'Espanya i anota amb complaença en el seu dietari els testimoniatges estrangers que també copsen aquesta diferència: «Passo a notar la notícia particular, i relativa a les actuals circumstàncies, que porta la «Gaset» de Londres del dia 16 d'abril del present any, i és com segueix: 'Algunes circumstàncies s'han observat en lo ministeri espanyol, que donen indicis d'estar inclinat a tractar la pau, al mateix temps que no s'han deixat de fer totes les prevencions concernents a la inclinació del poble, per obrir la pròxima campanya ab lo major vigor i efecte. L'antic esperit de la nació apar que solament ha trobat asilo i cabuda en los catalans. Una tràgica indolència s'ha apoderat del restant reine, fent-se insensible o indiferent al perill, que sols han pogut vèncer los catalans amb la reunió de totes ses forces» (35).

Però seria inútil de cercar en l'escriptura del baró cap moviment de recerca, curiositat o convicció sobre l'origen o el sentit d'aquest estat de coses. El baró no es mou d'un vague optimisme respecte de Catalunya i del corresponent pessimisme envers Espanya. El «catalanisme» del baró apareix en les seves justes dimensions, quan explica de quina manera el Capità General Josep d'Urrutia pledeja a favor de Catalunya en una reunió dels primers caps de l'exèrcit a Madrid: «L'objecte de dita junta fou d'arreglar i ordenar l'exèrcit, presentant cada general son pla; i, havent lo dit don Josep Urrutia presentat lo seu..., no faltà qui lo censuràs, notant principalment l'haver deixat sens determinar lo número fixo de tropes de lleva —com assenyalava en les demés províncies d'Espanya— en esta de Catalunya; a lo que contestà luego S. E. fent veure ab moltes raons evidents i sòlides que la Catalunya era un país llibre, molt amant de la conservació de sos 'fueros', i que per tant mirava per punt polític i necessari no posar número fixo de tropes en Catalunya, com en les demés parts d'Espanya se practicava; bastant, per lo desempeñyo del real servei, los molts regiments voluntaris que en ella hi havia. I ab aquesta ocasió, desplegant S. E. les veles de sa eloqüència, prengué luego lo rumbo de perorar a favor de nostra província, manifestant a la Catalunya fiel en tots temps a sos monarques, com així ho manifestà en l'última guerra contra la França, sent la que més contribuí en diners, béns i número de gent, havent S. E. estat un testimoni de lo molt que féu la mateixa província en lo temps que manà l'exèrcit en les fronteres del Rosselló, fent vint mil miquelets, a ses costes mantinguts; los que sens dubte contingueren l'enemic, impeding-li sos progressos i recobrant la glòria perduda en l'antecedent campanya contra los mateixos enemics. Finalment, assegurà S. E. que sola la Catalunya podia sostenir lo pes de la monarquia en qualsevol contratemps, sent ella sola més poderosa que totes les demés; i que així opinava ser molt convenient per la quietud de la monarquia deixar la Catalunya en la 'libre' possessió de sa llibertat, guanyada ab lo més singular i distingit mèrit de sa coneguda fidelitat a sos monarques» (167).

Es pot rastrejar en Maldà un cert irredentisme dels comtats de Rosselló i Cerdanya? Seria molt suposar, encara que no deixa de prestar atenció a la crisi moral que, segons ell, s'hi desferma a causa de la revolució (110) i al despoblament d'aquelles comarques per mor de les campanyes bèl·liques que mena la República francesa (161), la qual cosa, a parer seu, possibilitaria l'ocupació militar espanyola d'aquelles places.

Aquests sentiments s'han d'atemperar amb d'altres manifestacions no menys reveladores. Defensa la manera tradicional de vestir a Espanya contra la introducció de

la «moda gavatxa» (77, 171). El seu conservadurisme social, l'estima en què té la Inquisició i el menyspreu que sent envers Campomanes, Azara i Aranda (225 i 295), juntament amb l'elogi sense reserves dels jesuïtes (295-296), són típics d'una mentalitat aristocràtica immobilista i fins antiburguesa (180), que es combina de meravella amb els sentiments antirevolucionaris del clergat (210).

Un passatge d'aquest volum crida fortament l'atenció: «...havent entrat nou gavatxos per saquejar [a Garrigàs], los paisans los cortaren i los feren presoners, a excepció d'un que no volgué deixar les armes, al que digué un dels nostres: 'Ya te las quitaré'; i aplanant-li lo fusell, lo tombà, dient-li: 'Vés-te'n a tots los diables, que també hi ha d'anar ça com lla» (20). Que un català s'adreçi en castellà a un estranger com la cosa més natural del món és una conducta lingüística antiga, i posa en relleu l'equació mental catalana 'castellà = estranger'.

Són freqüents les referències del baró a la pròpia obra escrita. L'onze de maig del 1795 fa referència a «l'altre llibre» que escriu paral·lelament al *Calaix* (31) i que, per inferència del que diu més endavant, es tracta de les relacions de les festes majors (111 i 144). El 20 de maig de 1797 esmenta un dels volums del «llibre d'explicacions de viatges, festes majors i passejades» (201), que deu ésser el mateix recitat uns dies més endavant, 2 de juliol: «Referint-me als rosaris de tarda en les iglésies i fora als acostumats passeigs de la gent d'un i altre 'sexo', de tota classe, edat i estament, a tot lo que ja en això tinc anotat en mos curiosos llibres manuscrits en diumenges i festes de tota creu o de precepte d'oír-se missa i no poder-se treballar sens una molt 'grave' necessitat» (206). Per contra, el 13 de setembre del mateix any, el baró canvia de parer: anotarà en el *Calaix de sastre* «los jornals d'Espplugues, Badalona, Hospitalet, viatges i demés passeigs fora de Barcelona, que havia notat no continuar-los» (224) i per aquesta causa el *Calaix* conté aquelles pàgines que Alexandre Galí publicà amb el nom d'*El Col·legi de la bona vida* (Barcelona, Editorial Selecta 1954) i que el baró havia especialment intitulat *Jornals d'Horta o en la torre d'En Sitjar, que és del sr. marquès de Castellbell, en què se convocaren per passar la segona temporada los srs. col·legials ab lo sr. Superior, vice-superior i mestre de novicis, en la tarda del 4 d'octubre del present any 1797* (231).

En aquest col·legi de la bona vida tenen lloc freqüents lectures públiques del *Calaix de sastre*, amb les quals l'audiència es divertia, segons que diu el mateix baró (234, 272, 273, 289). Josep Vega sol ésser el lector del manuscrit (272, 289) i el baró es deixa pregar amb gust d'autoritzar la lectura pública. Qui sap si l'èxit ('succés d'estime') d'aquestes lectures públiques va tenir influència en el fet que el baró no parés d'escriure i fins i tot, potser, que a vegades alterés el seu mètode de treball, com quan hem vist que decidia d'incorporar al *Calaix* determinats 'jornals' que tenia destinats a la sèrie de viatges i festes majors. De fet, en el volum que comentem hi ha una confessió que desvela, almenys en part, la finalitat de la grafomania del baró: «I, després d'haver resat un poc, escrit lo corrent jornal, per gust de qui me'l llegirà, i oiran los demés senyors demà matí, després d'haver tothom esmorzat, o bé en altra hora, a demanar-me que los ho ensenyia» (154).

Que la literatura del baró, des d'un cert moment, que l'edició encara fragmentària de l'obra no permet d'assenyalar, s'adreçava a un públic, baldament restringit, i que aquest públic eren els seus oients aristocràtics, sembla fora de tot dubte, quan el *Calaix* deixa entreveure que el baró fa cas de les crítiques que hom adreça a la seva escriptura i actua en conseqüència, esborrant aquí i allà: «...i jo continuant la història, i ninguna amb més esborrats que aquesta —puix ja no seria borrador— sabent-me prou greu que quedia en esta història no la limpidesa que en les demés en est llibre, que ja no té tot aquell mèrit, com en los antecedents fulls, que tot l'escrit estava 'lim-

pio', i potiner ara, en tantes ralles que he tingut que esborrar, com si hi hagués passat la Inquisició en les pàgines 220, 221, 225, 226 i 227; que, enfadat de l'escrupolositat de donya Manuela Cruilles —tenint que confessar que tenia raó—, esquinço los fulls escrits d'esta història; i m'he detingut en no fer-ho, per no ser llibre est que es dèguia donar a la impremta. Per consegüent, queden los fulls borrats, procurant continuar los demés sens tenir-los que borrar; i si tinc humor, ja en trauré còpia de tot en l'altre llibre, en seguida de les relacions de mos passeigs i festes majors; i sols jo puga llegir lo que hi ha en est basta, puix que no l'he compost perquè altres me censuren i critiquen, sí que per mon divertiment i pels ratos que estic de mal humor; sent favorables totes estes històries divertides per allargar-me lo violari» (144-145). No deixa d'ésser significatiu que el baró parli de l'ús exclusivament personal del seu interminable escriure en el context de les crítiques que se li fan. Entre el desig de donar a conèixer la seva obra, ni que sigui davant un públic restringit, i el desassossec que li produeixen les crítiques, d'altra banda, segons diu, fonamentades, hem de situar, potser, el sentit de la literatura de Maldà. Té una vocació tan incontenible d'escriure com poques ganes de convertir-se en un escriptor normal. La seva activitat literària, profusa i difusa, es ressentirà sempre de no tenir resolt el problema de la professionalitat, de la intencionalitat pública i de la finalitat pròpiament literària, que no va poder o saber assumir. El propòsit de no «donar a la impremta» tanca l'obra del baró en un cercle vicios. Literàriament parlant, aquesta obra és una pura possibilitat no actuada, un intent fallit abans de començar, un problema que no troba mai el seu propi plantejament. Per això, malgrat les lectures públiques i l'esforç que suposa passar-se la vida escrivint, la literatura de Maldà recau una i altra vegada en el solipsisme: «Allargar lo violari». Com el prendre cafè, rapè o xocolata, com el jugar a billar o practicar una intensa vida social, els dietaris i relacions del baró de Maldà representen una anècdota intranscendent de la seva vida. I així arriba fins a nosaltres aquesta obra com si fos una immensa crònica sense autor, o, si es prefereix, amb un autor que a cada pàgina practica la 'débòade'.

Que això és així ho confirma un altre text, en el qual es veu que el baró només demana distracció a la literatura, com la seva li serveix només de passatemps, i àdhuc les seves afeccions musicals: «...altres coses que ma imaginació exalta, falses o verdaeres, de moltes impertinents i funestes notícies que oig, me tenien prou frenètic, coneixent que el meu humor que gosava antes més sovint, ara me va deixant, anant ja en declinació ma edat, i ab les fiblades d'algunes notícies i altres espècies que hom ou, que no li agraden gens, no trobant al present més que la música, escriptures de festes majors i viatges, ab algun llibre que gústia, per calmar-les i no 'agotar-se' lo bon humor del tot» (267).

Com a rebost de petites notícies, el *Calaix* és inexhaurible. Deixant a part les qüestions relatives a la guerra amb França, que mereixerien un estudi específic, voldríem destacar de la lectura d'aquest volum la petita història de la viola Stradivarius del baró (32), la notícia que són arrancades les moreres del cèlebre fossar d'aquest nom (77), l'esment fugaç del tinent Milans del Bosch, d'il·lustre nissaga militar anomenada fins als nostres dies (98), la restauració de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (161), un segrest a l'invés, en el qual la filla d'un fabricant és la qui s'empara d'un hereu menestral ric i acomodat (201), l'activitat edilícia i la demanda de locals comercials i de vivendes a Barcelona (205), una festa de toros a Vic (206), enraonies sobre miracles que s'esdevenen a Ancona i a Roma, i alguns a Barcelona mateix, sota l'advocació del venerable Josep Oriol, més tard beatificat i canonitzat (112, 120-121, 204). El baró documenta també la badoqueria barcelonina (194), el mal estat dels camins de les rodalies de Barcelona a causa del transport i de la incúria pública (194),

el desgovern de la ciutat en les jornades de revetlla, a causa dels coets i piules (202), obres que es fan a la casa Gralla (205), l'edificació del palau dels Savassona, ara Ateu Barcelonès (300), les reparacions i millores que s'introdueixen a l'orgue de Santa Maria del Mar (296, 304), etc., etc.

El baró, a més d'anotar tantes menudències, també s'adona dels canvis socials que s'esdevenen al seu voltant; l'augment i el rendiment de l'economia terciària, que li provoca una típica reacció d'egoisme (208-209), l'aparició intermitent de grans bosses d'atur en les lleixes de la menestralia (198, 216, 218), els moviments corporatius dels industrials barcelonins per a defensar el monopoli del mercat de les Amèriques (296-297). Distingeix els bons i els mals governants i no s'està de parlar amb dent dura contra els jerarques nefastos per als interessos de la ciutat (97).

No voldríem que passés per alt un curiós passatge d'aquest volum en relació amb un possible tret psicològic del baró, sobre el qual el seu dia ja va aixecar les celles Alexandre Galí. Diu, en efecte, el baró: «En l'hort del Carme hi era aquell minyonet que sol casi sempre ser-hi —per haver-lo criat l'hortelana— nomenat Josep Anton Comes, qual m'ha saludat pel nom, jo entretenint-me ab ell, per ser carinyoset, tocant-li sa careta i mans; qual Po Anton Comes jugava per allí ab altres noiets, pujant-se'n a una carreta i gronxant-s'hi o decantant-la, només per jugar, ab sos tendres bracets de l'Antonet Comes. En algunes accions, allargant lo braç en aquella maniobra de la carreta —que era lo dret— se li veia un poc lo punt de la camisa i un poc uns botons de plata rodons, entre plans i embotits; movent-me a aficionar-me més, i principalment, lo carinyoset que m'ha paregut.

«I que, en efecte, és bon minyonet i, per lo tant, l'estimo; i en una diversió en casa Casera, que se pensa fer en octubre —diversió de mon fill i altres senyorettes i senyorettes, mes filles, entrant-hi a la representació de la tragicomèdia [que] pensen fer del *Delincuente honrado*, entrant-hi a F. Foix, minyonet prou viu; Antonet Cisterna i Ramon Pocurull, fill de la difunta Úrsula —el tal Josep Anton Comes entrarà ab un d'estos per fer de soldat, tenint mon beneplàcit.

«Tal minyonet vestia com lo vegí en la tarda de Sant Joan, 24 de Juny, en aquest hort del Carme que, luego de vist, confesso que m'hi vaig aficionar, luego d'haver-li parlat; tenint geni jo de conèixer i aficionar-me a minyonets, si tenen bona índole, de dotze anys a setze, que molts encara són innocents o dotats de candidès en les costums, que és del que hom gusta [...]; i sent nois petits, i de bona índole, un hom los fa festes, com a est noi Josep Comes i altres a est semblants [...]» (109).

La claredat amb què parla Rafel d'Amat de la seva sincera afeció als adolescents és tan evident com ho devia ésser per a ell la ignorància d'un possible origen sexual d'aquesta paidofília, altrament, i sobretot en el seu cas, haurien funcionat tots els mecanismes repressius, principalment els que li haurien impedit de consignar-ho per escrit. Esmentem aquest text —i la ignorància que documenta— només com a complement d'altres ignoràncies, per exemple, la d'ésser un escriptor de raça— que van afectar el baró de Maldà.

Jaume de Puig i Oliver

Josep RUAIX I VINYET, *Punts conflictius de català. Deu estudis sobre normativa lingüística*, Barcelona, Barcanova 1989, 182 pp.

El llibre del prof. Ruai examina deu punts que, a judici de l'autor, caldria orientar normativament: dos d'ortografia (casos de vacil·lació en la grafia de la vocal neu-

tra; i ús dels signes interrogatiu i admiratiu inicials); dos de fonètica (límits en la neutralització de «a», «e» i «o» àtones; i límits en l'emmudiment de la «r»); quatre de morfosintaxi (fossilització de l'article en els topònims; distribució de «altre / un altre / d'altre»; distribució de les preposicions «a / en»; distribució de les preposicions «per / per a»; i dos de lèxic (mots amb essa líquida originària; i castellanismes discutits o dubtosos).

Ruaix ha escrit l'obra com a gramàtic, amb finalitat essencialment normativa. Tal com ell mateix diu en la presentació, «l'aparell científic hi està al servei del 'bon ús', és a dir, de l'ús basat en la pròpia tradició literària, en l'aptitud del mitjà expressiu i en el bon gust».

Per a ben judicar el llibre convé de recordar clarament la diferència entre lingüística i gramàtica i recordar que els gramàtics són malvistos pels lingüistes, raó per la qual és possible de preveure que, essent de gramàtica i no de lingüística, el llibre de Ruaix, continuació de l'obra fabriana de normativització, basada en la fonètica, l'etimologia i la tradició (els tres factors que Ruaix invoca com a guiadors dels seus estudis), trobarà dificultats en certs ambients.

Dels tres factors acabats d'esmentar, el recurs de Ruaix a la tradició, és a dir, a la llengua antiga, que en fa part, és un fet que ATCA ha de subratllar. Vegem, per tant, en quina mesura es val Ruaix de la llengua antiga per a fonamentar les seves tesis.

Ja en el primer estudi, ortogràfic («Rera o rere»), tot i que en temps medievals regna una escriptura vacil·lant, en una edició basada en un manuscrit del segle XV de *Curial e Güelfa* troba les grafies «arrere» i «a rere», que li donen un argument més per a reclamar l'adopció d'aquesta grafia en aquells mots i llurs compostos. La *Crònica* d'En Ramon Muntaner és citada en l'estudi sisè, *Distribució de altre / un altre / d'altre*. I en l'estudi setè, *Distribució de les preposicions a / en*, apareixen exemples extrets de Ramon Llull, de les cròniques de Jaume I, d'En Bernat Desclot i d'En Ramon Muntaner i d'altres textos antics fornits per obres o recopilacions diverses, fins al punt de proclamar que «com fan els usuaris d'altres llengües, cal guiar-se més que res per la tradició, pel sentit lingüístic, pel bon gust», designant, doncs, la tradició com a primer guia per al bon ús de la llengua moderna.

Trobem un altre recurs a la llengua antiga en l'estudi desè, *Castellanismes discutits o dubtosos*, on debat si convé o no la inclusió en el diccionari normatiu d'alguns mots avui tinguts per castellanismes, com «caldo», «cego», «cervo», «clero», «motllo», «panyo», «quadro», «çoça», «despedir», «entregar», «melanconia», «plagar», «rabian», «repentí», «sublevar», «verdader».

Però on més Ruaix es funda en la llengua antiga és en l'estudi vuitè, *Distribució de les preposicions per / per a*. És sabut que l'insigne filòleg Joan Coromines va proposar que davant d'infinitiu l'ús de «per a» fos facultatiu, proposta que basa en l'afirmació que el gir «per + infinitiu» amb valor causal —que és el que més reclama en la llengua escrita una distinció explícita amb el gir «per a + infinitiu» amb valor de destinació— és acastellanat. I bé, l'estudi de Ruaix vol demostrar que aquesta afirmació de Coromines és, entre altres coses, filològicament infundada, i que el gir en qüestió és usat en tots els temps de la llengua, i per a això aporta exemples de tota la seva història, distribuïts per segles, a partir de Ramon Llull; per tant, hi és ben representada la llengua antiga. I com que els exemples arriben fins a la llengua dels escriptors dels nostres dies, al llenguatge popular i al llenguatge periodístic, en aquest punt l'aportació del nostre autor és una prova de la unitat de la llengua en l'escala diacrònica.

Hom ha dit que el llibre que hem comentat és una nova aportació al debat sobre

la llengua. Per a nosaltres és una aportació positiva que s'oposa a les tendències de disgregació de l'idioma i a la pretensió de fer del parlar barceloní el model de llengua normativa.

Manuel Miquel i Planas

NOTÍCIES BIBLIOGRÀFIQUES

I. OBRES GENERALS I BIBLIOGRAFIES

Dictionary of the Middle Ages. Joseph STRAYER, editor in Chief. Volume 10. *Polemics-Scandinavia*, Nova York, Charles Scribner's Sons 1988, XVIII i 708 pp.

Aquest volum conté articles que totalment o parcialment tracten temes que recauen dins el camp d'ATCA: *Polemics, Christian-Jewish*, de Frank Talmage, conté un apartat dedicat a les *Diputes de París i de Barcelona* (4-5), on també és esmentat Ramon Llull; i un altre als segles XIV i XV amb esment de Bernat Oliver i de la confrontació de la *Disputa de Tortosa* o de la que en derivà (5-6); *Portolan Chart*, de Silvio A. Bedini, fa esment de l'activitat a Barcelona i a Mallorca (34); *Pre-Romanesque Art*, de Joachim E. Gaehde, dedica un paràgraf a Catalunya (113); *Raimon Vidal de Besalú*, de Robert Taylor (252); *Ramon Berenguer IV*, de Thomas N. Bisson (255-256); *Raymond de Mur*, de Jennifer E. Jones (265); *Raymond of Peñafort* (sic!), *St.*, de Giulio Silano (266-267); *Regimen Sanitatis Salernitanum*, de Michael McVaugh (289); *Rexac, Juan* (sic!), de Mary Grizzard (342); *Rodrigo de Osona*, de la mateixa autora (347-348); *Roger de Flor*, de Susan M. Babbit (441); *Romanesque Architecture*, d'Eric G. Carlson, dedica un paràgraf a la catalana (487).— J. P. E.
[5206]

Dictionary of the Middle Ages. Joseph STRAYER, editor in Chief. Volume 11. *Scandinavian Languages-Textiles, Islamic*, Nova York, Charles Scribner's Sons 1988, XVI i 720 pp.

Troben en aquest volum: *Serra, Pedro and Jaime* (sic!), de Mary Grizzard (209); *Sicilian Vespers*, de James M. Powell (261); *Sicily, Kingdom of*, del mateix (272-273); *Angevin Sicily; Sicily and the Aragonese*; *Simon de Montfort*, de Frederic L. Cheyette (296-297); *Spain, Christian-Muslim Relations*, de Robert I. Burns (374-381); *Spain, Muslim Kingdoms of*, del mateix (381-389); *Spanish Latin Literature*, de Charles B. Faulhaber (405-407); i *Spanish Literature: Translations*, d'Alan Deyermund (456-457).— J. P. E.
[5207]

Dictionnaire de Spiritualité Ascétique et Mystique. Fascicules LXXXIX-XC. *Robert d'Arbrissel-Ryelandt*, París, Beauchesne 1988, col. 705-1208.

Troben en aquests dos fascicles articles dedicats als autors següents: *Roca de la Serna, Ambrós*, (837-839), de Pablo M. Garrido; *Rocabertí, Isabel de; Rocabertí, Joan Tomàs de* (839-842), de Vito T. Gómez; *Roiç de Corella, Joan* (875-878), de Saturnino López Santidrián; *Roquetaillade, Jean de* (933-937), de Louis Boisset; *Rosell, Basili Tomàs* (986-987), de Teófilo Aparicio López; i *Rovira, Manuel* (1023), de Bonifacio Porres Alonso.— J. P. E.
[5208]

Dictionnaire de Spiritualité Ascétique et Mystique. Fascicule XCI. *Sabbatini-Savonarola*, París, Beauchesne 1988, col. 1-384.

Aquest fascicle només té dos articles que recaiguin en el nostre camp, els dedicats

a *Sanç Porta* (309-311), d'Adolfo Robles Sierra; i a *Sanz, Joan* (344-348), de Pablo M. Garrido.— J. P. E. [5209]

Recull de poesia catalana medieval, a cura de Maite GUISSADO (Torsimany. Clàssics catalans actualitzats 5), Barcelona, Gea edicions 1988, 148 pp.

En el marc de l'objectiu divulgador propi de la col·lecció, trobem una primera part destinada a poesia trobadoresca, dividida en una secció de trobadors occitans i una de trobadors catalans, on són transcrits i transposades en català actual una poesia dels següents poetes: Berenguer de Palol, Ponç de la Guàrdia, Guillem de Cabestany, Huguet de Mataplana i dues de Guillem de Berguedà i de Cerverí de Girona (43-91). La segona part és dedicada a la poesia de poetes catalans entre els trobadors i Ausiàs Marc, amb tres seccions. La primera enclou dos poetes de la primera meitat del segle XIV: el Capellà de Bolquera i Pere Alemany (95-105), la segona, quatre de la segona meitat del segle XIV, Pere el Cerimoniós, Pere Marc, Gilibert de Pròixita i Andreu Febrer (107-129); a diferència dels anteriors, representats per sengles poesies, Jordi de Sant Jordi ho és per tres (131-145).— J. P. E. [5210]

Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Història i historiografia* (Obres de Jordi Rubió i Balaguer VI), Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1987, 456 pp.

Aplec dels catorze treballs històrics de l'autor, no dedicats a temes d'Humanisme i de Renaixement. Tots cauen en el nostre camp i són els següents: *Inventaris inèdits de l'orde del temple a Catalunya*, del 1907 (7-51); *Nous documents sobre la Crònica del rei En Jaume*, del 1908 (52-58); *Inventari dels béns que foren de la marmessoria del rei Martí II de Sicília (+ 25 juliol 1409)*, del 1910 (58-73); *Notes sobre la formació de les compilacions de «Constitucions i altres drets de Catalunya» i de «Capítols de cortis referents al General»*, del 1910 (74-123); *Consideraciones generales acerca de la historiografía catalana medioeval y en particular de la Crònica de Desclot*, del 1911 (124-192); *Algunes interpolacions en els manuscrits de la Crònica d'En Desclot*, del 1912 (193-255); *Els cants de gesta catalans*, del 1925 (256-263); *Les armes a les cròniques catalanes del segle XIII*, del 1925 (264-267); *Les versions catalanes de la llegenda del bon comte de Barcelona i de l'emperadriu d'Alemanya*, del 1932 (268-316); *La versió llatina de la Crònica General de Catalunya i Aragó*, del 1936 (317-332); *Sobre la Crònica de Desclot*, del 1955 (333-357); *Documents sobre els terratrèmols de 1427-28 a terres de Girona*, del 1961 (358-380); *Fra B. de Canals i la seva desconeguda Crònica llatina (segle XIV)*, del 1962 (381-410); i l'inèdit *La institució de la Biblioteca Reial a Poblet en temps de Pere el Cerimoniós* (411-453), resumit en la secció III d'aquestes *Notícies bibliogràfiques*.— J. P. E. [5211]

Paul H. FREEDMAN, *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)* (Llibres a l'abast 241), Barcelona, Edicions 62 1988, 190 pp.

Aplec de sis articles de l'autor, dos dels quals són ja coneguts dels lectors d'ATCA: *El procés de servitud de la Catalunya medieval: dades de fonts eclesiàstiques* (27-59) és resumit en el volum III (1984), 351, núm. 1374; el darrer *Juristes catalans i els orígens de la servitud* (147-187) és resumit en el volum VII-VIII (1988-1989), 596-597, núm. 4743. Els altres es troben en les seccions segona i tercera d'aquestes *notícies bibliogràfiques*.— J. P. E. [5212]

Treballs històrics de mossèn Tomàs Capdevila i Miquel (1903-1936). Edició a cura de Pere ANGUERA (Els llibres de la Medusa 29), Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses 1987, 90 pp.

L'editor recorda les dates més importants de la vida i les notícies de l'assassinat de l'autor l'any 1936, i subratlla el detall que en alguns casos aquestes pàgines «són referències que provéne[n] d'arxius parroquials molt malmenats durant la darrera guerra» (11). De fet hi trobem des del resum d'un inventari dels documents que el 1342 eren conservats «en la caixa de la vila» de l'Aleixar (83-85), fins a un seguit d'articles dedicats a set santuaris tarragonins de la Mare de Déu, passant per pàgines en les quals són transcrits fragments textuais més o menys extensos, com és ara les capitulacions del 1391 sobre l'obligació de contribuir als murs de Riudoms per part dels terratinents del terme encara que visquessin fora (64), o per aquelles on són resumides notícies arxivístiques relatives a *Els mestres artistes de Riudecanyes* (53-56), als pobles d'Arcs i Vinyols (59-61), al de Maspujols (67-69), al de Savallà (75-78), al castell de Blancafort potser del terme de Riudoms (79-81), a llocs diversos del Camp de Tarragona (87-89) o a la riera d'Alforja (71-73).— J. P. E. [5213

Manuel de MONTOLIU, *Breviari crític*. VII. Edició a cura de F. Xavier RICOMÀ i Rosa M. RICOMÀ (Filologia i història literària 26), Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses 1987, 286 pp.

Aquest darrer volum de l'aplec de recensions i comentaris publicats per l'autor abans del 19 de juliol del 1936 n'inclou quatre que cauen més o menys de ple en la nostra temàtica: *El lul·lisme renaixent* dedicat a la «Miscel·lània lul·liana» i al llibre de Joan Avinyó, *Les obres autèntiques del beat Ramon Llull* (215-217); *Ramon Llull en «Els Nostres Clàssics»*, dedicat a les edicions del *Blanquerna* i del *Llibre de meravelles* en la col·lecció esmentada (250-253); i *Sant Ignasi a Montserrat*, amb motiu del llibre homònim d'Anselm M. Albareda (242-245).— J. P. E. [5214

David J. VIERA, *Medieval Catalan Literature: Prose and Drama* (Twayne's World Authors Series 802), Boston, Twayne Publishers 1988, XIV i 116 pp.

El propòsit d'aquest manual és el d'informar el medievalista i l'hispanista no especialitzats en catalanística de la prosa i del drama escrits en català fins a sant Vicent Ferrer. Després d'una cronologia que abasta del 1099 al 1419 (XIII-XIV) i d'un primer capítol que presenta els més antics escrits en català, segueixen onze petits capítols dedicats, respectivament, a Ramon Llull, a Arnau de Vilanova, al *Llibre dels fets* de Jaume I, a cada una de les cròniques de Bernat Desclot, de Ramon Muntaner i de Pere el Cerimoniós, a Francesc Eiximenis, a sant Vicent Ferrer i al teatre català medieval. El darrer capítol treu les conclusions. Els dedicats a temes monogràfics tenen estructura semblant: una breu biografia de cada autor, una presentació de les seves obres, almenys de les principals, i unes consideracions finals, qualche vegada entorn de la seva influència. Les dues pàgines finals corresponents al darrer capítol subratllen dues característiques: la dinàmica diferent de prosa i de poesia (aquesta segueix provençalitzada fins a començaments del segle XV) i la continuïtat de la prosa, que en Jaume I és col·loquial i ràpida, en Llull se subtilitza, durant el segle XIV s'uniformitza per obra de la cancelleria reial i en Vicent Ferrer reprèn frescor popular. L'autor subratlla el component franciscà de la literatura catalana medieval, per ell qualificada de «realistic and serious» (90). Les pàgines següents contenen notes i referències (91-104), una bibliografia elemental (105-111) i taula de noms i conceptes (112-116)

[Sense desconèixer el mèrit de l'esforç d'haver sintetitzat tanta matèria en noranta pàgines, no es pot amagar el desfici causat per manques qualitativament considerables, com és ara la de presentar l'any 1988 el lul·lisme primitiu com si només hagués estat cosa de París, quan des del 1982 hom pot saber que també Mallorca-València i Gènova foren creadors de lul·lisme immediatament després de la mort de Ramon Llull (22). Tampoc no és acceptable l'afirmació que només s'han conservat quatre textos catalans espirituals d'Arnau de Vilanova (29): a la *Confessió de Barcelona*, a la *Lliçó de Narbona*, al *Raonament d'Avinyó* i a la *Informació espiritual* per a Frederic de Sicília s'ha d'afegir l'*Alia informatio beguinorum*, que la Sentència Inquisitorial de Tarragona del 1316 atribueix a Arnau de Vilanova, exactament igual que les altres obres del mateix autor, obra que fou publicada el 1978. També sembla haver-se-li escapat el problema hermenèutic o de l'evolució del text en els sermons de sant Vicent Ferrer, amb la consegüent exigència de basar qualsevol estudi seriós en els que presenten redaccions més primitives; de més a més, no és veritat que «isolated sermons have appeared in journals» (71), car els que han aparegut no són aïllats, ans corresponen a sèries primitives].— J. P. E. [5215]

Josep M. MESTRES I SERRA, *El món de les expressions temporals (II): una aproximació a la història de l'expressió de la data. Segona part*, dins «Revista de Llengua i Dret», núm. 10 (desembre 1987), 33-67.

Com a base per a unes propostes de gramàtica normativa, resumides en el quadre de la darrera pàgina, l'autor aporta nombre de mostres textuais catalanes del segle XIII ençà (ultra les llatines de documents catalans en les primeres pàgines), per «al mes (tal)» (37), «en el mes (tal)» (40), «per mes (tal)» (41), «en el any (tal)» (43), «de l'any (tal)» (44), «any (tal)» (47-48), «al mes de (tal)» (49-50), «en (tal any)» (54), «en l'any del (tal)» (65), «en l'any de (tal)», «any (tal)» (59), «els anys (tals)» (64). Al final (65-66) és aplegada la bibliografia pertinent.— J. P. E. [5216]

Anna CORTADELLAS I VALLÈS, *Del guerrer al sant. El tema del nonat en les llegendes de la Corona d'Aragó*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLI (1987-1988), 191-211.

El cos de l'estudi és una comparació entre la llegenda relativa al naixement del rei Sanç Avarca de Navarra (191-202) i la del de sant Ramon Nonat (202-208; la confrontació esquemàtica de les dues és a la pàgina 205) amb una derivació a la de l'origen del monestir de Sant Joan de la Penya (208-211). La primera és presentada en la versió que en dona la *Crònica de Sant Joan de la Penya* (192) i en el resum de les versions, entre d'altres, de Pere Tomich (198-199) i de Pere Anton Beuter (199-200). La del sant s'hauria format per calc de la del guerrer (205-206): els elements legendaris de les biografies modernes no es troben en el resum biogràfic més primitiu (207, nota 45 [cf també ATCA, VII-VIII (1988-1989), 378, núm. 3923]). La relativa a Sant Joan de la Penya passa de la versió piadosa i eremítica de la *Crònica de Sant Joan de la Penya* a la bèl·lica de les *Històries i conquestes* de Pere Tomich (208-210).— J. P. E. [5217]

Laureà PAGAROLAS I SABATÉ, *Recull d'anotacions esparses dels protocols medievals barcelonins*, dins «Estudis Noguera», 61-90.

Les cobertes i els folis de guarda dels manuals notariais contenen anotacions que

no pertanyen a la documentació de la qual el notari ha de donar fe. Hom havia publicat notes d'aquest tipus tretes de volums de Perpinyà, de València o dels barcelonins corresponents als segles XVI i XVII (62). L'autor transcriu i en general identifica cent dinou anotacions personals trobades en manuals que van del 1381 al 1500, dividides en sis apartats: aforismes, sentències i petits poemes (66-75; hi ha fragments de Jordi de Sant Jordi, 70-71; de l'*Egloga* IV de Virgili, 73; i unes estrofes en català, sembla desconegudes, *A vós, ne Constantina Júlia*, d'entorn del 1410); invocacions i textos religiosos [on, entre els no identificats, trobem el *Protest* (77), i les oracions de la missa del diumenge cinquè després de Pasqua (79, núm. 66) i de la del diumenge tercer després de Pentecosta (79, núm. 68)]; efemèrides i esdeveniments del segle (80-92); receptes guaridores i fórmules diverses (82-87); dibuixos, escuts i divises (87-88); i notes personals de l'escrivà (88-90).— J. P. E. [5218]

Curt WITTLIN, *El català antic, llengua morta*, dins «Revista de Catalunya», núm. 18 (abril 1988), 29-35.

Pàgines presentades a tall de comentari a sis tesis i un punt final. La primera afirma que «en el segle XVI els textos medievals no es comprenen» no pas per raons de llengua, sinó de paleografia, és a dir, perquè «s'havia mort... una certa manera de sentir i de pensar... la cultura medieval» (30). La segona recorda que el català modern fou codificat a base dels clàssics medievals, els quals després foren editats seguint les normes del català modern, cosa que hauria tingut dues conseqüències positives: la màxima proximitat entre català actual i antic i el descobriment que, si hi ha continuïtat en la llengua, també n'hi pot haver en els altres camps de l'existència (30-31). La tercera recorda que, establerta la continuïtat en camps diversos, perd pes la importància del passat medieval i no manca qui s'accontenta amb la continuïtat dels tres o quatre darrers segles, mira sobretot al futur i arriba a considerar un error la importància atribuïda al català medieval en la codificació del modern. La quarta constata una nova sensació de dificultat davant els clàssics, per distància doctrinal, però sobretot perquè els editors els presenten embolcallats d'esoterisme (32-33). La cinquena expressa el dubte que els editors-curadors moderns potser no s'adrecen a l'home de cultura normal, ans als altres especialistes (33). El servei de l'ordinador pot contribuir a fer plausible la diferenciació entre text per al lector normal i els aparats destinats a especialistes (34). Ultra un text avinent al lector modern, l'autor demana uniformitat en les normes d'edició a fi de «facilitar al lector no especialitzat al més possible l'accés al món de l'autor» (35).— J. P. E. [5219]

Joan VENY, *Origen dels cognoms catalans Mirabent i Porcet*, dins «Misc. Moreu-Rey» III, 281-295.

El cognom Mirabent és documentat des de finals del segle XVI en immigrants gascons amb la grafia de Virabent (Birabent) (virar = girar) (284), derivació que l'autor explica (287-288); Porcet es relaciona amb Porcell, documentat aquest des de començaments del segle XI (288-290), tot i que Porcet només ho és el 1632, també en originaris d'Occitània (293), i seria derivat normal del llatí a l'occità, com de «castellu» tenim «castet» (295).— J. P. E. [5220]

Joan BASTARDAS I PARERA, *Nota sobre els noms d'arbres fruiters en la toponímia catalana*, dins «Misc. Moreu-Rey», I, 203-217.

L'autor afirma que es limita a assenyalar l'interès del tema «de vells i desapareguts noms d'arbres fruiters que la toponímia ens ha conservat a manera de fòssils» (204), la llista dels quals és a les pàgines 204-206; i és del parer que qui ha produïts els topònims no és el fruit, ans l'arbre, d'on dedueix que en època remota, potser llatina, «existia en el domini originari del català un sistema de designació dels arbres fruiters, especialment els que no són de verger, en el qual l'arbre i el fruit portaven el mateix nom sense que es presentés ni tan sols distinció de gènere» (206), mentre que en el sistema català (o gal·lo-romànic), «el nom de l'arbre és un derivat del nom del fruit mitjançant el sufix *-arius-* (*aria*)» (206), sense que manqui qualche exemple del sistema hispano-italià (*olivo/oliva*) al Rosselló i en algun indret pròxim: *oliu/oliva* (209-210), ni alguna resta fòssil del llatí clàssic com en l'equivalència *oliva/oliva* (211). En l'apèndix són aplegats fragments textuals trets de documentació catalana dels segles IX-XII, on es troben exemples dels tres mòduls (214-217).— J. P. E. [5221

Pere BALANÀ I ABADIA, *Una metodologia simplificada per a la recerca d'etimologies aràbigues. Aplicació al cas de 'Llorac'*, dins «*Studia Riquer*» III, 11-23.

L'autor dóna una llista de deu eines bibliogràfiques i els principis d'una metodologia per a facilitar la tasca de desxifrar la toponímia aràbiga romanesca en català. El principi bàsic d'aquesta metodologia és l'abandó del mètode que partia de l'ascendència dels topònims peninsulars i l'adopció del mètode de la descendència, és a dir, partir sempre de les arrels aràbigues per a reunir i rastrejar els derivats rastrejables en totes les seves formes: resultats romànics, calcs, traduccions més o menys afortunades. L'autor dóna un exemple d'aquest mètode, «Llorac», que fa derivar de l'àrab «awraq».— J. de P. [5222

Pere BALANÀ I ABADIA, *Sobre la xufla, un conreu actualment típic del Llevant (antic Sharq Al-Andalus)*, dins «*Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*», LXIV (1988), 293-308.

Trobem en el curs de l'exposició referències a la xufla en el *Regiment de sanitat a Jaume II* d'Arnau de Vilanova i en el *Crestià* de Francesc Eiximenis (296-297) i l'observació que «cap de les llengües peninsulars no ha pres de l'àrab el nom per designar la planta» (303), d'on es deduiria que ni nom ni planta no procedirien dels àrabs.— J. P. E. [5223

Rosanna CANTAVELLA, *Lectura i cultura de la dona a l'Edat Mitjana: opinions d'autors en català*, dins «*Caplletra*», 3 (1988), 109-117.

En general, l'Europa de l'Edat Mitjana fou desconfiada envers els estudis de la dona, àdhuc els elementals, només acceptats com a forma d'evitar l'ociositat. Cerverí de Girona seria una mostra tant del mínim de cultura que hom demanava a una dona (que no sigui una ignorant, que domini la cortesia, que sàpigui plaure amb la sola presència) com de la por que feia una dona lletrada (111-112); Jaume Roig en l'*Espill* seria del mateix parer (113-114). Francesc Eiximenis, en canvi, propugna una capacitat de lectura que elevi la dona i alhora posa en guàrdia contra les novel·les i les cançons frívols (114-115), punt aquest darrer en el qual també insistia sant Vicent Ferrer (115) i que Bernat Metge, Jordi de Sant Jordi i Jaume Gaçull confirmen ésser normal en llur societat (115-116), més encara, ampliat a València a un interès per temes filosòfics i doctrinals (Isabel de Villena és l'única autora medieval en català de biografia

coneguda, 117). Lull és excepció, car considera una dona, Natana, capacitada a estudiar la seva *Art* i a posar-la en pràctica en la reforma dels monestirs (117).— J. P. E. [5224]

Anna Maria BELLOT ROIG, *El món medieval jurídic i les seves institucions a la Catalunya de Ponent*, dins «Palestra Universitària», 3 (1988), 81-89.

Després d'unes consideracions inicials dedicades a exposar el pas del dret romà als nacionals durant l'Edat Mitjana, trobem pàgines dedicades a assenyalar els elements que configuren la *Carta de poblament* de Lleida (86-87), els *Costums* de Tàrrrega i l'antic dret local de la ciutat de Balaguer (88).— J. P. E. [5225]

Bartolomé CLAVERO, *Cataluña en España. El derecho en la historia*, dins «Anuario de Historia del Derecho Español», LVII (1987), 805-850.

Butlletí bibliogràfic de les publicacions dels darrers vint anys relatives a història moderna de Catalunya i en particular a la relació entre nacionalitat catalana i dret, amb constatació de la poca atenció posada en l'estudi de les implicacions jurídiques en les principals publicacions. A partir de la pàgina 833 el tema entra en els segles XIX i XX.— J. P. E. [5226]

Paul OURLIAC, *L'ancien droit des Pyrénées*, dins «Annals of the Archive of Ferran Valls i Taberner Library. Estudis de Dret Romà i d'Història del Dret Comparat en homenatge a Ramon d'Abadal i de Vinyals pel seu centenari», 6 [1989], 151-173.

L'autor ofereix ací una visió del dret medieval de les valls pirenenques, assenyalant-ne les característiques unitàries i diferencials al llarg de la serralada. Observa una major unitat entre els costums de les contrades del nord i del sud de la mateixa que entre les de l'est i de l'oest. Els trets comuns més característics no es deuen pas a una arrel germànica —visió que avui sembla depassada— sinó a un fons obscur primitiu, subsistent sota la superficial romanització d'aquelles regions muntanyenques i ressorgit cap als segles VI o VII. Utilitza textos consuetudinaris catalans (Val d'Aran, d'Àneu, d'Andorra, *Usatges* de Barcelona, cartes de població) al costat dels navarro-aragonesos i del migdia de França (Bearn, Bigorra, Oloron).— J. F. R. [5227]

Guillem M. de BROCÀ, *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*. I. Presentació de Salvador de BROCÀ i TELLA. Introducció d'Encarna ROCA i TRIAS. Apèndix bibliogràfic complementari d'Antoni MIRAMBELL i ABANCÓ, Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya 1985, XXXVI i 958 pp.— II. Introducció d'Antoni MIRAMBELL i ABANCÓ (Textos jurídics catalans. Escriptors I/1 i 3), Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya 1987, XXIV i 362 pp.

El primer volum és reproducció de l'edició de Barcelona 1918. Les pàgines del segon són també reproducció de les compaginades per a la seva edició en morir l'autor l'any 1918, però, només després d'algunes vicissituds, ara realment posades a l'abast del públic. L'actual edició és completada, en el primer volum, amb una semblança biogràfica de l'autor, obra de Salvador de Brocà i Tella (XI-XIV). En les seves pàgines

d'introducció, la senyora Roca i Trias presenta l'autor en tant que historiador del dret català i en tant que jurista de dret positiu. En el primer biaix, l'autora subratlla la validesa de la periodització del dret català, l'atenció al dret privat i la importància del costum per sobre el dret escrit en l'obra de Brocà (XVII-XVIII); el seu article és completat amb la bibliografia d'aquest autor (XXIII-XXV). Acceptant la periodització seguida per Brocà (888), hom ha afegit al primer volum un *Apèndix bibliogràfic complementari* (885-955), en el qual poden tenir particular interès per als lectors d'ATCA les indicacions aplegades sota els epígrafs de *Fonts i estudis generals* (891-899), *Fonts i estudis locals* (900-904) i *Catàlegs, col·leccions bibliogràfiques i documents. Congressos* (952-955).

La introducció al segon volum explica les vicissituds de la «pèrdua» i el «retrobatment» de l'original ja preparat per a la impremta i ací publicat per primera vegada, tot i que, dissortadament, l'obra de Brocà hagi de passar a la història com a «opus imperfectum».— J. P. E. [5228-5229]

Joaquim M. PUIGVERT I SOLÀ, *Parròquia, rector i comunitat pagesa*, dins «L'Avenç», núm. 115 (maig 1989), 44-51.

«L'objectiu del present article és presentar els canals d'enquadrament de la comunitat pagesa dins la parròquia, el paper d'intermediari del rector entre l'exterior (l'Església i l'Estat) i el microcosmos local, intentant sempre diferenciar les propostes oficials —tridentines o 'il·lustrades'— de la seva concreció històrica» (44) en els temps posteriors al concili de Trento. Encara que la temàtica sigui general, les concrecions són fetes per referència sobretot a la legislació de sínodes de la Tarraconense (46) o del bisbat de Girona (49, nota 16), i a arxius parroquials o a *Consuetes* de Catalunya: Calella, Riudellors de la Selva, Vinçà de Conflent, Viloví d'Onyar, Rupit, Santa Coloma de Queralt. Els canals d'enquadrament són les confraries amb els seus priors, paborbes o paborbesses i llur protagonisme en la configuració de la festa tant religiosa com profana de l'època del barroc, que els «il·lustrats» intentaren controlar. L'article s'acaba amb un aplec de bibliografia (50-51).— J. P. E. [5230]

Núria SALES, *Església, masia i poble. (Segles XVI, XVII i XVIII)*, dins «Revista de Catalunya», núm. 16 (febrer 1988), 60-72.

L'autora, basant-se en les dades publicades recentment per Ignasi Terradas relatives al Berguedà (61-63), per Llorenç Ferrer i Alòs al Bages (63), per Enric Moliné a la Val d'Aran (66-67), per Cebrià Baraut a Andorra (67-68), per Josep M. Puigvert i Solà al Gironès (68-70) i per Pere Anguera al Camp de Tarragona (70-71), completades per notícies proporcionades pels *Fogatges*, subratlla la tirada dels propietaris rurals forts a la fundació de beneficis eclesiàstics durant l'època moderna com a forma de col·locació de fills o parents i també d'assegurar el retorn del capital emerçat a la casa pairal en la mort d'aquests. Remarquem que nombre de tals beneficis seguia vivint a la casa, on feia de mestre tant de la mainada familiar com de la d'altres cases (66).— J. P. E. [5231]

Valentí GUAL VILÀ, *Dades censals i dades parroquials: dues fonts demogràfiques enfrontades*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 185-191.

El treball es refereix a la Conca de Barberà i és resum d'un altre de més extens, realitzat en col·laboració amb Josep M. Grau i Roser Puig i Tàrrach, intitulat *Limita-*

cions i validesa de les sèries censals. El cas concret de la Conca de Barberà. D'una banda, els censos tant del 1717 com de Floridablanca del 1787 no són estadísticament fiables; d'altra banda, l'autor els ha encarat «amb les dades del registre parroquial (baptismes, enterraments i ànimes de comunió) i d'altres recomptes de població, ja siguin eclesiàstics (confraries), notariais (plets, construcció d'esglésies) o fiscals (capbreus i cadastres)» (185) sobretot inèdits. En aquestes pàgines cada una d'aquestes fonts és sotmesa a crítica, assenyalant els problemes que presenta en tant que font demogràfica. El resultat és que, fora de dos pobles de les Muntanyes de Prades, on els censos posen més població que la que hi havia, en general les dades d'aquests «semblen molt defectives» (189), i àdhuc, en qualque cas, és impossible d'aturar la sospita d'engany pur i simple. Les dues pàgines finals ofereixen la bibliografia sobre el tema (190-191).— J. P. E. [5232]

Jordi BOLÒS I MASCLANS, *Consideracions sobre l'hàbitat medieval*, dins «Palestra Universitària», 3 (1988), 39-59.

L'article ofereix informació sobre els estudis entorn del tema en els diversos països europeus, amb particular atenció a Catalunya. L'obra de Pere Tragó, *Spill manifest del vescomtat de Castellbò* donaria testimoniatge que en el segle XVI en la zona pirenenca el nombre de pobles enclosos en murs hauria estat molt gran (47). En la pàgina 49 són esmentats els estudis que, a base de documentació escrita contemporània, han intentat de reconstruir el perímetre de poblacions diverses.— J. P. E. [5233]

Ana Mª CARABIAS TORRES, *Evolució del concepte de Facultat de Artes en España (siglos XIII al XVII)*, dins «IV Seminario», 303-333.

Aquestes pàgines contenen referències a la concessió de llibertat general d'ensenyament atorgada per Jaume I en la conquesta de València (316), a la fundació de l'Estudi General de Lleida per Jaume II (317), a la posició del Consell de Cent en la fundació d'un estudi universitari a Barcelona (317, 318-319 i 320) i a l'ensenyament de la *Logica vetus* i de la *Nova* a València en els segles XIV i XV (331).— J. P. E. [5234]

José SÁNCHEZ HERRERO, *Los sínodos y la catequesis*, dins *Sínodos*, 159-196.

L'autor adverteix que toca el tema en tant que els concilis provincials i els sínodes han influït en la catequesi. En la primera part de l'article recorda de forma estadística les assemblees celebrades en l'aleshores Província Eclesiàstica Tarraconense (i en la de Saragossa des del 1317; i en la de València des del 1498) entre el 1215 i el 1550 (161-162); en la Província Eclesiàstica Valentina entre el 1550 i el 1700 (164), i a Catalunya del 1551 al 1874 (165-166). En l'apartat dedicat a literatura sinodal recorda que la *Summa septem sacramentorum* de Pere d'Albatat fou exclusiva de Catalunya i València (168). En les pàgines següents trobem indicacions del desenvolupament dels llibres de catequesi en els Països Catalans abans del 1310 (170) i entre el 1311 i el 1550 (172). Per al temps posterior, les indicacions es troben esparses en el conjunt hispànic (175-192, amb quadre sinòptic de continguts en els catecismes diversos, 186-187).— J. P. E. [5235]

José SÁNCHEZ HERRERO, *Alfabetización y catequesis franciscana en América durante el siglo XVI*, dins «Archivo Ibero-Americano», XLVIII (1988), 589-648.

La primera part de l'article és dedicada als dos temes en la Península Ibèrica en els segles XV i XVI (589-598), on hi ha un apartat dedicat a notícies de textos catequètics dels Països Catalans (592-593 [però ací, el sínode de Tortosa del 1429 és col·locat a l'Aragó]).— J. P. E. [5236]

Laurentino M. HERRÁN, *Mariología poética española*. Prólogo de Marcelo GONZÁLEZ MARTÍN (BAC Maior 34), Madrid-Toledo, Biblioteca de Autores Cristianos 1988, XXXVI i 946 pp.

L'obra consisteix en un aplec de poesies o fragments comentats per l'autor i distribuïts des de la previsió eterna de Déu fins a l'Assumpció de Maria en cos i ànima al cel. Trobem en aquest seguici que Arnau Marc, Gabriel Ferruç, Joan Berenguer de Masdovelles, Pero Martines, Joan Roís de Corella, Pere Serafi, les *Obres e trobes en labors de la verge Maria* (124-130) i Jaume Roig (161-163 i 313) han cantat la Puríssima Concepció; Vicent Ferrandis el nom de Maria (288); Ramon Llull la virginitat (308); també Pere Serafi (310); Joan Verdansa canta l'Encarnació (347-348) com també Francí de Castellví (371-372); el *Cancionero de Nuestra Señora*, publicat a Barcelona el 1591 canta la Visitació (389-390), les *Nadales* el part virginal (432-434); Ramon Llull la Reina del cel (634-635), com també Joan Roís de Corella (640), Joan Moreno i Bernat de Fenollar (641-642); els *Goigs* l'Assumpció (657), també Joan Roís de Corella (682-683 i 685) i, no cal dir, el *Misteri d'Elx* (703-705); Ramon Llull és testimoni del culte d'amor cortès (825). Francesc Tàrrega canta la fundació de la Mercè (852-854), tema que també tocà Félix Lope de Vega y Carpio (854 ss.).— J. P. E. [5237]

Emilio MITRE FERNÁNDEZ, *La preparación ante la muerte en torno a 1300. (Algunos elementos configuradores del «ars moriendi» en Occidente)*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 7-8 (1986-1987), 219-243.

En aquest article d'abast general l'autor fa sovint referència a escriptors nostres: a sant Ramon de Penyafort, a Pere d'Albalat i a Ramon Despont en parlar de manuals didàctics (225); als concilis de Tarragona del 1254 i del 1291 en parlar de la pràctica de fer testament (227; cf. 238); altra vegada a Albalat i a Despont, però també a Ramon Llull en parlar de l'extrema unció (232-233).— J. P. E. [5238]

Joan MENCHÓN I BES, Salvador PALOMAR I ABADIA, *Continuïtat o perduració residual d'un ús funerari medieval: les esteles funeràries discoïdals en època moderna*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 641-622.

Recordada la definició d'estela funerària discoïdal (làpida sepulcral formada per un cap de forma rodona o discoïdal i per un peu de formes diverses), els autors indiquen que es troben en la Catalunya Nova, al Nord del País Valencià i a les comarques limítrofes de l'Aragó i que s'estenen del segle XII al XIX; ells es concentren ací en les dels segles moderns, limitant-se a fornir-ne una primera llista pertanyent a les comarques de l'Alt i Baix Camp, Anoia, Bages, Berguedà, la Conca de Barberà, les Garrigues, el Priorat, la Ribera d'Ebre, la Noguera, la Segarra i l'Urgell, amb transcripció de les respectives inscripcions (645-647). El primer resultat és que tals esteles no són exclusives de l'Edat Moderna. Les dues pàgines finals ofereixen nou dibuixos corresponents a cinc exemplars.— J. P. E. [5239]

Marie-Catherine BARBAZZA, *L'épouse chrétienne et les moralistes espagnols des XVIe et XVIIe siècles*, dins «Mélanges de la Casa de Velázquez», XXIV (1988), 99-137.

Aquestes pàgines són empedrades de fragments, molts dels quals són de Joan Lluís Vives, alguns de Miquel [no «Martín», 101] Agustí i algun altre d'inspirat en Francesc Eiximenis, *El carro de las donas* (115).— J. P. E. [5240]

August RAFANELL, *Les jornades sobre el barroc català*, dins «Revista de Catalunya», núm. 18 (abril 1988), 104-106.

Crònica de la trobada de Girona els dies 17-19 de desembre del 1987, on l'autor resumeix el contingut de ponències i de comunicacions, algunes de les quals se centren en diverses classes de textos (teatre, poemes, sermons) i la majoria en documentació publicada o inèdita.— J. P. E. [5241]

Albert ROSSICH, *La introducció de la mètrica italiana en la poesia catalana*, dins «Els Marges», núm. 35 (1986 [1987]), 3-20.

L'autor es proposa estudiar la modernització de la poesia catalana resseguint l'acceptació de la mètrica italiana i en concret del sonet i del vers decasíl·lab per part dels poetes catalans en el temps que va entre la superació dels models trobadorescos i l'influx de la poesia castellana (3-4). El primer sonet català és de Pere Torroella, els versos del qual, però, són els trobadorescos tradicionals, de dos hemistiquis (4) i «no hi ha cap exemple de decasíl·labs sense pausa interna en la literatura catalana fins a la fi del segle XVI, si fem excepció d'alguns versos de la traducció de la *Divina Comèdia* d'Andreu Febrer» (6-7); altres mostres són falsificació del segle XVIII (7) o del XX (6); l'autor en dedueix «la resistència de la poesia catalana de finals del XV i començament del XVI a incorporar la mètrica italiana» (9) i així l'únic poema català de Joan Boscà és en metre tradicional. Contrasta la facilitat amb què el «verso de arte mayor' es convertí en una forma mètrica important en la nostra poesia» (9); alguns poetes de la segona meitat del segle XV començaren a evitar la contigüitat d'accents en les quarta i cinquena síl·labes i es decidiren per l'accentuació en quarta, sisena i vuitena (10); l'*Esparsa* de Joan Boscà salva la separació després de la quarta síl·laba, però evita d'accentuar la cinquena i accentua la sisena i/o la vuitena (12); el primer endecasíl·lab italià en català es trobaria en un cartell d'un certamen de Barcelona 1580 (13). Després del de Pere Torroella, els primers sonets catalans són posteriors a Boscà (14): Pere Serafí en publicà cinquanta-set el 1575, importants «perquè representaven l'assimilació de formes de versificació italiana en la nostra poesia» (14), decisió presa potser a honor de Boscà, per ell imitat en els temes i en els detalls com és ara en el sonet amb «estrambote», però sense influx en la literatura catalana (15). Quan en el darrer quart del segle XVI compareguin més sonets, en tots els casos usaran el decasíl·lab sense pausa interna, amb accentuació a la italiana (16). La resistència al vers italià i l'acceptació del castellà posterior a Boscà serien les dues cares de la mateixa moneda: sentiment de superioritat envers els italians del segle XV, acceptació, en canvi, d'un fet cultural inspirat en Ausiàs Marc i amb el qual hom ha de competir (19).— J. P. E. [5242]

Judit BALSACH I GRAU, Maria-Àngels SUBIRATS I BAYEGO, *Els goigs de Cervera: inici al seu estudi*, dins «Miscel·lània Cerverina», VI (1988), 185-212.

Recordats els conceptes bàsics entorn dels «goigs» i la possibilitat que reculin fins

al segle XII (189) [però aquests no poden ésser els *Goigs del Roser*, ja que l'Orde Dominicà encara trigaria un segle a ésser fundat], les autores proposen un model de fitxa descriptiva de les particularitats mètriques i estròfiques del gènere literari «goigs» (190-191) i l'apliquen a setze exemplars de dedicats a advocacions ceriverines, amb particular atenció als elements ornamentals (195-196). [De cap d'elles no consta la datació, però alguns podrien ésser anteriors o variants d'anteriors al segle XIX].— J. P. E. [5243]

Joan AINAUD DE LASARTE, *Dos segles d'Història de l'Art a Catalunya*, dins «Ve Congrès», 11-16.

Pere Miquel Carbonell no acollí cap artista en *De viris illustribus catalanis suae tempestatis*. La valoració de l'artista, en canvi, ja deixà testimoniatges escrits en Francesc Fontanella (12). L'autor n'aplega d'altres, referits a Lluís Pasqual o a l'escultor Agustí Pujol. Qui, però, hauria donat mostra de major sensibilitat en la valoració de l'art i en concret del gòtic, hauria estat Antoni de Capmany de Montpalau i Surís en les *Memòries històriques sobre la marina...* (12).— J. P. E. [5244]

Joan-Ramon TRIADÓ, *L'art a Catalunya a l'època de Carles III*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 541-550.

L'autor comença recordant la diferència entre «a Catalunya», «català» i «de Catalunya». Resumeix les aportacions bibliogràfiques al tema en els darrers temps com també les fonts per a estudiar-lo (ACA, AHCB, BC/Reserva, BU, Biblioteca Pública Episcopal) (542), assenyala les principals obres del final del barroc i del començament de l'art acadèmic (543-544) i recorda que l'interès d'artistes barcelonins a establir una Acadèmia de Belles (o de Nobles) Arts procedia de la necessitat d'alliberar-se dels gremis i per tant de pressupòsits de la Il·lustració, cosa que explica la simbiosi amb Antoni de Capmany de Montpalau i amb l'obra dels bisbes il·lustrats com un Tomàs de Lorenzana a Girona, un Rafael Lasala a Solsona i un Gabino Valladares a Barcelona (545-547) i creu que els capdavanters de l'art a Catalunya participaven de les idees del propi temps, tot i reelaborar-les de forma autònoma (547). Les darreres pàgines recorden les novetats urbanístiques de Barcelona (548-550).— J. P. E. [5245]

Pierre BONNASSIE, *Richesses de la documentation catalane*, dins «Annales du Midi», 99 (1987), 360-363.

Presentació de cinc reculls de documents catalans de l'Alta Edat Mitjana.— J. P. E. [5246]

Ramon M. CASTELLS, *La ciutat i el plànol*, dins «Revista de Girona», XXXIV (1988), 387-392.

Troben en aquestes pàgines informació sobre els passos que ha fet la cartografia: primer dibuixava els esquemes defensius de les ciutats al voltant del mapa d'un país, com el d'Ambrosio Borsano del 1687 (388), amb la variant marinera de les cartes nàutiques (389). L'interès bèl·lic portà després a elaborar plànols, en els quals resultava clara la diferència entre camp i ciutat, i darrerament, encara en el nostre període, arribaren «els projectes de creixement urbà o de noves implantacions, com és ara Roses el 1772» (390-391). L'article és completat amb set reproduccions de plànols anteriors al segle XIX.— J. P. E. [5247]

Jesús ALTURO I PERUCHO, *Els estudis sobre fragments i membra disiecta de còdexs a Catalunya. Breu estat de la qüestió*, dins «Revista Catalana de Teologia», XIII (1988), 431-450.

La lamentable pèrdua de tants de manuscrits és d'alguna manera compensada per l'actual interès a salvar els fragments que han arribat a nosaltres. L'autor limita el seu camp d'atenció al Principat de Catalunya i presenta per ordre cronològic les successives aportacions al tema fetes públiques des de Joaquim Llorenç i Jaume Villanueva a darreries del segle XVIII i sobretot a partir del 1903 per successives generacions d'estudiosos catalans fins a la del mateix autor en el volum anterior d'ATCA, VII-VIII (1988-1989), 223-240. Al final assenyala les dades que mai no haurien de mancar en donar notícia de fragments encara no publicats.— J. P. E. [5248

Pere de PALOL, *Història i arqueologia cristiana a les Balears*, dins *Les Illes Balears*, 9-14.

L'autor exposa els fets i les corresponents publicacions que s'han succeït des que el 1833 fou descoberta la basílica de Ca's Freres, prop Alaró (Mallorca), fins a l'aparició inesperada dels dos *Commonitoria* de Consenci a sant Agustí, descoberts i publicats recentment [cf. ATCA, II (1983), 397-398], passant per les troballes i les campanyes d'excavació de les basíliques de diversos indrets de Menorca i per la publicació de l'*Epistola Severi* el 1937 per Gabriel Seguí, amb la indicació de l'enriquiment que representa la col·laboració pluridisciplinària d'arqueòlegs i d'estudiosos dels textos per al coneixement d'aquella etapa.— J. P. E. [5249

Dolors PIFARRÉ I TORRES, *L'arqueologia medieval a Lleida: inici, evolució i situació actual dels treballs arqueològics*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 7-8 (1977-1978), 339-355.

Recordades les publicacions relatives a conjunts d'arqueologia medieval lleidatana posteriors al 1939, l'autora estableix primer la llista de troballes tant àrabs (340-342) com cristianes (342-343) i després presenta de forma individual els jaciments, per a cada un dels quals aplega la corresponent bibliografia (344-355).— J. P. E. [5250

Dietrich BRIESEMEISTER, *Katalonien und Deutschland: ein Überblick über die kulturgeschichtlichen Wechselbeziehungen*, dins «Zeitschrift für Katalanistik», 1 (1988), 11-35.

En aquesta revisió general de les relacions culturals entre Catalunya i Alemanya, hom presenta el *Vocabolari català-alemany* del 1502, el primer diccionari català dedicat a una llengua moderna estrangera (12-14), resultat d'una atenció a la realitat lingüística de Catalunya ben diversa de la desorientació manifestada pels viatgers posteriors (15-16); el treball de Heinrich Finke i de la seva escola en els fons arxivístics de Catalunya, sobretot en l'ACA (17-18); la sensibilitat envers la literatura catalana anterior al segle XIX manifestada per Viktor M. O. Denk en la seva *Einführung in die Geschichte der catalanischen Literatur*, del 1893 (21) o la que des del temps del Barroc hom ha posat en el tema de Montserrat (26) o en el del lul·lisme des de Nicolau de Cusa (27-28) o en Ramon de Sibiuda, en Arnau de Vilanova, en sant Vicenç Ferrer, en Joan Lluís Vives o en Anselm Turmeda (28-30). Les darreres pàgines recorden l'activitat dels alemanys introductors de la impremta en els Països Catalans (30-31) i apleguen la llista de les obres literàries catalanes

traduïdes a l'alemany (32-33) i la bibliografia secundària (33-35).— J. P. E. [5251

José Enrique SERRANO MORALES, *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico en España hasta el año 1868, con noticias bio-bibliográficas de los principales impresores*, València 1987.

Reproducció facsimilar de l'edició de València 1898-1899.— J. P. E. [5252

Josep M. SALRACH, *Balance crítico y perspectivas de la producción historiográfica sobre historia medieval catalano-balear en la década 1975-1986*, dins «*Studia Historica*», VI (1988), 95-139.

Les primeres pàgines subratllen l'atracció de la historiografia nacionalista representada per Ferran Soldevila en historiadors posteriors a Jaume Vicens i Vives, tot i trobar-se a les antípodes de les seves posicions conservadores; també el fet que la novetat historiogràfica és d'una banda l'estudi de les estructures de parentiu (Josep Enric Ruiz Domènech) i de l'altra el complement dels documents mitjançant l'arqueologia (Manuel Riu i Riu) (95-99). Recorda les edicions de fonts, de textos o d'inventaris (99-103) i passa revista a les aportacions que considera principals en relació als successus medievals: dels visigots als catalans, amb el debat entorn del feudalisme (103-108), la gran expansió i la crisi (108-114); o en relació a temes com la presència de les institucions eclesiàstiques, els jueus, la història local i comarcal, la pobresa i l'alimentació (114-118). En general, el treball realitzat durant aquest decenni és prou seriós, però més d'investigació que d'interpretació, i no es pot considerar «regional», sinó nacional (118-121). La segona part de l'article és destinada a aplegar llistes bibliogràfiques relatives a fonts (122-126), al pas dels visigots als catalans (126-127), a la gran expansió i crisi (127-131), a Església, religió i espiritualitat (131-133), a llengua, cultura, pobresa i mentalitats (133-135), a història local, comarcal i regional (135-137), a jueus (137-138), a arqueologia (138-139) i a síntesis i obres de conjunt (139). [Agraïm a l'autor la seva valoració d'ATCA, 102].— J. P. E. [5253

Próspero de BOFARULL Y MASCARÓ, *Los condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los Reyes de España considerados como soberanos independientes de su marca*. Con un prólogo de Federico UDINA Y MARTORELL, Barcelona, Fundación Conde de Barcelona 1988, [xxviii] i 258; [vi] i 386 pp.

Reproducció anastàtica de l'edició de Barcelona 1836, a la qual precedeix el pròleg de Frederic Udina en les pàgines inicials del primer volum, no numerades. El pròleg subratlla l'influx d'aquesta obra de Bofarull en historiadors posteriors i el seu treball en la direcció de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona. L'obra és rica en transcripció no sols de fragments documentals, ans encara de peces senceres i àdhuc de textos normatius.— J. P. E. [5254

Josep CLOSA I FARRÉS, *Tendències de l'educació escolar segons els manuscrits catalans dels segles XIV i XV*, dins «IX Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans. L'Educació en el món urbà», Barcelona 1987, 77-83.

Basant-se en les publicacions de Jordi Rubió i Balaguer i de Josep M. Madurell

i Marimon, l'autor recull els títols dels opuscles o llibres emprats en els successius graus d'ensenyament començant per les beceroles i acaba amb un fragment de la lloança d'Andreu Bertran a les escoles de la ciutat de Barcelona, del 1431.— J. P. E. [5255

Tine BARRASS, David A. BARRASS, *Catalan Studies. Literature*, dins «The Years Work in Modern Language Studies», 48 (1986 [1987]), 425-437.

Visió global informativa i valorativa de publicacions relatives a Literatura Catalana en general (425), als períodes medieval i del renaixement (426-431) i a la Decadència (431-432). Els estudis ací assenyalats aparegueren els anys 1985 i 1986.— J. P. E. [5256

Francisco AGUILAR PIÑAL, *Bibliografía de estudios sobre Carlos III y su época*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1988, XXIV i 428 pp.

El mateix autor presenta aquest treball com a complement de la seva *Bibliografía de autores del siglo XVIII* [cf. ATCA, V (1986), 355-357, núm. 2442 i VII-VIII (1988-1989), 396-397, núm. 4007] i el defineix «una selecció de los estudios consagrados a la segunda mitad del XVIII español» (XXII). Ja en el capítol dedicat a història política trobem apartats on és aplegada bibliografia relativa a les Illes Balears (9, nn. 134-140), a Catalunya (11-12, nn. 179-201) i a València (16, nn. 259-265). El capítol dedicat a ensenyament no universitari també destina epígrafs a estudis relatius a les Balears (231, nn. 4700-4701), a Catalunya (232-233, nn. 4716-4744) i a València (236, nn. 4800-4810); el dedicat a l'ensenyament universitari presenta aplecs bibliogràfics dedicats a les universitats de Cervera (239, nn. 4864-4880), de Gandia (ibid., n. 4885), de Mallorca (240, nn. 4895-4897), d'Oriola (240-241, nn. 4901-4906) i de València (243-244, nn. 4953-4982); el capítol d'acadèmies dedica espais individualitzats a les de Barcelona (268-269, nn. 5486-5504), de Mallorca (272, nn. 5565-5566) i de València (273-274, nn. 6687-5596) i al jardí botànic de la mateixa ciutat (275, n. 5614); trobem en el capítol corresponent seccions dedicades a les impremtes de les Balears (289, nn. 5869-5871), a les de Catalunya (291-292, nn. 5921-5940) i a les de València (293-294, nn. 5964-5979); i a les publicacions periòdiques de Barcelona (304, nn. 6195-6198), de Ciutat de Mallorca (306, nn. 6231-6232) i de València (306, nn. 6237-6238); en el capítol dedicat a la història de l'art, trobem en la secció d'arquitectura epígrafs dedicats a Antoni Gilabert (357, n. 7450), a Joan Soler (360, n. 7507) i a Antoni Viladomat (374, nn. 7873-7876); en el d'escultura n'hi ha de destinats a Ramon Amadeu (376, nn. 7928-7931), a Lluís Bonifaç i Massó (376, nn. 7932), i a Josep Esteve i Bonet (377, nn. 7948-7950), ultra les fitxes bibliogràfiques acollides sota títols genèrics com és ara el d'història de la ciència (249-267) o de les biblioteques (299-302) o de la música (383-386), on, per exemple, trobem estudis de Josep M. Madurell i Marimon, de Josep Subirà, de Francesc Baldelló o de Josep Climent dedicats a música i a músics dels Països Catalans del segle XVIII.— J. P. E. [5257

Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ, *La historia sobre la burguesía comercial catalana del siglo XVIII*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 25-47.

Butlletí bibliogràfic dels estudis dedicats a l'economia del segle XVIII català. A diferència dels segles XVI i XVII, desconeguts si no fos per Narcís Feliu de la Penya (26-27), el segle XVIII tingué sort ja entre els escriptors contemporanis, estrangers

com Alexandre de Laborde, forasters com José Cadalso, testimonis de l'endreament i laboriositat del país, o catalans com Antoni de Capmany de Montpalau i Surís, que escriví conduït pel punt de referència dels segles de plenitud nacional (29-30). De començaments del segle XIX fins al 1950 les successives històries o exalçaran l'aportació personal (Bonaventura Gassó, 31) o oblidaran els aspectes econòmics, enderiats pels polítics i diplomàtics (Víctor Balaguer, Antoni de Bofarull), o presentaran la burgesia catalana com a motor de l'avenç d'un país, en contraposició a un Estat ineficaç (Àngel Ruiz i Pablo, Frederic Rahola, Jaume Carrera i Pujal i Pau Romeva i Ferrer, 32-35); Carles Pi i Sunyer faria de la manya econòmica un element constitutiu del caràcter català (33). A mitjan segle XX, Jaume Vicens i Vives aplicava la tesi tradicional a la situació sota el franquisme: la burgesia és el motor de Catalunya i, per tant, s'havia de desentendre d'aquella dictadura; calia, doncs, clarificar els precedents dels segles XVIII i XIX: la burgesia fou motor, obligà l'Estat en punts molt concrets, però no fou la classe que superà l'Estat de l'Antic Règim (35-36). Pierre Vilar estudia més l'estructura econòmica (formació del capital, estructures que el constitueixen) que els personatges (tot i les pàgines dedicades als Alegre), els quals, amb la conjuntura i el devenir de les estructures, constitueixen conjunt indissociable (36); també ell reconeix que la burgesia mercantil fou més motor que l'Estat (37). Josep Fontana explicà que la burgesia no fou revolucionària fins que fou convenient i necessari, econòmicament i políticament, d'ésser-ho (38). En els darrers quinze anys es dibuixen dues direccions historiogràfiques: una és continuadora de Pierre Vilar en l'anàlisi de l'estructura comercial catalana del 1680 al 1845: Carlos Martínez Shaw (comerç entre Catalunya i Andalusia, 39), Josep M. Oliva Melgar (comerç personificat per la Companyia de Barcelona, 39-40), M. Andreu Vidiella, Josep M. Delgado (financiació de la indústria naval, 40), Francisco López Jordà (començaments de les companyies d'assegurances, 40-41), Marina López Guallar i Ramon Grau (la indústria tèxtil del cotó, 41); l'altra, personificada en Pere Molas i Ribalta, es concentra en la història social de la burgesia barcelonina (42) i s'ha multiplicat en estudis sobre diverses raguèlies barcelonines (43-44). Ernest Lluch estudià el pensament econòmic il·lustrat (45).— J. P. E. [5258

José María OLIVA MELGAR, *El comercio colonial de Cataluña en la época de Carlos III: del sistema de puerto único al comercio libre. Aportaciones y debates*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 447-468.

Aquest article és alhora butlletí bibliogràfic, resultat de recerca en fons documentals i anàlisi de conceptes. Pierre Vilar i Jaume Vicens i Vives superaren aquella historiografia nacional-romàntica, per a la qual l'absència catalana en el comerç a les Índies només hauria estat efecte de l'exclusió castellana. Valentín Vázquez de Prada i un abundant esplet de deixebles haurien demostrat la presència activa de catalans en el comerç americà assentat a Cadis, ja abans de la llei de llibertat de comerç (448-450), amb indicació de quatre etapes (451-453: presències individuals, presència de naus on tots els elements són catalans, Reial Companyia de Comerç de Barcelona a Índies, i formació de marina catalana especialitzada per a la ruta d'Amèrica abans del 1778). Els estudis dedicats a l'activitat comercial catalana després de la llibertat de comerç des de nou ports peninsulars, entre els quals hi ha Barcelona (tema al qual l'autor aporta la llista d'expedicions entre el 1766 i el 1773, 464-468, a base de Sevilla, Archivo de Indias, *Indiferente General*, lligalls 2409 i 2410, completada amb dades de la secció de *Contratación*, cosa que permet de conèixer cent dinou expedicions dels anys 1766-1773) han dividit l'opinió dels autors, car alguns segueixen vinculant empena industrial catalana a comerç colonial, però d'altres com Josep Fontana, [Jordi]

Nadal [i Oller], Joaquim Maluquer de Motes assenyalen que el comerç colonial no passà del 21% del total, i cerquen la causa de l'impuls primerament en el mercat interior de Catalunya mateix i de les contrades limítrofes (457-458) i encara Josep M. Delgado insisteix afirmant que el decret de llibertat de comerç no fou altra cosa que un mitjà d'assegurar nous ingressos per a l'Estat sense tocar els privilegis i l'estructura feudals, raó per la qual la industrialització no hauria rebut cap incentiu per part del mateix Estat (459.461).— J. P. E. [5259]

Llorenç FERRER, Antoni SEGURA, *Organització de la producció agrària a la Catalunya del set-cents*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 511-534.

El fet que aquesta exposició no es basi en documentació inèdita sinó en publicacions relatives al tema la converteix en peça bibliogràfica, on es poden trobar els estudis recents sobre superfície cultivada en tretze localitats, estructures de propietat (514-516), predomini de la masia en la Catalunya Vella oriental (517-518), propietat de la terra entorn dels nuclis urbans (519-520), sistemes d'explotació de la terra (526-527) i sistemes d'explotació a la Catalunya Nova (530-532). Hi ha un mapa de distribució de conreus (534).— J. P. E. [5260]

Maria CAPDEVILA, *L'època de París de la «Revista de Catalunya» (1947) i l'epistolari Antoni Rovira i Virgili — Armand Obiols*, dins «Revista de Catalunya», núm. 11 (setembre de 1987), 142-179.

Aquest article té dues parts: l'exposició (142-157) i la reproducció de trenta-nou lletres datades entre el febrer del [19]86 (*sic!* [1946]) i l'agost del 1948 (158-179). Per aquestes som informats que durant aquella etapa la «Revista de Catalunya» intentà de publicar diversos textos catalans antics com és ara qualche poesia del *Cançoner d'obres enamorades* (159-161). També hi ha notícies relatives a un treball d'En Rovira i Virgili sobre l'*Evolució històrica de les dates en català* (177-179) i a una edició d'Ausiàs Marc a Mèxic entorn del 1946 (161).— J. P. E. [5261]

Gonzalo DÍAZ DÍAZ, *Hombres y documentos de la Filosofía Española*. III. E-G, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1988, XLII i 680 pp.

Les pàgines inicials contenen una bibliografia general sobre el tema (XXV-XLII), després de la qual ve el cos del llibre pròpiament dit, format per articles dedicats a cada autor per ordre alfabètic. En cada article trobem un resum de les notícies biogràfiques, la llista de les obres i informació bibliogràfica dels estudis dedicats a autor o a obra, [no sempre corresponents als resultats de la investigació l'any 1988]. Els autors que recauen en el camp d'ATCA, als quals són dedicats articles en aquestes pàgines són: Eiximenis, Francisco (13-20); Escrivà, Francisco (54); Escuder, Juan Bautista (55-56); Esparza, Luis (58-59); Estanyol, Àngel (80); Estapoll, Francisco (80-81); Esteve, José (87-88); Eximeno Pujades, Antonio (94-96); Eymerich, Nicolás (96-100); Fabra, Clemente (106-107); Fabra y Soldevila, Francisco (107-108); Fàbrega y Sala, Pedro (108); Fayol, Gaspar (119); Felipe de San Juan (144-145); Félix de Urgel (145-147); Femenía, Juan Bautista (147-148); Fenoll, Esteban (148); Ferrando, Juan Antonio (199); Ferrer [de Catalunya] (213-214); Ferrer, Andrés (214-215); Ferrer, Antonio (215-216); Ferrer, Ignacio (216); Ferrer, Jaime (216); Ferrer, José (217); Ferrer, Juan (217); Ferrer, Juan Gaspar (217-218); Ferrer, Juan Román [*sic!* Ramon?] (218-219); Ferrer, Miguel (219); Ferrer, Miguel (219-220); Ferrer, Vicente (220); Ferrer, Vicente

(220-221); Ferrer, Vicente (221-222); Ferrusola, Pedro (227-228); Figuerola, Juan Pedro (231); Finestres y Monsalvo, José (233-235); Folch, Raimundo (243); Fondoni, Luis (243-244); Font, Guillermo (253); Font Amorós, Jaime (253-254); Font y Bojons, Marciano (254); Fontova, Bernardo (257-258); Fornari y Paretó, Salvador (260); Fornés, Bartolomé (268-270); Fort, Juan (274-275); Francesch, Miquel (282-283); Francisca de Jesús [de Botja] (283-284); Francisco de la Concepción (286); Frau, Reginaldo (293); Frau y Llull, José (293-294); Fullana, Pedro (315-316); Furió y Ceriol, Fadrique (323-325); Fuster, Melchor (325-326); Fuster, Melchor (325-326); Gabaldà, José (327-328); Galí, Juan (332); Gallissà y Costa, Luciano (338-339); Garau, Agustín (366); Garau, Francisco (366-367); García, Anastasio (370); García, Diego (370-371); García, Eliseo (372-373); García, Francisco (373-374); García, Pedro (376-377); García, Rafael (377-378); García, Sebastián (378-379); Geli, Miguel Monserrate (443); Gèlida, Juan de (444); Gener, Juan Bta. (444-445); Genovard, Gregorio (448); Genovès, Fèlix (448-449); Gerona, Antonio de (453); Gerondí, Jacob ben Scheschet (453); Gerondí, Jona ben Abraham (453-454); Gervàs, Pedro (454-455); Gil, Andrés (455); Gil, Pedro (458); Gil Morelles, Cosme (461-462); Gil Trullench, Juan (464); Ginart, Julián (465); Ginebreda, Antonio (467-468); Giner, Damián (468-469); Gisbert, Pedro (501); Gómez, Onofre (508); Gómez Corella, Vicente (523-524); Gracián, Zeraya ben Isaac Sealtiel (618); Gracida, Nicolás (621); Gralla, Juan Bautista (621); Gras y Sans, Juan (636); Guarch, Pedro Juan (644-645); Guido de Terrena (663-666); Guijarro, Francisco (666); Guitart, Rafael (666-669); Gustà, Francisco (671-673).— J. P. E. [5262

M. Teresa FERRER I MALLOL, *La contribució italiana a la història de la Catalunya medieval i del Renaixement*, dins «Revista de Catalunya», núm. 16 (febrer 1988), 89-92.

El traspàs d'Alberto Boscolo és ocasió de recordar tant els seus treballs dedicats a temes d'història comuna de Catalunya i de Sardenya, basats en gran part en documentació catalana, com els de deixebles seus o d'altres italians contemporanis relatius a Sardenya, Sicília, Nàpols i, darrerament, a la Lombardia.— J. P. E. [5263

Mª Dolors RICART I SAMPIETRO, *Present i futur de la nova història de la dona*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 247-258.

Hom troba en aquestes pàgines informació bibliogràfica entorn de publicacions d'història de la dona, tant d'abast més general, com específicament català [249, nota 7: llista de comunicacions relatives a la dona en la Catalunya moderna presentades al Primer Congrés d'Història de la dona del 1986] i en concret sobre aquests temes: la dona vista pels seus contemporanis (250-251), domesticitat i marginació (252-254 [no sembla que fins ara hagi estat dedicat cap estudi a la realitat social i a la figura jurídica de la pubilla]), educació, cultura i treball femení, on trobem informació relativa a estudis dedicats a les escoles per a noies i a l'alfabetització de la dona durant el segle XVIII (255-256).— J. P. E. [5264

Antoni LÓPEZ I QUILES, *L'imbroglío editorial valencià*, dins «L'Espill», núm. 27 (novembre 1988), 113-121.

Repàs global de les publicacions patrocinades per les institucions públiques valencianes, començant per les periòdiques que ja porten anys d'existència i seguint per

les de les editorials patrocinades per la Generalitat Valenciana, per les tres Diputacions, pels Ajuntaments o per les Caixes d'Estalvis vinculades a alguna de les dites institucions, i darrerament per centres d'estudis locals o comarcals esparsos per tot el País Valencià. Moltes de les publicacions esmentades pertanyen al camp d'ATCA.— J. P. E. [5265

Antoni PLADEVALL I FONT, *Ramon d'Abadal i de Vinyals, historiador i vigatà*, dins «Ausa», XIII (1988), 193-201.

Aquestes pàgines glossen la vinculació local de l'historiador, hereu d'una raguèlia de vint-i-cinc generacions documentades a el Pradell, a la qual s'havia empeltat una branca de l'Abadal, d'Avinyó (194), remarquen la importància per a la cultura catalana de la «generació del 1917» a la qual ell pertanyia, presenten el grup d'amics vigatans que impulsaven la recerca històrica en camps diversos (195-196) i resumeixen els seus treballs de tema vigatà, *La Plana de Vic en els segles VIII i IX* (197-198), *L'ocupació i repoblació de les comarques d'Osona i Bages* (199-200) i *L'abat Oliba, bisbe de Vic i la seva època*.— J. P. E. [5266

Jordi DOLÇ I CARTANYÀ, *Higini Anglès (1888-1969), prevere de Maspujols (Baix Camp), musicòleg*, Tarragona, El Mèdol 1988, 96 pp.

Narració biogràfica, publicada amb motiu del centenari del naixement de l'esmentat personatge, en la qual no manquen pàgines dedicades al seu treball de primer cap del Departament de Música de la Biblioteca de Catalunya, creat a partir del fons bibliogràfico-musical llegat per Felip Pedrell (30-32), i a l'esmerçat en la recopilació de cançons populars per a l'Obra del Cançoner (32-36). Cal també assenyalar les notícies relatives a les seves principals obres musicològiques (73-78) i les bibliografies tant d'obres d'ell (86-90) com a ell relatives (91-93).— J. P. E. [5267

Maria CARDÚS, *Bibliografia d'Antoni M. Badia i Margarit*, dins «Misc. Badia i Margarit» 8, 199-253.

La primera part d'aquesta bibliografia conté tant els estudis com els escrits (per exemple, recensions) relatius a estudis i suma 445 títols. La segona part, dedicada a escrits d'interès més general, no és numerada i ocupa les pàgines 238-253. En la primera part trobem molts títols que cauen en l'àmbit d'ATCA.— J. P. E. [5268

Harald LIST, *Zum 80. Geburtstag von Prof. Dr. Rudolf Brummer*, dins «Zeitschrift für Katalanistik», 1 (1988), 275-276.

Resum de la biografia acadèmica del dr. Rudolf Brummer, del seu interès en el tema d'allò que és comú a les literatures romàniques i de la seva dedicació a la catalana, en particular a la bibliografia i a l'obra de Ramon Llull.— J. P. E. [5269

Àgata ALEGRE I BATLLE, *Agustí Duran i Sanpere i els orígens de la Biblioteca Popular: aproximació històrico-social (1914-1934)*, dins «Miscel·lània Cerverina», VI (1988), 175-184.

Jaume FERRAN, *Pels camins de la història amb Agustí Duran i Sanpere*, dins «Miscel·lània Cerverina», VI (1988), 213-219.

Les pàgines del primer article exposen les vicissituds que acompanyaren la gestació i els passos inicials de l'Arxiu Històric Comarcal i de la Biblioteca Popular de Cervera durant els anys indicats en el títol, amb transcripció de fragments contemporanis. El segon, a més d'ocupar-se de llibres històrics d'aquell autor, afegeix dues aportacions peculiars: la primera es refereix al fet que tota l'obra d'Agustí Duran i Sanpere s'inscriu en el marc del Noucentisme català (214-215) sota el guiatge d'Eugeni d'Ors i era particularment atenta a obrir camins als altres; la segona subratlla el fet que els elements històrics (documents o restes arqueològiques) eren per a Duran com clarianes, a través de les quals intentava d'entrellucar visions de conjunt, que arribessin al sentit de l'objecte d'estudi, passant així, orsianament, de l'anècdota a la categoria (216-217).— J. P. E. [5270-5271]

Josep JUAN VIDAL, *Sebastià Garcia Martínez: Perfil Bio-bibliogràfic*, dins «Hom. Garcia Martínez», 13-26.

José M. LÓPEZ PIÑERO, *Quan Sebastià Garcia Martínez esdevingué historiador*, dins «Hom. Garcia Martínez», 27-32.

Les pàgines primeres expliquen la trajectòria acadèmica del professor recentment traspasat, amb particular atenció al seu treball en la Universitat de Múrcia i en la de València; i publica la seva bibliografia de seixanta quatre títols, en la qual destaquen els estudis d'història cultural valenciana del temps del Barroc (21-26). Les pàgines de López Piñero evoquen l'ambient de la Universitat de València, en el qual es formà Garcia Martínez, marc creat pel grup de deixebles de Jaume Vicens i Vives i en particular per Joan Reglà i Campistol, que donà nova trajectòria a algunes facultats valencianes, sobretot a la d'Història.— J. P. E. [5272-5273]

Sebastià TRÍAS MERCANT, *Sebastián Garcías Palou: un hombre de Iglesia y un hombre de ciencia*, dins «Estudios Lulianos», XXVII (1987), 241-251.

Biografia i semblança personal de Sebastià Garcías i Palou, que hauria proclamat el progrés en total continuïtat amb la tradició (242-244); i exposició de la seva múltiple aportació al camp del lul·lisme: institucional en la «Maioricensis Schola Lullistica», en «Estudios Lulianos» o en l'organització dels Congressos Internacionals de Lul·lisme, i més personal en els estudis que constitueixen la seva bibliografia de tema lul·lià (245-251).— J. P. E. [5274]

Lluís ESTEVA I CRUAÑAS, *Eduardo González Hurtebise dit Delaborde. Madrid 17-VIII-1876 + Barcelona 9-VIII-1921. Notes biogràfiques*, dins «Estudis sobre temes del Baix Empordà», VI (1987), 137-160.

Presentació biogràfica, dins la qual són subratllats els seus treballs a Catalunya, primer com a arxiver de la Delegació d'Hisenda de Girona (140-142), «on trobà la major part de l'arxiu benedictí de Sant Feliu [de Guíxols]» (141), fet que encaminà la seva atenció vers l'arxiu municipal d'aquesta població (147-149); després com a director de la Biblioteca Provincial de Tarragona (143-147); i finalment en l'ACA, d'on seria director des de darreries del 1911 (150-153). Les pàgines 154-156 contenen la seva bibliografia, gairebé tota dedicada a temes que cauen en el camp d'ATCA.— J. P. E. [5275]

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, *Monuments romànics d'Osona* (Osona a la butxaca 10), Vic, Patronat d'Estudis Ausonencs 1987, 120 pp.

El pròleg de Miquel dels S. Gros i Ragner recorda els precedents estudis entorn de les arts romàniques a Catalunya (5-7) i la presentació de Ramon Ordeig i Mata es refereix a l'autor, del qual subratlla que l'aportació metodològica consistí a «vincular estretament l'anàlisi del monument al context històric en què aquell sorgí» (10), recorda les seves publicacions principals i presenta els estudis aplegats en aquest llibre: *La cripta romànica de la catedral de Vic*, ja publicat l'any 1966 (15-50); *L'església de la Rodona*, del 1957 (51-61); *El castell de Montcada*, publicat en castellà el 1960 (63-76); *El monestir de Sant Pere de Casserres*, del 1975 (77-85); i *Esglésies romàniques d'Osona*, del 1975 i 1976 (87-108). Aquests estudis descansen en àmplia coneixença de les fonts arxivístiques vigatanes, tal com hom pot veure en les notes, aplegades en les pàgines finals (109-114).— J. P. E. [5276]

Homenaje a Mosén Milián. Castelló, Diputació 1987, 358 pp.

Ultra els tres títols següents, el volum conté llista (117-119) de cinquanta-quatre estudis històrics de l'autor, els dinou primers dels quals són ací reproduïts (121-356). Quatre foren publicats en el «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», deu a «Vallivana», dos en d'altres col·leccions i dos en opuscles independents. Contenen abundància de transcripcions de documents medievals.— J. P. E. [5277]

Manuel MILIAN MESTRE, *Manuel Milián Boix, vida y empeño de un investigador*, dins *Homenaje a Mosén Milián*, Castelló, Diputació 1987, 9-88.

Biografia familiar de Manuel Milian i Boix (1908-1989), en la qual sobresurten els capítols relatius als anys i a les peripècies de la guerra civil del 1936-1939 i els que expliquen les seves estades a Itàlia, en part coincidents amb el Concili Vaticà II i amb el post-concili, i les seves investigacions en els arxius Vaticà i Datini de Prato, amb les corresponents publicacions.— J. P. E. [5278]

Manuel GRAU MONSERRAT, *Valoración de la obra de mossèn Manuel Milián Boix*, dins *Homenaje a Mosén Milián*, Castelló, Diputació 1987, 89-93.

L'autor remarca el treball d'investigació realitzat per Milian, la seva disponibilitat envers els principiants i l'exigència de completesa i de feina ben feta.— J. P. E. [5279]

Rafael MONFERRER GUARDIOLA, *Bibliografía de Manuel Milián Boix, Pbro.*, dins *Homenaje a Mosén Milián*, Castelló, Diputació 1987, 95-119.

Els títols d'estudis o d'altres escrits ací aplegats foren publicats entre el 1925 i el 1986 i sumen mil tres-cents seixanta-vuit unitats (95-114), ultra tretze d'inèdites en el moment de la publicació [alguna ja ha estat editada: cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 467, núm. 4282] (114-115), i trenta-dues en preparació (116-119).— J. P. E. [5280]

Jaume MARQUÈS I CASANOVAS, *Discurs de presentació del nou cronista de la Ciutat de Girona Dr. Enric Mirambell i Belloc*, dins *Dr. Enric Mirambell i Belloc Cronista Oficial de la Ciutat de Girona*, Girona, Ajuntament 1988, 9-18.

Semblança personal del nou cronista oficial de Girona, amb indicació dels seus camps principals d'ensenyament i de recerca, sense oblidar que des del 1951 fou director de la Biblioteca Provincial i des del 1952 de l'Arxiu Històric Provincial de la dita ciutat.— J. P. E. [5281]

M. Alba ERRA i ZUBIRI, Miquel MIRAMBELL i ABANCÓ, *Genealogia de la família Morató. Inventari de la seva obra arquitectònica i bibliografia*, dins «Ausa», XIII (1988), 139-151.

Aquella raguèlia de mestres d'obres treballà en nombre de comarques de Catalunya entre els segles XVII i XIX. Tenim l'arbre genealògic (140), l'inventari de les obres, completat amb quatre fotografies (141-145) i la bibliografia (146-151).— J. P. E. [5282]

Mireia MOREU HUET, *Bibliografia d'Enric Moreu-Rey (1934-1958)*, dins «Misc. Moreu-Rey» III, 373-386.

Aplec dels dos-cents títols escollits entre d'altra bibliografia de l'autor (373). Hi destaquem, com a més pròxims a la temàtica d'ATCA, els que són agrupats en les seccions de *Bibliografia* (374), de *Llengua, Història de la Llengua, Lèxic [Onomàstica, etc.]* (377-381) i *Història. Segle XVIII* (381-382).— J. P. E. [5283]

Hans JURETSCHKE, *In memoriam. Jordi Rubió i Balaguer*, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», 32 (1988), 408-416.

Resum biogràfic, en el qual és subratllat tant el fet que Rubió és representant de tota una generació de recercadors catalans, afectats pel resultat de la Guerra Civil del 1936-1939 fins a ésser condemnats al silenci i, per tant, a una llengua emmudida, com la relació personal de l'autor amb Jordi Rubió des del 1948, a la qual pertanyen els fragments de correspondència ací transcrits.— J. P. E. [5284]

Casimir MELIÀ TENA, *Lliurar-se a una obra*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXIV (1988), 3-6.

Vicente SOS BAYNAT, *Mis vínculos con Angel Sánchez Gozalbo*, *ibid.*, 7-10.

Felipe MATEU Y LLOPIS, *Angel Sánchez Gozalbo, en mi recuerdo*, *ibid.*, 11-14.

Enric SOLER i GODÉS, *Angel Sánchez Gozalbo en la meua infància i en la meua joventut*, *ibid.*, 15-16.

Guillermo ANDREU VALLS, *Don Angel Sánchez Gozalbo y la historia de Cabanes*, *ibid.*, 356-357.

Rafael MONFERRER GUARDIOLA, *La medicina en la obra literaria de Angel Sánchez Gozalbo*, *ibid.*, 31-85.

Eugení DÍAZ MANTECA, *Notes a la bibliografia del Dr. Sánchez Gozalbo*, *ibid.*, 23-30.

Les pàgines corresponents als sis primers títols recauen en la biografia d'Àngel Sánchez Gozalbo, la bibliografia del qual, en les seccions de *Cartes pobles, castells i senyorijs* (27), *Art* (28), *Lledó, Magdalena i Santa Maria* (29), *Història, medicina i sanitat* (29-30; publicacions comentades per Monferrer en les pàgines 49-54) recau en la seva totalitat en la temàtica d'ATCA, com també, en part, la de les seccions de *Semblances i records* i *Notes soltes* (30). Cal remarcar, de més a més, que Melià recorda el treball de Sánchez Gozalbo en el «Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura» i que Monferrer estableix la llista de les recensions dedicades per Sánchez Gozalbo a llibres de medicina, alguns dels quals dedicats a història de la mateixa en terres catalanes.— J. P. E. [5285-5291]

Manuel SANCHIS GUARNER, *Teatre i festa. De Nadal a Falles*. Edició i pròleg d'Alfons LLORENS (Obra completa 6), València, Eliseu Climent Editor 1987, 230 pp.

El pròleg (9-40) subratlla els estudis dialectològics realitzats per Sanchis Guarnier en diversos indrets dels Països Catalans per al *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (26-28), ocasió que ell aprofità per a aplegar textos de transmissió popular que després es convertiren en llibres, sempre en la línia de «Wörter und Sachen» (21 i 28-29). En el cos del volum són reunits un article dedicat al Nadal valencià, amb reproducció d'un fragment del 1440 relatiu a la representació nadalenca de la seu de València (47-48), l'estudi sobre *El cant de la Sibila* del 1956 (49-85), on són transcrits i estudiats quatre textos catalans del cant esmentat; i el *Cançoneret valencià de Nadal*, del 1960, on trobem un apartat dedicat a *Les nades valencianes antigues* (123-145); en un dels articles dedicats a les falles hi ha transcripció d'un text del 1792, contrari a aquelles expansions populars (218-219).— J. P. E. [5292]

Curriculum Vitae Robert Brian Tate. *Publications* dins «Studies Tate», XI-XIII.

Dades biogràfico-acadèmiques de Robert Brian Tate i llista de les seves publicacions, principals recensions incloses. Alguns dels seus estudis han estat dedicats a la cultura catalana del segle XV, entorn de la figura de Joan Margarit i Pau. En les pàgines immediatament anteriors a aquestes (VII-IX), Ian Macpherson esbossa una semblança del professor esmentat.— J. P. E. [5293]

Fernando VALLS TABERNER, *Estudios menores de Derecho Público y Civil de Cataluña (siglos XVIII, XIX y XX)*. Comentario preliminar de Manuel J. PELÁEZ y Elías ROMERO. Traducciones al castellano y notas al texto a cargo de Alberto RUIZ OJEDA (Serie bibliográfica de Derecho Histórico e Historia de las Instituciones 11), Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias 1985, LX i 160 pp.

La introducció resumeix fins al màxim la presentació biogràfica de Ferran Valls i Taberner [el resum següent conté una exposició biogràfica molt més extensa] i en canvi s'explana en el fet que, ultra el treball estrictament científic, es dedicà a incidir en l'opinió pública a través de la premsa en la línia de la «Lliga Regionalista» i d'Enric Prat de la Riba, en defensa de l'autonomia de Catalunya, tema que porta els autors a oferir una presentació bibliogràfica de les aportacions dels darrers anys entorn al tema de la «Nova Planta» (XXXV-XXXVIII). La darrera part de la introducció presenta alguns dels textos aplegats en aquest volum, la majoria dels quals no recauen en el camp d'ATCA. Semblen, en canvi, interessar-hi *La Junta de Comercio de Barcelo-*

na (1758-1847) en la obra de Ruiz y Pablo (43-45), Joan Permanyer i Ayats y el derecho civil catalán (51-54), La cuestión del apéndice de Derecho Catalán (85-89), A propósito de la «rabassa morta» (91-94), El régimen constitucional andorrano y sus dificultades en 1933 (121-124), Un anti-Rousseauiano de principios del siglo XIX: el canónigo gerundense Francisco Dorca (125-147). Les pàgines finals tenen taula d'autors (157-159).— J. P. E. [5294]

Enrique M. GUERRA HUERTAS, César RODRÍGUEZ ORTIZ DE RESCALVO, *Índices de autores, textos jurídicos y obras de literatura jurídica de las Obras Selectas de Fernando Valls Taberner* (Serie bibliográfica de Derecho Histórico e Historia de las Instituciones 8), Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias 1985, LXX i 130 pp. Aquest llibre té tres parts. En la primera, el primer autor ressegueix la biografia de Ferran Valls i Taberner, començant per les vicissituds de la seva trajectòria de funcionari de l'Estat Espanyol (V-VII), seguides per les dades de la carrera universitària i acadèmica (VII-XII), amb particular atenció als estudis especialitzats d'història del dret a Roma i a París (XIII-XXII), especialització que fruità en abundants publicacions, algunes de les quals foren aplegades en el segon volum de les *Obras Selectas*, Madrid-Barcelona 1954, ací resumides una per una (XXVI-XL), com també ho són moltes de les encara esparses (XL-XLVIII). La segona part és la transcripció de la memòria presentada per Ferran Valls i Taberner al President de la Junta per a l'Ampliació d'Estudis i Investigacions Científiques després de l'estada a París a càrrec de la dita Junta, on passa revista de les fonts manuscrites de diversos fons francesos relacionats amb història jurídica o història alto-medieval de Catalunya, amb particular atenció a diverses sèries de la Bibliothèque Nationale i als cinc volums del *Portefeuille de Fossà*, aleshores de propietat privada de la família Fossà a La Fère (Aisne) (LV-LXVII). La darrera part, corresponent a la numeració amb xifres aràbigues, conté les taules a les quals fa referència el títol.— J. P. E. [5295]

Arcadi GARCIA I SANZ, *La historia del derecho marítimo en la obra de Fernando Valls Taberner*, dins «Revista Latinoamericana de Derecho de la Navegación Marítima y Aeronáutica», I/II (1988), 7-20.

Encara que el camp d'investigació de Valls i Taberner no fos el dret marítim, en els seus estudis entorn de les fonts medievals de producció del Dret en el Principat de Catalunya ocuparen un lloc destacat els dedicats al *Llibre del Consolat de Mar*, que començaren en un marc romàntic de «glòria nacional» i evolucionaren vers un estudi objectiu de la formació d'aquella compilació, en el qual defensà que el dit recull es formà en els consolats catalans, no, però, exclusivament en el de Barcelona (11). Encara estudià en particular tres seccions del *Llibre*, que designà amb els sotstítols de *Costumes de la mar*, *Establiments de fets de mar* i *Usatges de la mar*. La limitació més clara de la seva obra fou el coneixement només parcial de la tradició manuscrita.— J. P. E. [5296]

Manuel J. PELÁEZ, *En el centenario del iushistoriador don Ramon d'Abadal i de Vinyals. Su correspondencia inédita con Ferran Valls i Taberner (1908-1940) (Iª Parte)*, dins «Cuadernos informativos de Derecho Histórico Público, Procesal y de la Navegación», 9 (1989), 2065-2113.

Les lletres ací aplegades, només escrites en llengua castellana entre l'octubre del

1937 i el novembre del 1938, són recordades dins ATCA perquè són font d'informació entorn d'un interès col·lectiu d'aquella generació d'estudiosos per tota sort de manuscrits catalans de Madrid, de El Escorial, de París o de Roma, i entorn de la iniciativa d'editar alguna de les fonts medievals del Dret Català.— J. P. E. [5297]

Rafael LIZCANO GONZÁLEZ, *Repertorio bibliográfico: Santo Tomás de Villanueva (1486-1987)*, dins «Revista Agustiniàna», XXVIII (1987), 671-725.

Aplec de quatre-cents disset títols, molts dels quals són completats amb brevíssim resum del contingut. Dins el conjunt hi ha seccions dedicades al Sínode Diocesà de València de l'any 1548 (699) i al Col·legi de la Presentació fundat el 1550 en la dita ciutat (721-722). Ultra aquestes seccions, hi ha estudis relatius a la seva estada i actuació a València en la major part de les altres.— J. P. E. [5298]

Josep BARGALLÓ I VALLS, Salvador J. ROVIRA I GÓMEZ, *Bibliografia del Baix Gaià (Biografia i bibliografia 13)*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses 1988, 112 pp.

Recull de referències a unitats bibliogràfiques, generals o específiques, dedicades a tota la comarca o a algun dels seus deu pobles, i per als autors nascuts en la comarca, aquells treballs «que més ens apropen a la seva figura o a la seva tasca» (6). L'aplec és ordenat alfabèticament primer pel cognom dels autors dels estudis (11-57) i després de forma temàtica, des d'Arqueologia a Zoologia, essent particularment afins a la temàtica d'ATCA alguns dels estudis assenyalats en les seccions de biografia (61-71), demografia (73-74), fonts i bibliografia (82-83), història (83-105), toponímia i onomàstica (110-111). Assenyalen en la secció de biografia les pàgines dedicades a Antoni Martí i Franquès (65-68) i a Sinibald de Mas (68). Entre la secció d'autors i la de temàtica hi ha una pàgina dedicada a obres generals (57).— J. P. E. [5299]

Mª Àngels ALIÓ, *Escrits locals i definició històrica de Vilafranca: una interpretació esquemàtica de la producció bibliogràfica decimonònica. 1844-1934*, dins *Penedès i Garraf*, 5-15.

Raimon SOLER I BECERRO, *Bibliografia de l'Alt Penedès després de 1939*, dins *Penedès i Garraf*, 17-35.

Anna SABANES, Aurora RIUS, Joan RESINA, *Bibliografia històrica del Baix Penedès*, dins *Penedès i Garraf*, 37-43.

Xavier MIRET, *Bibliografia històrica de les poblacions del Garraf*, dins *Penedès i Garraf*, 45-63.

Aquests quatre estudis tenen el denominador comú d'oferir bibliografia relativa al tema indicat pels respectius títols. La forma, però, és diversa. I així, el tercer es limita a donar la llista bibliogràfica de pàgines publicades entre el 1885 i el 1986, amb la sola indicació de l'any d'edició entre la darrera fitxa de l'any anterior i la primera del corresponent. En els altres tres, les llistes bibliogràfiques són precedides d'una introducció. La del darrer fa un repàs a les històries locals dels pobles de la comarca (46) i remarca l'abundància de publicacions dels darrers anys sense amagar les

direccions divergents d'autors recents i anteriors (47-48). Els dos primers subratllen els successius marcs historiogràfics, en els quals es mouen els autors de cada període. Quant a les llistes bibliogràfiques, el primer presenta la seva partida en obres locals (12-13), memòries i informes (13-14) i premsa local (14), tot completat amb un gràfic de les diverses tendències. El segon numera les seves cent-quaranta-cinc fitxes, cronològicament ordenades. El quart les disposa seguint l'ordre alfabètic dels noms de les poblacions de la comarca del Garraf.— J. P. E. [5300-5303]

Josep GRÀCIA I GIRALT, *Algunes notes entorn la bibliografia sobre prehistòria i història antiga de l'Alt Penedès*, dins *Penedès i Garraf*, 65-76.

Josep GRÀCIA I GIRALT, *Contribució a l'elaboració de la bibliografia sobre prehistòria i història antiga a la comarca del Baix Penedès*, dins *Penedès i Garraf*, 77-83.

Els dos articles són metodològicament complementaris. El primer exposa globalment l'evolució de les investigacions arqueològiques en la comarca des de darreries del segle XVIII fins ara, evolució que divideix en tres períodes (el primer fins al 1909, el segon fins al 1973 i el terç fins ara); el primer es basa més en l'erudició i en l'observació que en l'excavació, el segon ja descriu els materials exhumats en els jaciments de la comarca i el terç aplica el mètode de l'estratigrafia. En la presentació de cada època són resumides les principals aportacions i així no té llista bibliogràfica al final. El segon, en canvi, després d'una presentació de la comarca en una sola pàgina, ofereix el llistat bibliogràfic per ordre alfabètic d'autors.— J. P. E. [5304-5305]

Josep MIRET, Magí MIRET, *La investigació arqueològica a Garraf. Recull bibliogràfic*, dins *Penedès i Garraf*, 85-107.

Les quatre primeres pàgines exposen la trajectòria dels treballs i dels coneixements arqueològics de la comarca del Garraf, modernament iniciats l'any 1863 amb el descobriment de la necròpolis de la Masia Nova de Vilanova i la Geltrú. De forma semblant als períodes esmentats en el resum anterior, també ací tenim les etapes de troballes fortuïtes, de recerca de restes en superfície i d'excavacions tècnicament programades. A continuació els autors ofereixen la llista bibliogràfica única, disposada seguint l'ordre alfabètic de cognom dels autors (89-107).— J. P. E. [5306]

Santiago QUESADA, *Aproximació als treballs històrics i geogràfics no publicats i que fan referència al Penedès i al Garraf*, dins *Penedès i Garraf*, 109-120.

L'autor ha esbrinat les tesis de doctorat i de llicenciatura de les universitats catalanes, els treballs presentats als premis Sant Ramon de Penyafort o a l'Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos de Sitges o realitzats per alumnes de l'Institut de Batxillerat «Eugeni d'Ors» que fan referència a les dues comarques esmentades i intenta «donar una mostra bastant aproximada dels tipus de treballs no publicats, de la seva temàtica i de les fonts utilitzades». Els divideix en deu apartats, en cada un dels quals remarca les aportacions més destacables i estableix la llista de tots. Els deu apartats són: història agrària (110-113), institucions (113-114), demografia (114-115), història local (115-116), història de les mentalitats (116), història social (116-117), urbanisme (àrees d'influència i delimitacions comarcals) i geografia urbana (118), història de l'art (118-119), i varis (119-120).— J. P. E. [5307]

«Medioevo latino. Bolletino bibliografico della cultura europea dal secolo VI al XIII», VIII (1985 [1987]), XL i 860 pp.

En la primera part, dedicada a autors i a textos, trobem informació bibliogràfica relativa a aquests temes nostres: Agobard de Lió (15-16), Antoni Andreu (41-42), Arnau de Vilanova (46-48), Bernat Garí (86), Bernat Oliver (86), Claudi de Torí (104-105), Inghetto Contardo (111), Dhouda (119), Ermoldus Nigellus (128), Feliu d'Urgell (131), Florus de Lió (132), Guillem d'Aragó (169), Homobó de Barcelona (187), Jaume I i Jaume II de Catalunya-Aragó (195), Joan de Biclara (204), *Liber antiquitatum Barcinonensium* (232), *Úsatíci Barchinone* (232), *Martyrologium Flori Lugdunensis* (252), Pau Cristià (268), Pere de Lleida (272), Pere Tomàs (275), Felip de Mallorca (277), *Quaestiones Barcinonenses breves* (280), Ramon Llull (283-289), Ramon Martí (289-290), Ramon de Penyafort (290), *Sacramentarium Rivipullense* (308), *De Vita Ermengaudi Urgellensis* (355), *De Vita Eudaldi Aquensis* (355), *De vita Paciani Barcinonensis* (371), *Vita Raymundi Lulli* (373), *De vita Theclae* (376), *De vita Vincentii martyris* (377). En la secció intitulada «Fortleben», dedicada a la supervivència medieval d'escriptors de l'antiguitat, només trobem alguna indicació relativa a Orosius Paulus (425). Les referències a estudis nostres en les seccions temàtiques disposades per ordre alfabètic a partir de la pàgina 439 es poden trobar a través de les taules finals de manuscrits (795-806), de lèxic (807-808), de topònims (809-818) i d'autors actuals (819-857).— J. P. E. [5308]

«Medioevo latino. Bolletino bibliografico della cultura europea dal secolo VI al XIII», IX (1986 [1988]), XLVIII i 894 pp.

En la part destinada a informació bibliogràfica ordenada d'acord amb el seguici alfabètic d'autors i d'obres, en trobem de relativa a Abraham b. Chasdai Barchinonensis (10), Agobard de Lió (16), Anònim de Ripoll (35), Antoni Andreu (43), Arnau de Vilanova (45-47), Calixt III (82), *Carmen Campi doctoris* (82), Claudi de Torí (89), *Consuetudines Cathaloniae* (93), *De altercatione Ecclesiae et Synagogae dialogus* (97), Dhouda (100), Ermoldus Nigellus (108), Feliu d'Urgell (110-111), Florus de Lió (112), *Gesta comitum Barcinonensium* (130), Guiu Terrena (145), Guillem de Mallorca (149), Jaume II de Catalunya-Aragó (172), Joan de Biclara (182), *Liber fundationum sancti Michaelis d'Escornalbou* (209), Luculentius (212), Nonnici de Girona (225), Oliba de Ripoll (228), Pacià de Barcelona (229), Pere Tomàs (243), Ramon Llull (249-259), Ramon Martí (259-260), Ramon de Penyafort (260), Thomas Le Myésier (302), Vida de sant Feliu de Girona (320), llegenda entorn de sant Fruitós de Tarragona (324), sobre la vida de Ramon Llull i de sant Ramon de Penyafort (341). Per a les altres parts del volum val allò que és dit en el resum anterior.— J. P. E. [5309]

Joan F. CABESTANY I FORT, Joan MARTÍ I CASTELL, Jaume PÉREZ-MUNTANER, *Cultural Information from Catalan Speaking Lands (January-June 1987)*, dins «Catalan Review», II/2 (Dezember 1987), 279-292.

Aquests tres autors signen tres dels cinc apartats aplegats sota el títol anterior, dedicats, respectivament, a la història (281-283), a la lingüística (283-286) i a la literatura (286-288), en tots els quals és donada notícia de publicacions que recauen en el camp d'ATCA, com són els llibres dedicats als Montcada, Pere el Cerimoniós, Francesc Vicenç Garcia, Rafael d'Amat i de Cortada, a vitralls d'esglésies catalanes o a les classes dirigents a la Barcelona moderna.— J. P. E. [5310]

«Bulletin de Théologie Ancienne et Médiévale», XIV (Janvier-Décembre 1988), pp. 409-568.

Aquest fascicle conté resums d'estudis relatiu a Guiu Terrena (487), Pau Cristià i Ramon Martí (526), Arnau de Vilanova (537), Ramon Llull (538-539), Francesc Eiximenis (550-551 i 552), Joan Lluís Vives (561-562) i Antoni Agustín (566-567).— J. P. E. [5311

L'Espill. Índex. 1 al 25, València, L'Espill 1988, fascicle de 16 pàgines sense numerar.

Aquesta taula general dels primers vint-i-cinc números de «L'Espill» conté una primera secció que presenta per ordre alfabètic d'autors la llista dels «Estudis i assaigs» que hi foren publicats, seguida de la de «Textos literaris», de la de «Cròniques i notes» i de la de «Resenyes bibliogràfiques».— J. P. E. [5312

II. ESTUDIS DE REFERÈNCIA LOCAL

Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Les escrivanies públiques d'Alacant, Elx, Oriola i Guardamar*, dins «Estudis Noguera», 115-131.

Recopilació de les dades que sobre la o les notaries de les poblacions esmentades en el títol es troben a l'ACA, *Canc.*, *reg.* Cinc dels documents són transcrits: dos fan referència a la notaria de Guardamar els anys 1312 i 1313 (126-127) i tres a la d'Alacant els anys 1318 (dos) i 1356 (128-131). El quart d'aquests documents estableix allò que calia pagar per cada full de quatre pàgines i trenta-sis línies la pàgina (129-130).— J. P. E. [5313

Josep MIRALLES I SALES, *La carta puebla de Albocàcer*, dins «Centro de Estudios del Maestrazgo. Boletín», VI (núm. 23) (1988), 5-9.

Transcripció del text llatí (5-6) i traducció catalana (6) d'aquella carta de poblament atorgada per Blasco d'Alagó i datada a Morella el 1239. L'estudi que l'acompanya s'ocupa de la identificació dels topònims indicats en la delimitació del terme. El poblament és encomanat a Joan de la Brusca i per això també hi ha notícia de la presència de la raguèlia esmentada a Albocàsser fins al segle XVIII (7).— J. P. E. [5314

Jordi ROCA I GIRONA, *L'ermita del Remei d'Alcover. Una aproximació antropològica*, Alcover, Centre d'Estudis Alcoverencs 1988, 118 pp.

L'autor precisa que no ha escrit ni la ni una història de l'ermita, «sinó més aviat una aproximació comprensiva, antropològica, pluridisciplinària, en la mesura del possible, al tema» (10) i que tant a Alcover, Arxiu Municipal, com a Tarragona, AHA, segueix havent-hi documentació inexplorada. En les pàgines dedicades a les dades històriques l'autor fa referència a documents d'arxiu i a obres com la de Narcís Camós, que coincideixen a situar la puixança del santuari en l'època de la contra-reforma (19-

26). L'actual santuari és de la segona meitat del segle XVIII (27-31). La devoció també és documentada des de l'època del barroc (34) i era particularment viva en temps de secada (44). Tot i que la major part d'informacions i de textos pertanyen al segle XIX, els relatius als ermitans comencen el XVII (93-94; 96-98). Les pàgines 111-112 presenten bibliografia i fonts.— J. P. E. [5315]

Saturi-Josep UCERO I RAMON, *Consuetuts (sic!) de la parròquia de l'Almoster a finals del segle XVIII*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 485-495.

Presentació (485-489) i transcripció anotada (489-495) del *Rationarium Ecclesiae Parochialis loci del Moster* escrit per Josep Rubio el 1792. La introducció posa atenció en els tipus i el calendari de les processons, en les cerimònies especials vinculades a certs dies i en els estipendis que corresponien al celebrant en els diversos serveis.— J. P. E. [5316]

Carmel BIARNÈS I BIARNÈS, Víctor BAROJA I BENLLIURE, *La moreria d'Ascó a meitat segle XII*, dins «Palestra Universitària», 3 (1988), 197-219.

La introducció aplega notícies relatives al paper desplegat per Ascó en la conquesta cristiana de Tortosa (198). El cos de l'article és un repàs dels principals dels vint punts de la *Carta de seguretat* atorgada per Ramon Berenguer IV en aquell moment als sarraïns d'Ascó, amb testimoniatges escrits de com alguns d'ells foren objecte de tensió fins a l'expulsió dels moros el 1609. Un d'aquells punts, el quart, garantia que els judicis serien realitzats d'acord amb la llei mahometana pel comte, pel seu veguer o per l'alcaldí (199). L'apèndix documental transcriu un document d'ACA, protesta-requesta pel fet que una sarraïna havia estat jutjada per un tribunal de cristians el 1333 (209-219).— J. P. E. [5317]

Pascual ORTEGA, *Estructura señorial y evolución de las rentas durante el primer tercio del siglo XVI: las encomiendas de Ascó y Villalba de la Orden de San Juan de Jerusalén*, dins «Quaderns d'Història Tarraconense», VII (1988), 115-141.

Aquest estudi es basa en una acta de visita feta per castellà d'Emposta a les comanaduries d'Ascó i de Vilalba dels Arcs l'any 1535, conservada a Madrid, AHN, *Ordres Militars*, Sant Joan de Jerusalem, Castellania d'Emposta, caixa 8124, núm. 3. Se'n dedueix que hi havia unes terres reservades a l'explotació directa del comanador (117-120) i que de les altres rebia una sèrie de béns en espècie, ultra 130 sous jaquesos i 183 i mig sous de procedència no especificada (127). Les percepcions per serveis de monopoli senyorial (molins, forns, escrivanies...) rendien 23 fanegues de blat, 69 sous catalans, 10 de jaquesos i encara 30 lliures i 10 sous de procedència no especificada (127-131); els altres drets (lleudes, administració de justícia) no es poden quantificar (131-134), però la visita proporciona la suma total: uns nou-mil sous anyals la comanadoria de Vilalba i uns catorze mil la d'Ascó (135), les quals en acabar el segle XV fruitaven 3.640 i 8.300 sous respectivament (136). L'augment hauria estat el resultat en primer lloc de l'augment de producció i segonament de l'escalada de preus (141).— J. P. E. [5318]

Carmel BIARNÈS I BIARNÈS, *Tres capbreus de la vila d'Ascó del segle XVIII*, dins «Misc. Moreu-Rey», I, 219-243.

Els capbreus del 1710, del 1734 i del 1771 es conserven a Madrid, AHN, *Órdenes militares, S. Juan de Jerusalén*, llibres 68-70; permeten de precisar la localització dels antics banys àrabs i de la mesquita (221), de saber que el castell fou arrasat per l'exèrcit de Felip IV el 1641 (222) i de quantificar els drets sobre els lleixius i mitjanques que dipositava l'Ebre (222-223). Però el cos de l'article és destinat a il·lustrar els topònims de la població mitjançant paràgrafs o fragments que els corresponen en els capbreus esmentats (223-243). Hi havia el Carreró de l'estudi (227).— J. P. E. [5319

María José VILALTA I ESCOBAR, *Hisenda municipal i arrendaments públics al Balaguer del segle XVIII*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 75-86.

L'estudi dels *Llibres racionals de 1616-1622 a 1775-1780* de l'Arxiu Històric Comarcal de Balaguer permeten a l'autora d'exposar els dos grans capítols de les finances municipals del segle XVIII, en continuïtat amb les dels segles anteriors a la Nova Planta: arrendament de béns o serveis propis del comú (pasturatges, forn, carnisseria...) i imposició sobre béns de consum o arbitris, essent la primera la font principal, ací explicada tant en el mecanisme d'arrendament (78-81) com en allò que cada concepte representava per al pressupost ciutadà (81-83). Les darreres pàgines ofereixen el quadre global d'entrades per cada concepte durant tot el segle, amb un total ingressat de 677.516 lliures, 100.231 de les quals procedien de l'arrendament de drets sobre el molí, 97.047 de l'arbitri sobre el vi, 88.342 del pas del pont i 80.086 de l'impost sobre la venda de carn (84). Quatre gràfics, dos per a cada concepte, completen l'article (85-86).— J. P. E. [5320

Alberto PRIEGO ARCINIEGA, *Un punto oscuro en la invasión romana de las Baleares: la piratería*, dins «Habis», 18-19 (1987-1988), 271-275.

Hi ha dues versions relatives a la naturalesa dels pirates baleàrics, l'activitat dels quals hauria justificat la conquesta romana: la d'Estrabó, segons la qual aquells haurien estat estrangers, i la de Titus Livi, seguida per Florus i Orosi, segons la qual haurien estat indígenes. Reproduït un fragment de Florus (273-274), l'autor conclou que els indígenes es limitaren a defensar-se i que la pirateria només hauria estat una excusa dels romans.— J. P. E. [5321

Carme PLAZA ARQUÉ, *Canvis i paral·lelismes a la toponímia de Barberà de la Conca*, dins «Misc. Moreu-Rey» III, 33-42.

Ultra el *Liber Feudorum Maior*, la documentació que permet de resseguir els canvis en la toponímia són dos pergamins d'ACA, *Canc.*, *Pergamins de Jaume I*, un *Llevador* del 1410, d'ACA, *Sant Joan de Jerusalem*, *Armari 13*, tres *Capbreus de Barberà* dels anys 1498, 1558 i 1678, respectivament a Tarragona, AHA, *Arxiu parroquial de Barberà*, i Barcelona, ACA i Biblioteca Episcopal del Seminari de Barcelona, i el *Llibre de les valies* del 1695, també de Tarragona, AHA (42). La conclusió bàsica és la de la continuïtat, completada amb modificacions introduïdes per raons diverses.— J. P. E. [5322

Philip BANKS, *Alguns immigrants del Llenguadoc a la Barcelona del segle XII*, dins «Misc. Moreu-Rey», I, 153-172.

La documentació conservada en l'ACA, *Canc.*, *Pergamins*, en l'ADB, *Santa Anna*

i sobretot en l'ACB, *Libri Antiquitatum i Diversorum*, permet a l'autor de reconstruir alguns instants de l'activitat de tres mercaders llenguadocians. La tesi de l'autor és la que aquest grup i el del Nord d'Itàlia contribuï considerablement a l'engegada econòmica de Barcelona entorn del 1150 (154 i 170).— J. P. E. [5323

Salvador CLARAMUNT, *La muerte en la Edad Media. El mundo urbano*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 7-8 (1976-1977), 295-218.

En parlar de la mort natural, extreu dades de Barcelona, Arxiu Parroquial del Pi, *Llibres d'òbits* dels segles XIV i XV (207-208); i en ocupar-se de la mort per aplicació de justícia recorda la de Berenguer Oller seguint la *Crònica* d'En Bernat Desclot (215).— J. P. E. [5324

Francesc Xavier CASADÓ I RIBAS, *El llegat testamentari de protocols a la ciutat de Barcelona (segle XV i primera meitat del segle XVI)*, dins «Estudis Noguera», 165-184.

El 1279, Pere el Gran manava que els notaris conservessin resums dels documents per ells expedits (166) i el 1307 Jaume II publicava la primera disposició relativa a la transmissió dels llibres notariais (167); el 1462, els consellers de Barcelona prohibien la venda de tals llibres, si abans no eren vistos pels priors del col·legi notarial (168). Examinant els protocols notariais dels anys 1408-1529, ara a Barcelona, AHPB, l'autor ha trobat vint-i-vuit testaments, en els quals figura tal transmissió (183-184: quadre sinòptic), transcriu sis de les dites disposicions, totes del segle XV (179-182), i exposa en la introducció els camins directes o indirectes que tals successions seguien, segons que el destinatari fos o no notari i, cas d'ésser-ho, es trobés o no en exercici (173-177).— J. P. E. [5325

Carme BATLLE, *La oligarquía de Barcelona a fines del siglo XV: el partido de Destorrent*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 7-8 (1986-1987), 321-335.

Entorn del 1490, Ferran II intentava, certament, un redreç de la ciutat de Barcelona, però també la docilitat de les autoritats municipals a la seva política personal. Jaume Destorrent fou l'instrument del rei. Ací, a base de documentació ja publicada i d'altra d'inèdita d'ACA, *Canc.*, reg., de l'AHCBC, *Documents escadussers 1400-1707*, de l'ACB, *Pia Almoína*, sèrie 17, i de l'AHPB, *Antoni Vilanova, Testaments 1455-1466*, l'autora presenta les dues tendències que es dibuixaren entre els consellers de la ciutat (Jaume Destorrent, regalista, i Pere de Coromines, autonomista) i els homes que formaren en el partit de Destorrent, començant pels familiars i seguint pels membres d'altres famílies de la burgesia barcelonina consolidada o per d'altres ciutadans honrats. El 1498 el rei canviava de política i establia la insaculació com a procediment d'elecció de càrrecs.— J. P. E. [5326

Tomàs VERGÉS I FORNS, *Les Jerònimes de Barcelona i la seva història (1475-1980)* (Col·lecció mossèn Josep Sanabre 9), Barcelona 1988, 184 pp.

És cosa massa sabuda que l'arxiu del monestir de Sant Jeroni de Barcelona cremà gairebé totalment per la Setmana Tràgica del 1909 (1 i 90 [i una de les pèrdues irremparables d'aquella salvatjada fou la d'aquella part de l'arxiu que conservava l'herència

de l'Escola Lul·liana de Barcelona]). Una de les peces escadusseres que es pogueren salvar fou el *Calendari d'actes* d'aquella comunitat que, amb notícies ja publicades i documentació inèdita de l'ADB i de l'AHCB, ha permès l'actual reconstrucció de les principals vicissituds d'aquella fundació, que començà de forma no massa institucionalitzada i després desembocà en una comunitat de l'orde de Sant Jeroni, repetint la trajectòria que menava del terç orde de Sant Francesc a una estructura més oficial i jeràrquicament controlada. La comunitat estigué fortament vinculada a l'Escola Lul·liana de Barcelona (20) i així no és estrany que durant la seva estada a la ciutat el futur sant Ignasi de Loiola fos visitant de la casa (32); també hi estigué vinculat el Gremi de Llibreters de Barcelona (43-44); en un altre pla, hi mantingué relació el futur sant Josep Oriol (65-66). Les pàgines 155-157 contenen la llista de priores des de la fundadora Brígida Terré.— J. P. E. [5327

Xavier CUARTIELLA i BELTRAN, Xavier ROMAN i PÉREZ DE LA LASTRA, *Aportacions per a l'estudi de les classes populars urbanes a l'època moderna. Barcelona, segle XVI*, dins «Hom. Garcia Martínez», 107-124.

L'objectiu d'aquestes pàgines és el de dibuixar l'homogeneïtat ideològica i cultural de les classes populars en la partió entre l'Edat Mitjana i la Moderna concretada en la situació de Barcelona, raó per la qual a partir del moment, en el qual els autors intenten d'establir «els diferents graus de relació que es donen entre treball, activitats econòmiques i lleure» (116), fan referència constant i transcriuen fragments de l'AHCB relatiu a la valoració institucional i social del treball (117-118), punt de referència que ajuda a comprendre la política de la Casa de la Ciutat en relació a pobres, captaires i ociosos (120) i a taverners, alcavots i àvols fembres (121-122). La mateixa documentació permet de veure que els sistemes de control per a l'acompliment de les ordinations havien d'ésser canviats, atesa la «corrupció entre els oficials encarregats d'executar les penes» (123).— J. P. E. [5328

M. Antonia CILLEZUELO URQUIZA, *Los fabricantes: su ennoblecimiento. Los Canals: la fábrica de indianas. De «payés a barón». Otros fabricantes ennoblecidos*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 49-56.

La documentació d'ACA, *Reial Audiència, Privilegis*, permet de saber que Esteve Canals fou el primer que muntà a Barcelona una fàbrica d'indianes, que el 1747 tenia cent telers; el 1760 el seu fill, Joan Pau Canals i Martí, fou ciutadà honorat de Barcelona; però en morir el 1786, els telers havien baixat a cinquanta-quatre (50). El 1780 havia estat ennoblit amb el títol de comte de la Vall-roja, perquè aclimatà en pobles de Valladolid la producció de roja de tal qualitat, que l'estat espanyol passà d'importador a exportador del producte. Subratlem la notícia que la Junta de Comerç li encarregà una exposició del cultiu de la roja en català a fi d'estendre'n el cultiu per Catalunya (51). Els altres fabricants que veieren oficialment reconeguts llurs mèrits són Bernat Glòria [i Bosc] (52-53), Miquel Alegre, Jaume Guàrdia i Morera (53), Francesc Seguí i Minguella, Joan Anglís, Joan Alexandre de Larrard (54), Francesc Ametller, Antoni Casanovas i Roig, Feliu-Antoni Campilloch i Velada (55).— J. P. E. [5329

Francesc Xavier MATA, *Un espectacle musical a Barcelona amb motiu de la visita de Carles de Borbó (1731)*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 587-590.

El futur Carles III visità Barcelona el 1731. La documentació de l'AHCB, *Registre*

d'acords del 1731 i la Relación de las Reales Fiestas con que la Ciudad de Barcelona obsequió al serenísimo señor infante duque don Carlos..., Barcelona, Josep Figueró 1731, permeten de resseguir el programa (588-589), fastuós malgrat les dificultats econòmiques, en el centre del qual hi havia la representació de la sarsuela *Adonis y Venus* en el Saló de la Casa de la Ciutat (València li havia ofert la representació d'una òpera italiana, 589), que la *Relación...* esmentada qualificà d'òpera (590).— J. P. E. [5330]

Esther GALINDO BLASCO, *La Real Proclamación de Carlos III en Barcelona: Aspectos plásticos*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 577-585.

Reconstrucció de la solemnitat oficial d'aquella proclamació, programada seguint els precedents de la de Lluís I i de Ferran VI. Els detalls són coneguts pels *Registres d'acords* de l'AHCB i per BC, *Fulletons Bonsoms* 966, *Relación de las reales fiestas...* i 969, *Relación de los obsequios...*, ultra *La instrucción y forma como debe apostarse la tropa... en la solemnidad del acto de la proclamación al trono... de Carlos III...*, inèdita a BU, ms. 96, i la *Relación del prompto obsequio con que la ciudad de Barcelona solemnizó... la Real Proclamación de... Carlos III*, 1759. Les pàgines 581-585 contenen descripció, de vegades mitjançant fragments textuais contemporanis, de les diverses obres d'art encarregades per a aquella ocasió.— J. P. E. [5331]

Joan ROSÀS REVERTÉ, *Un cor del segle XVIII per a la parròquia del Pi de Barcelona*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya 1986, 40 pp.

Amb motiu de la restauració del cadiram del cor d'aquella parròquia fou editat aquest fascicle, on són explicades les vicissituds per les quals passà aquell cadiram des de la nit del 31 de març del 1743, en què hom el trossejà a fi de reestructurar tota la nau i el presbiteri del temple. Aquells fets són coneguts per les *Ordinacions i disposicions de la Ilustre Obra del Pi* i per llibres de compres de Barcelona, Arxiu de la Parròquia del Pi, per notícies aplegades per Rafael d'Amat i de Cortada, baró de Maldà, en el *Calaix de sastre*, i per documentació notarial, d'on són transcrits fragments. Trobem al final una cronologia dels esdeveniments del 1730 al 1867 (33-34), una taula onomàstica de les persones que intervingueren en aquelles reformes durant el segle XVIII (35-36) i bibliografia (37-38).— J. P. E. [5332]

Josep M. VILARRÚBIA-ESTRANY, *Els noms dels carrers de la parròquia de Santa Maria del Pi segons les llibretes de comunió*, dins «Misc. Moreu-Rey» III, 351-363.

Base de l'estudi són les *Llibretes de comunió* dels anys 1706, 1726, 1746, 1766 i 1786 conservades a Barcelona, Arxiu Parroquial del Pi, on eren anotades totes les persones que havien complert el precepte pasqual. L'autor ofereix en dobles quadres successius de cinc columnes primer els noms que corresponen als dits cinc anys del segle XVIII i després els corresponents als anys 1865, 1914, 1931-1936, 1936-1939 i a l'actualitat.— J. P. E. [5333]

Mariano BARRIENDOS VALLBÉ, *La conflictividad gremial en la construcción naval barcelonesa (1751-1820)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 103-111.

El Gremi de mestres d'aixa i de calafats tenia les seves pròpies ordinacions, a les quals, a partir del 1751 s'afegí la Matrícula del Mar, que col·locava tots els qui treba-

llaven en la Marina, mariners o no, sota jurisdicció específica. La documentació conservada a Barcelona, AHPB, *Escrivania de Marina*, notaris diversos, permet de conèixer casos de fricció consistents a no observar les dites ordinacions, per intrusisme des de fora (soguers, fusters de blanc) o per manca de compliment dels agremiats (no observança dels dies de festa o de les normes relatives als aprenents). Eren signes de la crisi final dels gremis.— J. P. E. [5334]

Marta VICENTE VALENTÍN, *El treball de la dona dins els gremis a la Barcelona del segle XVIII (una aproximació)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 267-276.

L'objectiu de l'autora és el de copsar en la documentació de Barcelona, AHCB, *Gremis. Documentació Municipal*, «si les possibilitats d'una dona respecte al seu treball en l'obrador augmentaven o disminuïen en relació a la seva condició social» (268). Per això sintetitza i en part copia fragments significatius entorn de l'aprenentatge, no clarament distingit en la dona de les feines de criada (268-269), del matrimoni, contractat manta vegada dins l'ofici, cosa que possibilitava la dona de menar-lo endavant tota sola (269-272), i de la viduetat, cas en el qual també s'adverava l'observació anterior (272-274). La ideologia liberal valorà el treball en general, bo i col·locant el de la dona en grau inferior de la retribució (275-276).— J. P. E. [5335]

Ramon GRAU, Marina LÓPEZ, *L'ajuntament de Barcelona sota Carles III (1759-1788)*.

Un esquema històric, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 27-45.

L'article té tres parts: la introductòria, que resumeix les línies polítiques barcelonines del segle XVIII: la de fidelitat dinàstica i la de recuperació de les prerrogatives anteriors al 1714, aquesta enfortida des de l'adveniment de Carles III (*Memorial de greuges* del 1760) (28). La posició pacífica de la ciutat en l'«Avalot de Squillace», proclamada en la *Disertación histórico-político-legal por los Colegios y Gremios de la ciudad de Barcelona y sus privativas*, de Francesc Romà i Rossell, fou moment d'inflexió, car permeté la reinserció de representants dels gremis en el govern de la ciutat. L'examen de la documentació municipal d'aquells anys confirma que entre el 1766 i el 1771 l'Audiència recolzà els representants populars de l'ajuntament, cosa que es traduí en augment d'activitat dels òrgans municipals (33, gràfica); després, la introducció del sufragi per circumscripcions geogràfiques apartà l'Audiència dels representants dels gremis (35); el creixement de la ciutat posterior al 1783 confirmà la nova forma de representació, basada en les parròquies, cosa que introduí en l'ajuntament la burgesia contrària als gremis (36). La segona part és bibliogràfica (38-39, amb aplec de les publicacions dels autors sobre el tema); la tercera part ofereix transcripció de tres documents dels anys 1770, 1771 i 1786, de l'AHCB, *Ajuntament. Representacions i Acords*. En els primers, els diputats dels gremis demanen a l'Audiència i a l'ajuntament igualtat de tracte amb els altres regidors de la ciutat de Barcelona (40-42); en el terç, el regidor Francesc de Novell recorda a l'ajuntament que, quant als gremis, aquest s'ha de limitar a l'elaboració de llurs ordinacions (43-45) [vegeu més avall els resums núms. 5342 i 5390].— J. P. E. [5336]

Josep RUAIX I BOMBARDÓ, *El control de les diversions populars a la Barcelona de Carles III*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 633-640.

Les idees il·lustrades no eren favorables a la cultura popular barroca. La forma com tal política fou aplicada a Barcelona és deduïda per l'autor a partir de documentació

d'ACA, *Reial Audiència, Acordades, dels Fulletons Bonsoms* de la Biblioteca de Catalunya i d'obres com el *Calaix de sastre* del baró de Maldà i presentada sota els epígrafs següents: controlar qualsevol manifestació popular, fomentar la productivitat enfront de pràctiques festives, guardar l'ordre públic, instaurar una cultura civilitzada, guardant l'educació i les bones formes, protegir la població civil contra desgràcies, protegir la natura, embellir les poblacions i exaltar la monarquia il·lustrada, objectius que són exposats amb freqüents extrets de textos.— J. P. E. [5337]

Montserrat VENTURA I MUNNÉ, *Un episodi de la història escolar de Barcelona (1759-1788)*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 319-327.

Al començament, l'article proporciona informació dels estudis anteriors relatius a escoles barcelonines durant l'època del barroc i en particular durant el segle XVIII (320-321). El 1760, ultra les vinculades a institucions religioses (com és ara l'única per a l'ensenyament de noies, de la Companyia de Maria, 323), només hi havia disset mestres i la ciutat comptava que es necessitaven vint-i-quatre escoles (322). L'any 1767, el bisbe Josep Climent i Avinent en creà deu per a infants pobres en institucions de l'Església, cosa que provocà contencions davant l'Audiència presentat per la Confraria de Sant Cassià de mestres seglars, perquè el bisbe els exigia examen per a l'ensenyament de religió i moral, contencions fallat a favor del bisbe (326). La iniciativa de Climent hauria anat encaminada a recuperar el control de l'Església en l'ensenyament després que una llei del 1759 reservava a l'Estat la concessió de permisos per a ensenyar (324). La documentació procedeix d'ACA, *Reial Audiència*, de l'AHCB, *Polític i representacions*, i ADB, *Communium*.— J. P. E. [5338]

M. Mercè GRAS I CASANOVAS, *Els processos criminals de les baronies de la Pia Almoïna al segle XVIII*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 645-654.

La Pia Almoïna de la Seu de Barcelona posseïa, entre d'altres béns, els senyories jurisdiccionals de Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern, Vallvidrera, Santa Coloma de Gramanet, Sitges i Sant Martí Sarroca i, en qualitat de tal havia d'administrar justícia. Els plets són conservats en l'ACB, *Pia Almoïna*. Processos criminals. La conflictivitat disminuï durant els primers tres quarts del segle i es remuntà en el darrer (647). L'autora, seguint l'esquema tipificador de Jesús Lalinde, exposa allò que sembla més interessant de cada categoria, amb transcripció de frases frapants del llenguatge popular, bo i subratllant allò que contribueix al coneixement d'aquella societat, fregant el límit de la marginació (adulteri, pobresa, vagabundatge).— J. P. E. [5339]

Ezequiel GIMÉNEZ RODRÍGUEZ, *Sobre el consumo de hielo y nieve en la Cataluña del siglo XVIII*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 307-314.

Presentat el problema i les dades que en proporcionen els estudis anteriors, l'autor resumeix les notícies que ofereix el document de concessió del servei de la neu a Barcelona l'any 1759, completat amb la notícia que la dita concessió baixà de 66.000 lliures el quinquenni de 1730-1735 a 13.000 per als anys 1787-1791 (310-311), cosa que només sembla explicar-se per oferta clandestina del producte. Al final trobem informació sobre el mateix servei a Tremp, coneguda per Tremp, Arxiu de Protocols Notarials, *Notari Vilaró* 992; després de pujar a seixanta lliures els anys 1754-1756, l'arrendament de l'esmentat servei baixà fins a quaranta el 1766 (313).— J. P. E. [5340]

M. Jesús ESPUNY TOMÀS, José SARRIÓN GUALDA, *El tribunal de alzadas o de apelaciones del Consulado de Comercio de Barcelona: sus reformas (1763-1813)*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 161-180.

La part de l'article corresponent a l'època d'ATCA recorda que aquell Tribunal fou establert el 1758, però les ordenances només arribaren l'any 1763. La documentació que permet de reconstruir les seves característiques prové d'ACA, *Consolat de Comerç*, en particular els plets, i *Reial Audiència*, i de la Biblioteca de Catalunya, *Fulletons Bonsoms* i *Arxiu de la Junta de Comerç* (163). El tribunal procedia «breviter, more mercantili» en les dues instàncies que li eren pròpies i era conscient d'ésser hereu del Consolat de mar (164 i 174-175). Els jutges eren els còsols i els adjunts, escolts per les parts d'entre els qui figuraven en la matrícula del comerç (164). La reforma del 1797 consistí a crear un cos d'adjunts professionals de lliure elecció del rei entre ternes proposades per la Junta de Comerç de Barcelona a la Junta General de Comercio y Moneda i per aquesta al rei (170-171).— J. P. E. [5341

Francisco BELMONTE DEL AGUILA, *Honores y esfuerzos. La búsqueda de la felicidad del común*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 47-54.

L'objectiu d'aquestes pàgines és el d'exposar les dificultats d'inserció dels representants dels gremis en l'ajuntament de Barcelona el primer any de la reordenació posterior a l'«Avalot de Squillace», 1766-1767 [tema tractat de forma més general en l'article de Ramon Grau i Marina López resumit poc més amunt en el núm. 5336]. Amb recurs a l'AHCB, *Ajuntament. Acords 1766* i a d'altres sèries i amb transcripció de fragments inèdits, són presentats tant els casos en què calgué clarificar situacions abusives en qüestió d'assortiments (49-52), com els punts concrets, en els quals els regidors elegits pels gremis hagueren de pledejar a favor de llur igualtat de tracte i d'honors amb els altres (52-54).— J. P. E. [5342

Assumpta MUSET PONS, *La conquista del mercat peninsular durant la segona meitat del segle XVIII: l'exemple de la casa Francesc Ribas i Cia. (1766-1783)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 395-403.

Aquest estudi és continuació del de Valentín Vázquez de Prada, resumit dins ATCA, V (1986), 390, núm. 2567. La base de l'actual són els tres volums de factures salvats, pertanyents, amb buits, als anys indicats en el títol, conservats a Barcelona, AHCB, *Fons comercial*. Un quadre sinòptic presenta l'estat de trameses a diverses regions de la Península i de l'estranger (396) i en l'explicació són exposades les característiques dels diversos mercats, normalment situats en les rutes principals o en llocs de fires com és ara Medina del Campo (397), els estratagemes de promoció de vendes (398), els sistemes de transport (399-400) i els principals agents (401-402). La pàgina 403 conté el mapa de la xarxa comercial de la casa.— J. P. E. [5343

Juan Miguel MUÑOZ CORBALÁN, *Las Atarazanas de Barcelona. Proyecto de reestructuración del sistema cuartelario urbano bajo el reinado de Carlos III*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 133-149.

Ja en temps de Felip II hom començà de preguntar-se si el sistema defensiu de Barcelona no s'havia d'adreçar sols contra enemics exteriors, sinó possiblement contra la mateixa ciutat. Aquesta idea rebrotà després de la Guerra dels Segadors i s'imposà després de la de Successió. La documentació de Simancas, Archivo General, *Guerra*

Moderna, abundantment representada en les notes [manquen, però, les 57-60] (140-141) permet de refer primer els problemes d'allotjament que provocà el fet que Barcelona no tingués casernes suficients per a l'exèrcit d'ocupació (136-138) i l'intent de posar-hi remei parcial mitjançant la reconversió de les Drassanes en caserna (136-141). És particularment interessant que hom justificava innovacions introduïdes en els baluards d'aquell sector amb la consideració que hi seria emplaçada «una bateria con destino a batir las huertas de San Francisco... y emfilar toda la Rambla, para lo qual se hace indispensable demoler parte de la muralla llamada vieja de la citada Rambla y las casas comprendidas entre ella y la línea R. S. T., que son las mismas que devían derrivarse para efectuar el proyecto de poner recto y componer este paseo, cuio objeto puede dar espicioso colorido a esta operación» (138, nota 35). De fet, un dels problemes fou el de defensar les Drassanes de possibles avalots com el de les quintes (137). L'article és completat amb vuit plànols contemporanis de les obres projectades (142-149).— J. P. E. [5344]

Antoni BORRÀS I FELIU, *L'expulsió dels jesuïtes de la ciutat de Barcelona en el marc general del seu desterrament d'Espanya per Carles III*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 403-430.

[El possible lector d'aquest article ha d'ésser informat de la falla en la compaginació, per la qual l'ordre de pàgines és el següent: 403-414, 416-424, 415 i 425-430]. El marc espanyol és donat pel resum dels estudis recents sobre el tema de l'expulsió en les pàgines finals (425-430) i per les contínues referències a les decisions del Consell de Castella i de Carles III. L'autor recorda successivament l'acte de comunicació oficial a migdia del 3 d'abril del 1767 i transcriu la narració del *Lumen Domus* de Santa Caterina de Barcelona, ara a la BU, ms. 1007 (404-405). L'autor es pregunta si els jesuïtes estaven previnguts i contesta que, tot i que la vida acadèmica de Cordelles i de Betlem seguí el curs normal (406-408) igual com les publicacions (408-409), els sermons de jesuïtes barcelonins publicats poc temps abans de l'expulsió demostren que eren conscients que es congruava un temporal (409-410). D'altra banda, a Barcelona circulava la literatura polèmica i es discutia, tant a favor (410-412) com contra els jesuïtes (412-414 i 416), capítol aquest darrer que és conegut a través de les respostes a la «Pesquisa» enantada pel Govern, el resultat de la qual fou més explícit a Girona que a Barcelona, d'on l'autor dedueix que les informacions arribades de Catalunya influïren fortament en l'expulsió (416-418). El bisbe de Barcelona, Josep Climent, evità de manifestar satisfacció per la decisió del govern, però es publicaren a Barcelona pastorals de bisbes entusiastes (418-419), sobretot quan començaren de circular «profecies» pro-jesuítiques (419-420), alguna de les quals embolicà aquestes amb la recerca de les despulles de sant Pere Nolasc (420-421). El col·legi de Betlem fou permutat per Montalegre i esdevingué Seminari, el de Cordelles tingué sort diversa [vegeu el resum següent]; els altres béns immobles i llur destí són coneguts per nombrosos documents conservats a l'ACA (424 i 415).— J. P. E. [5345]

Enric RIERA FORTIANA, *L'edifici de Cordelles: de col·legi a caserna militar*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 151-159.

L'expulsió dels jesuïtes el 1767 deixà buits els col·legis de Cordelles i de Betlem; aquest fou cedit al bisbat de Barcelona per a Seminari Conciliar o Col·legi del Bisbe, en virtut de permuta amb l'edifici de Montalegre, destinatador a Hospici; en el primer hom intentà de continuar-hi l'ensenyament que hi asseguraven els jesuïtes, amb fra-

càs final (152-153). Després d'un primer intent d'apropriar-se de Cordelles, l'Estat hagué de reconèixer que era de la raguèlia Copons, cedit als jesuïtes, però el seguí ocupant, fins que l'any 1804 l'expropià. Mentrestant, se'n serví per a allotjament de diverses i successives unitats de l'exèrcit, amb implicacions destructores per a l'edifici seguides dels corresponents intents d'apedaçar-lo, extrems exposats a base de la documentació d'ACA, *Comandança d'enginyers*, lligalls 1106-1110.— J. P. E. [5346]

Alejandro SÁNCHEZ SUÁREZ, *De la Compañía de Hilados a la Comisión de Fábricas. El asociacionismo empresarial en Cataluña durante la crisis del Antiguo Régimen (1772-1820)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 385-394.

Encara que el títol parli de Catalunya, en realitat el contigut exposa el naixement a Barcelona tant de la Real Compañía de Hilados de Algodón, del 1772, com del Cuerpo de Fabricantes de Tejidos e Hilados, del 1799, precedents del Fomento del Trabajo Nacional. La part de l'article relativa al segle XVIII, basant-se en Barcelona, BC, *Junta de Comerç*, i en l'AHPB, recorda que la primera nasqué a fi de fomentar la indústria tèxtil a Catalunya i de defensar els interessos dels fabricants d'indianes contra la pressió dels maltesos proveïdors de cotó (387); el Cos responia a la necessitat d'autodefensa dels fabricants nous, establerts durant la darrera dècada del segle (388). En tots dos casos hi havia la voluntat de distanciar-se dels gremis i la necessitat de protecció de la producció autòctona. L'Estat no arribà a tenir una política coherent envers aquestes associacions, però quan li convenia se'n servia (390).— J. P. E. [5347]

Isabel LOBATO I FRANCO, Olga LÓPEZ I MIGUEL, *L'espai dels morts: l'organització de l'espai als cementiris del segle XVIII. El Cementiri Vell de Barcelona*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 371-377.

Isabel LOBATO I FRANCO, Olga LÓPEZ I MIGUEL, *L'espai dels morts: els cementiris i el pensament higienista il·lustrat*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 379-385.

El primer article conté descripció de la cerimònia de benedicció del primer cementiri construït fora murs de Barcelona pel bisbe Josep Climent i Avinent el 1775, a base de la *Plática que, en conformitat amb el que disposa lo Pontifical Romà, feu lo Il·lustríssim senyor bisbe de Barcelona en lo die 13 de març de est any 1775, antes de comensar la benedicció del cementiri, que de ordre y a costas de sa Il·lustríssima se ha construït, comú a totes les parròquies de la Ciutat*, de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, *Fulletons Bonsoms* 4768 (372).

El segon aplega i transcriu fragments de documentació barcelonina contemporània demanant que, per raons de salubritat, es traguessin de la ciutat els cementiris que hi havia a redós de les esglésies parroquials i que no es permetés d'enterrar a l'interior dels temples (380-383), peticions que trobarien satisfacció en la Reial Cèdula del 1787. Un dels llocs en què fou introduïda tal novetat fou la Seu d'Urgell (384). En un primer moment, aquells cementiris no tingueren acceptació.— J. P. E. [5348-5349]

José FÁBREGAS ROIG, José Àngel ASENSIO BERNALTE, Mª Luisa BACQUELAINE MUT, *Registro de entradas de navíos en el puerto de Barcelona entre 1776 i (sic) 1788, según la Gaceta de Madrid*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 437-446.

L'estudi es limita a la font esmentada en el títol, la informació de la qual compara

amb l'oferta per la mateixa font en relació als ports d'Alacant i de Màlaga, que transforma en sengles quadres sinòptics (438-441), on consta només el nombre de naus. La informació és completada amb gràfics que presenten els percentatges de ports d'arribada i d'origen per als tres casos (443-444) i de vaixells arribats al port de Barcelona distribuïts segons l'origen (445).— J. P. E. [5350]

Gema GARCÍA FUERTES, *La mina de Mon[t]cada, la realización de un proyecto ilustrado (1778-1786)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 315-322.

El creixement de la població de Barcelona i les necessitats d'aigua inherents a la industrialització, ultra les repetides secades, obligaren a proporcionar més aigua a Barcelona. Ací, a base de la documentació de Barcelona, AHCB, *Deliberacions del Consell de Cent i Acords* i de BC, *Fulletons Bonsoms*, l'autora resumeix els intents planificats des de començaments de segle i les diverses alternatives, de les quals hom escollí la més barata, amb indicació del repartiment dels costos entre la hisenda reial, un nou impost damunt la carn i l'aportació dels directament afectats (319). Sis anys després d'acabada la nova obra, tornaven les dificultats d'assortiment d'aigua (321).— J. P. E. [5351]

Leandro GARRIDO ÀLVAREZ, Rafael LLANOS GÓMEZ, *Honra y trabajo en el siglo XVIII: un pretendiente al oficio de pesador de leña y carbón del ayuntamiento de Barcelona (1780-1786)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 121-124.

Resum del fet, conegut per la documentació de Simancas, Archivo General, *Gracia y Justicia*, 799. El càrrec de «pesador de llenya i carbó del Portal Nou de Barcelona» era de concessió reial, que obtingué l'aragonès José Caballero Novella, el qual afegí el «don» davant el propi nom en el nomenament. La burocràcia estatal fou irreductible a fer treure el «don» i l'interessat, tot i trobar-se en la misèria, no acceptà el càrrec.— J. P. E. [5352]

Eladio ROMERO GARCÍA, Ana María GAYA FUERTES, *Bell-lloc en el siglo XVIII: demografía, economía y mentalidad*, dins *Lleida XVIII*, 387-407.

La primera part és estudi quantitatiu d'aspectes diversos de l'evolució demogràfica del poble (33 habitants el 1718, 225 el 1787, cent noranta-dos dels quals haurien procedit d'immigració) (388-396; quadre de xifres per als anys 1715-1815). La documentació de Lleida, Arxiu Capítular, permet de conèixer la productivitat agrària, ramadera i industrial (sosa, barrella, cendra) a través dels tributs del delme i la primícia (397). L'Arxiu Parroquial de Bell-lloc ofereix dades relatives a la religiositat personal a l'hora de la mort i a un vot de poble a sant Roc, amb transcripció de fragments (401-403).— J. P. E. [5353]

Elfa GONZÁLEZ ESTEVE, *El Señorío de Benilloba*, Alcoi, Caja de Ahorros de Alicante y Murcia 1985, 222 pp.

Estudi només conegut a través de la recensió de Roberto Roldán, publicada dins «Anuario de Historia del Derecho Español», LVII (1987), 1067-1068.— J. P. E. [5354]

Ramon COROMINAS, Jaume COROMINAS, *Els pous de glaç de Berga, la Pobla i Bagà*, dins «L'Erol. Revista Cultural del Berguedà», núm. 24 (juliol 1988), 27-30.

Ultra la informació, també gràfica, relativa a les característiques dels pous esmenats, trobem a la pàgina 30 notícia i resum de *Pous de glaç i facultat de vendre gel del 1724* (amb reproducció fotogràfica d'una pàgina en la 29) i de la *Tabba del arrendament dels pous de glaç i facultat de vendre glaç i neu en la vila i universitat de Berga* del 1742-1748, [de l'Arxiu Municipal de Berga], *Llibres de clavaria dels anys respectius*.— J. P. E. [5355]

X[avier] SITJES I MOLINS, *Sarcòfags amicònics d'època gòtica*, dins «L'Erol. Revista Cultural del Berguedà», núm. 24 (juliol 1988), 31-33.

Notícia de tals sarcòfags en les esglésies de Santa Cecília de Fígols, de Sant Pere de la Portella, de Sant Pau de Casseres i de Santa Maria de Valldaura, amb transcripció i traducció de tres inscripcions dels de la Portella. Hi ha fotografia de tres.— J. P. E. [5356]

Joan PAGÈS I PONS, *Les esglésies i parròquies de la Vall de Bianya*, dins «Estudis Bianya», 39-103.

Recull de notícies sobre el tema indicat en el títol, aplegades a Olot, Arxiu Històric Municipal i Arxiu Parroquial, a Girona, Arxiu Diocesà, a la Canya, Arxiu Parroquial i Fons Capsec, i a Santa Margarida de Bianya, Arxiu del Mas Colomer, ultra en obres ja publicades, d'entre les quals destaquen les de Francesc Monsalvatje i Fossas. Moltes vegades la informació és oferta mitjançant transcripció de textos complets o fragmentaris com és ara el *Capbreu del mas Colomer* (49-50) o uns capítols matrimonials (70-71) o l'avenença del comte d'Empúries i l'abat de Camprodon del 1294 (83) o la llarga nota relativa a un funeral conflictiu a Olot en ple segle XVIII (98-99). D'altres vegades els documents són clarament resumits, començant per les actes de visita pastoral, una de les fonts principals d'aquestes pàgines, de la qual semblen procedir els inventaris (57-58; 59; 96). Les esglésies i parròquies entorn de les quals trobem informació són: Santa Margarida (39-62), Sant Pere de Puig (62-80), Sant Martí de Solamal (80-82) i Sant Martí de Capsec (82-103). La presentació de notícies segueix el mateix esquema en cada un d'aquests apartats, el d'aplegar les informacions sota l'epígraf corresponent a cada un dels successius segles, del XIV al XX, acabant amb el rectorologi. Així, un dels punts repetits en les quatre ocasions és allò que hom sap entorn dels terratrèmols dels anys 1427 i 1428 (54, 63, 80, 86). Altra de les característiques és la de presentar aplegades dins el segle en el qual compareixen per primera vegada, com si fossin excursos, les notícies sobre aspectes particulars d'una parròquia, com és ara famílies o masos: Colomer, 43; Collferrer, 50; Corona, 66; Boada, 70, etc.— J. P. E. [5357]

Ricard JORDÀ I GÜELL, *La batllia de Pinoses a la Vall de Bianya*, dins «Estudis Bianya», 19-22.

Amb motiu de presentar una llibreta de comptes de darreries del segle XVIII i primers anys del XIX fins al 1808, propietat de l'autor, en la qual tots els censos es pagaven a la baronia de Pinoses o al monestir de Sant Joan de les Abadesses, són aplegades les dades relatives a la baronia esmentada des del segle XIV, algunes d'elles procedents de l'Arxiu Comarcal d'Olot, *Protocols Notarials* (20-22).— J. P. E. [5358]

Josep MURLÀ I GIRALT, *La imatge romànica de Santa Maria, de l'església de Sant Pere del Puig*, dins «Estudis Bianya», 143-148.

L'article comença aplegant notícies relatives a l'església parroquial procedents de Girona, Arxiu Diocesà, *Visites pastorals*, i a una acta de consagració d'entre el 954-970, [potser copiada el 1464] i encara existent l'any 1790 en l'Arxiu Parroquial. També son transcrits notícies del segle XVIII relatives a la construcció del retaule de la Mare de Déu de Gràcia (145-146) i d'altres de darreries del segle anterior relatives a relíquies de sant Desideri i santa Clara, màrtirs (147).— J. P. E. [5359]

Montserrat del POZO FERRER, *Els Ferrer, una antiga família de Bianya*, dins «Estudis Bianya», 111-142.

Els arxius de les dues branques de la família (els Ferrer i els Ferrer-Noguer —els d'aquesta es troben a la Bisbal d'Empordà, 117) i *Les memòries* de Joaquim Ferrer-Noguer i de Ciurana, escrites en la segona meitat del segle XIX, permeten de reconstruir la trajectòria de la nissaga des de darreries del segle XIII. L'autora es fixa en Ignasi Ferrer-Noguer i de Traver (1742-1794), perquè és el primer membre de la raga que es féu mariner, en transcriu la partida de baptisme, de l'Arxiu Parroquial de Sant Salvador de Bianya (112), el «curriculum» acadèmic, d'ACA, Reial Audiència, *Privilegis* 992, i el full de serveis a la Marina, de Viso del Marqués, Archivo General de la Marina «Álvaro Bazán» (113-115). Les pàgines 118 i següents contenen reproducció fotogràfica de la partida de baptisme, dels fulls de servei, de les *Campanyes*, escrites per Ignasi Ferrer-Noguer, i de cinc *Reials Despatxos*, de l'arxiu familiar de la Bisbal.— J. P. E. [5360]

Roser RIPOLLÈS DE LA FRAGUA, *Antroponímia del segle XVIII a les Borges Blanques (1752-1762)*, dins «Misc. Moreu-Rey» III, 129-150.

Estudi d'una dècada realitzat a base del primer llibre de baptismes conservat a les Borges Blanques, Arxiu Parroquial. L'autora exposa tant l'estructura normal de les anotacions de baptisme com alguns dels casos que se n'aparten (130-131). [D'acord amb el costum tradicional a Catalunya], els noms imposats en el baptisme són tres, ací transcrits, distingint els femenins (132-136) dels masculins (136-141). Segueix la llista dels primers, dels segons i dels tercers noms, amb la coincidència que en el primer i en el segon guanyen en tots dos casos «Maria» i «Josep», que en el tercer, per raons personals del batejant, és gairebé exclusiu «Anton» i «Antònia» (141-143) i la indicació de les diverses procedències etimològiques (144-145). Trobem al final la relació alfabètica dels cognoms (147-149).— J. P. E. [5361]

Maria Josep CASTILLO I EZQUERRA, *El castell de Burriac en els darrers cinc-cents anys (segles XVI-XX)*, dins «Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria» [de Mataró], núm. 31 (abril 1988), 10-15.

Aplec de dades, que recorden les transmissions de senyoriu del castell en els darrers segles medievals [cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 459, nùms. 4248 i 4249] i en els moderns, fins a l'abandó, durant el segle XVIII. L'aportació documental d'Argenton, Arxiu Municipal, *Documents diversos*, gira entorn d'un benefici eclesiàstic fundat en la capella del castell i en l'aplec anual del 22 de gener, que continuà celebrant-se fins al segle XIX (14-15).— J. P. E. [5362]

Guillermo ANDREU VALLS, *La carta de població de Cabanes de 1243. Notas para la fijación del texto*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXIV (1988), 338-355.

Cabanes pertany a la Tinença de Miravet, donada per Jaume I al bisbe de Tortosa, Ponç de Torrella, el qual atorgà carta de població el 1243. Perdut l'original, se n'han conservades quatre còpies, dues d'elles a Tortosa, Arxiu de la Catedral, una de les quals, la del *Cartoral* núm. 8, és contemporània de l'original i la que ofereix un text més fidedigne. Reproduït fotogràficament (344-349) i transcrit (351-352), l'autor individua els sis repobladors inicials (341), dos dels quals acompanyaven Blasco d'Alagón durant la seva època de Morella. És detall remarcable el fet que l'Arc de Cabanes era un dels límits del terme, essent així aquest el testimoni escrit més antic de l'arc esmentat. Les pàgines finals apleguen la bibliografia relativa a la carta de població ací editada i a d'altres aspectes de la comarca (353-355).— J. P. E. [5363]

Salvador BARDULET I PALAU-VILALTA, Joan BARDULET I PALAU-FOSSAS, *Sant Pere d'Aüira en el marc de Campdevàrol*. Suplement n. 1, Ripoll, Edicions Maideu 1988, 124 pp.

Aquest llibre és suplement al dels mateixos autors publicat l'any 1983 [cf. ATCA, IV (1985), 509, núm. 1870] i consisteix en un aplec d'escrits relatius a temes diversos. Hi trobem notícies des del 1634 i un inventari de la Farga (Casanova) del 1652 (25-27); algunes pàgines dedicades a la *Llegenda del comte l'Arnau i Campdevàrol*, amb transcripció de la *Cançó* (38-41); i la llista de les visites pastorals a Sant Pere d'Aüira del 1330 al 1686, les actes de les quals són a Vic, Arxiu Episcopal.— J. P. E. [5364]

Àngel GRABULOSA I CORCOY, *Documents antics del mas Aulina de Capsec*, dins «Estudis Bianya», 35-37.

Presentació d'«unes cinquanta escriptures» de naturalesa econòmica relatives al mas esmentat pertanyents als anys 1666-1760. Hi ha transcripció parcial d'un reconeixement de senyoriu el 1666.— J. P. E. [5365]

Prim BERTRAN I ROIGÉ, *Les ordinacions del peix de la vila de Cardona (1422)*, dins «Cardener», 5 (1988), 189-195.

Seguint l'exposició d'aspectes diversos de l'assortiment col·lectiu de queviures a Cardona [cf. ATCA, VI (1987), 407, núm. 3294; VII-VIII (1988-1989), 423, núm. 4112], l'autor resumeix allò que el *Llibre del mostassaf* determinava sobre els venedors de peix durant el segle XVI (190-191), recorda allò que representava la venda de peix en comparació amb la de pa, vi i carn en les entrades per imposició de la vila els anys 1468-1488 (192) i transcriu les *Ordinacions dels cònsols de la vila de Cardona sobre els preus de venda de peix* per al 1422, del *Liber consulatus ville Cardone*, de l'Arxiu de la Col·legiata de Cardona (195).— J. P. E. [5366]

Ramon SALA I CANADELL, *La notaria de Castellfollit*, dins «Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Annals 1984-85 (II)», Olot 1987, 27-36.

L'Arxiu Històric Comarcal d'Olot només conserva tres llibres notals de Castellfollit de la Roca, tots de Bonaventura Aloy i Llach (1763-1767). L'article refà la llista dels

notaris locals coneguts fins ara del 1222 al 1793 (30-34) i amplia les notícies relatives a algunes famílies notarials dels segles XIV al XVII (34-36).— J. P. E. [5367]

Josep MIRALLES, *Don Àngel i les coses poc importants*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXIV (1988), 17-21.

A fi d'honorar la memòria d'Àngel Sànchez Gozalbo, l'autor transcriu el document amb el qual l'any 1518 el consell de Castellfort atorgava a un particular l'exploració de la botiga de vi i d'oli, del forn i de l'hostal (18-20).— J. P. E. [5368]

Miquel PUJOL I CANELLES, *Els Templers a l'Empordà. La Comanda del Temple de Castelló d'Empúries*. Primera part, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 17 (1984), 33-94.

Aquest estudi, basat en la documentació específica de l'orde, ara a l'ACA, *Monacals d'Hisenda*, i en els protocols notarials de Girona, Arxiu Històric, *Castelló d'Empúries*, documentació completada per la de l'ADG, és dividit en tres seccions. La primera (35-55), partint de la primera compra-venda documentada d'un alou per part de la casa del Temple de Castelló d'Empúries el 1168 (document transcrit i traduït, 91), per la qual també consta que l'orde ja posseïa propietat rústica en aquell terme, l'autor ressegueix la formació del patrimoni dels templers a l'Empordà, amb mapa corresponent (45). La segona secció (57-75) s'ocupa de l'explotació del patrimoni, bo i distingint l'agrària, la ramadera i la industrial, cosa que permet una visió de l'economia empordanesa dels segles XII i XIII. La terça secció (76-90) exposa les vicissituds de l'aplicació a la casa de Castelló d'Empúries de la supressió de l'orde, iniciada ja abans de la butlla papal del 1312, amb dades generals sobre la dispersió dels primers moments i més concretes sobre els esforços de recuperació realitzats tant per l'autoritat reial com per l'eclesiàstica. Remarquem entre els testimonis d'aquests darrers esdeveniments Bernat de Rotacàs, mestre de gramàtica a la vila (90, notes 39 i 42). En apèndix són transcrits i traduïts tant l'acte de compra-venda del 1168 com el de donació de la pròpia persona feta per Dolça, vídua de Joan Aragó, a la casa esmentada el 1304 (91-92); tots dos documents són reproduïts fotogràficament (37 i 39). Al final trobem la llista dels comanadors, dels clergues i dels batlles coneguts d'aquella casa (93-94).— J. P. E. [5369]

José SÁNCHEZ ADELL, *Delimitación y reajuste de términos en la Edad Media. La disputa de Benadresa entre Castellón y Borriol (1315)*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXIV (1988), 251-267.

Les primeres pàgines recorden casos de discussió i de fixació de termes en les comarques castellenques els primers temps posteriors a la conquesta, amb les corresponents referències documentals (252-254). Després, l'autor presenta un procés relatiu a la delimitació dels termes de Castelló i de Borriol, les actes del qual són a Castelló, Arxiu Municipal [sense més referència] i del qual són transcrits set llargs fragments, en les quals consten declaracions o actuacions clarificadorres d'aquells límits (258-265). L'any 1315 el nom del senyor de Borriol actuant en el procés esmentat era Pere Eximeniç. També consta que el topònim àrab del lloc on es construiria Castelló era Benirabe (257 i 264).— J. P. E. [5370]

F[erran] OLUCHA MONTINS, *Una panoràmica de l'art a la vila de Castelló entre 1500 i 1700*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXIV (1988), 149-203.

L'article té dues parts. La primera és expositiva d'allò que estudis d'autors anteriors i documentació arxivística del mateix Castelló, Arxiu Municipal, *Llibres del consell*, permet de saber entorn de les successives obres realitzades tant durant el segle XVI (149-162: a l'església de Santa Maria, en convents i en capelles; i en la casa de la vila o en la fortificació de la mateixa població —alçant, per exemple, el campanar, «lo Fadrí»—, amb atenció tant a l'arquitectura com a les arts sumptuàries) com durant el XVII, en el qual predominaren les obres d'arquitectura civil (163-188: casa de la vila i plaça major, resclosa de riu de Millars; capelles, retaules i pintures de l'església de Santa Maria, obres en convents i en ermites). Les referències als fons arxivístics contenen normalment transcripcions dels fragments correlatius. Les pàgines 189-203 presenten catorze reproduccions fotogràfiques d'obres d'art i un croquis de la plaça major amb els edificis adjacents.— J. P. E. [5371

Carne BASTARDAS I PARERA, *Estudi sobre antroponímia femenina catalana als segles XV i XVI*, dins «Misc. Moreu-Rey», I, 183-201.

Exposició dels prenom que portaven les dones acollides en l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona els anys 1457 (184-186), 1473-1479 (186-190), 1573-1574 (190-195) i 1577-1578 (195-197), amb particular atenció al prenom «Montserrat/Montserrat» (197-201), a base dels llibres corresponents als anys esmentats de l'arxiu del dit hospital, conservats a Barcelona, Biblioteca de Catalunya (184: l'altra part de l'arxiu es conserva en l'actual Hospital de la Santa Creu i de Sant Pau de la mateixa ciutat). En el curs de l'exposició són transcrits paràgrafs, àdhuc sencers, i assenyalada l'evolució de la vigència social dels dits prenom (predomini amb molt d'avantatge, per exemple, de «Joana» en tot el període, 189, 194 i 195).— J. P. E. [5372

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Les encunyacions monetàries medievals a la Catalunya de Ponent*, dins «Palestra Universitària», 3 (1988), 59-75.

Després d'haver informat de troballes de moneda visigòtica i àrab en indrets diversos de les terres de Lleida (60-61), l'autor aplega notícies relatives a moneda del comtat d'Urgell, en particular a l'agramuntesa (64), i a emissions de Calaf, segurament del vescomtat de Cardona (65), de moneda reial a Lleida (66-67) i de monedes locals a Àger, Agramunt, Aitona, l'Albi, Almenar, Anglesola, Arbeca, Balaguer, Castelló de Farfanya, Cervera, Cubells, Lleida, Ponts, Tàrrega i Vilanova de Meià. Quan són conegudes, l'autor fa constar les inscripcions. L'article és completat amb la reproducció de sis peces.— J. P. E. [5373

Paul H. FREEDMAN, *Ordes militars i pagesia servil a Catalunya: segles XII i XIII*, dins *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)* (Llibres a l'abast 241). Barcelona, Edicions 62 1988, 77-106.

L'autor recorda la teoria de Pere Albert relativa a la limitació de la servitud a la Catalunya Vella (81-82) i que, a diferència de la Nova on foren senyors de grans extensions (85), els Templers en la Vella governaven algunes places fortes però llurs propietats eren esparses enmig d'altres alous (88). En aquest marc de petites propietats, la documentació (84-85) permet d'observar l'augment de la servitud pagesa durant

el segle XIII (90). En són prova els pagaments de redempció (91-92) i les confessions de pertinença d'homes i famílies a una terra (92-95; la primera és del 1195, 94), cosa que inclou la protecció per part de l'Orde (95-96). Només en nou pergamins apareixen explícits els drets de l'orde als mals usos (97-98); des del 1132, hom troba documents de venda o donació d'una terra amb persones (98-99). Ací l'autor es pregunta què defineix la servitud en la Catalunya medieval. A base de nou plets, la resposta és: sense fer perdre la capacitat de defensar-se davant el rei, el fet d'estar lligat a una terra, l'ésser «homo proprius, solidus et affocatus» (100-101) amb la manca de dret a canviar de lloc d'habitatge sense redimir-se (103). Les cartes de redempció s'haurien començat a redactar entorn del 1210 (104). Documents proporcionats per l'Arxiu Fidel Fita d'Arenys de Mar permeten de precisar tant les exigències senyoriales com la capacitat pagesa de defensa legal (77-78).— J. P. E. [5374

Antoni BACH I RIU, *La remença dels pagesos de les terres de Ponent*, dins «Palestra Universitària», 3 (1988), 175-196.

Aquestes pàgines ressegueixen els successius estadis de la vinculació de l'home a una terra no seva en les comarques de la Catalunya Nova o en les veïnes des de l'esclavitud fins a la *Sentència arbitral de Guadalupe*. Per a cada etapa són resumides les característiques i exemplificades en casos concrets d'aquells indrets coneguts per documentació d'ACA, dels Arxius Episcopal i Capitular de Solsona, de l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera o per documentació ja publicada. Al final és transcrita dels *Protocolos notariales* del darrer dels arxius esmentats l'acta de reconeixement dels drets feudals, als quals la població era sotmesa, fet pels caps de casa de la Cardosa el 1357, en el qual, però, eren explícitament alliberats de cugucia, intestia i eixorquia i de tots els altres mals usos, si abans haguessin estat aplicats (195-196).— J. P. E. [5375

Núria SALEŚ, *Senyors i pagesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, dins «L'Avenc», núm. 115 (maig 1988), 52-56.

Recensió-comentari de la tesi d'Eva Serra relativa als Sentmenat, només publicada deu anys després d'haver estat defensada. L'autora en subratlla la novetat metodològica, car és estudi en el qual s'entrellacen les dades narrativo-descriptives (testimonis coetanis, processos), les estadístiques (preus i producció agrícola, arrendaments, ingressos senyorials diversos) i les jurídico-institucionals (constitucions de Catalunya, pragmàtiques, sentències arbitrals i de jutges, plets, establiments i capbreus) (52), tot i que en el volum publicat no figurin «els documents que conté la tesi original» (56). De la documentació estudiada semblen deduir-se, però, unes línies de força: el patrimoni dels Sentmenat en cinc segles, del XII al XVIII, es diversificà però no disminuí; la situació dels pagesos afectats per la *Sentència de Guadalupe* només canvià després d'aquesta pel fet que es veieren lliures dels mals usos d'intestia, eixorquia i cugucia (55); i els grans afavorits de les noves condicions (subarrendaments, contractes de parceria) foren els amos útils de les propietats, els masovers en enfiteusi, ultra els burgesos de ciutat.— J. P. E. [5376

Isabel PÉREZ I MOLINA, *Dona i legislació a la Catalunya del segle XVIII. Processos de separació matrimonial*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 259-266.

Les pàgines inicials recorden algunes prescripcions jurídiques relatives a la dona [però sense cap referència a la figura jurídica de la pubilla], sobretot a base de Ramon

Llàtzer Dou i Bassols, *Instituciones del derecho público...* (261-264); després assenya-la alguna característica comuna dels noranta-set processos de separació matrimonial iniciats en el tribunal diocesà de Barcelona entre el 1715 i el 1799, en general a instància de la dona, per «sevícies» (264-266); en cas contrari, per adulteri. Els processos pertanyen a l'ADB.— J. P. E. [5377]

Manuel ARRANZ, *Els camins i l'ordenació del territori a Catalunya en temps de Carles III*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 655-664.

La documentació d'ACA, *Reial Audiència i Intendència* informa sobre l'activitat constructora de camins durant el regnat de Carles III. L'autor es fixa en tres projectes: la sortida de Barcelona fins a Vilafranca del Penedès amb la construcció del pont de Molins de Rei; el projecte d'un pont sobre el Llobregat entre Olesa i Esparreguera i l'enquesta del 1778. El resultat fou que allò que es feu en camins era encara presidit per l'imperatiu militar de control de Catalunya i que l'única obra reeixida fou el pont [ja desaparegut] de Molins de Rei.— J. P. E. [5378]

Albert GARCIA ESPUICHE, Manuel GUÀRDIA BASSOLS, *Transformacions urbanes a la Catalunya del segle XVIII*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 193-222.

En un moment en què els autors deploren l'escassetat d'estudis sobre la situació urbanística de les poblacions catalanes en el segle XVIII, ells es proposen «plantejar l'interès del tema més general, recordar la conveniència de no generalitzar des... de Barcelona, i apuntar la necessitat de combinar dos nivells d'estudi...: la transformació de la xarxa de ciutats i la transformació dels nuclis urbans mateixos» (193). Recorden els pocs estudis precedents (193-194) i, basant-se en aportacions demogràfiques (195), assenyalen l'evolució de la xarxa de ciutats de Catalunya durant l'Edat Moderna: abans del 1553 hi ha un cert equilibri entre les ciutats de Catalunya i Barcelona, equilibri que es decantarà vers l'àrea barcelonina entre el 1553 i el 1702, però retornarà a la represa de l'equilibri durant el segle XVIII (196-197). Encara que en petits detalls, les poblacions s'anaren corregint durant els segles XVI i XVII (199); els arxius de diferents ciutats permeten de conèixer els problemes urbanístics del segle XVIII, començant pels peculiars de les poblacions amb importància militar, en les quals els projectes civils de construccions de nous habitatges eren supeditats a les conveniències de defensa o d'ocupació de la terra, sobretot en les ciutats tancades dins muralla (Tarragona, Mataró, Vic, Lleida, Figueres i Roses); en les dues darreres la planificació militar preveia el desplegament de la ciutat civil (205-206). Sobretot a Barcelona, durant el segle XVIII apareix la divisió dels edificis en pisos, amb el consegüent enlairaement de les cases; la concentració d'activitats comercials al centre de la ciutat, on també incideixen més les petites correccions. Té poca importància l'actuació del govern central. L'article és completat amb quatre mapes, cinc reproduccions de plànols i quatre quadres estadístics (210-222).— J. P. E. [5379]

Paloma FERNÁNDEZ PÉREZ, «*La novedad de lo cotidiano. La Cataluña del siglo XVIII vista por viajeros extranjeros*», dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 83-87.

Recordats els estrangers que deixaren escrites les seves observacions de pas per Catalunya, en les quals és subratllada la varietat del paisatge, la diferència entre el camp i la ciutat i la importància de l'emfiteusi, l'autora subratlla les dedicades a ciutats diverses de Catalunya i, no cal dir, a Barcelona, en relació a la qual, una

de les observacions és la relativa a la manca d'innovació de les biblioteques (86).—
J. P. E. [5380]

Mª Dolores BOSCH CARRERA, *Cataluña, una excepción al «problema de los vagos»,* dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 143-152.

L'autora aplega fragments contemporanis, en els quals era elogiada la laboriositat dels catalans, que es traduïa en la inexistència del problema social de la vagància (una sola casa, l'Hospici de Barcelona, era suficient per a tota la població captaire del Principat, 144), i els contraposava a d'altres fragments, que proclamaven la gravetat del mateix problema a Espanya (144-147). Al final, ressegueix les circumscripcions dels Països Catalans i ofereix les dades assistencials de cada una: Ciutat de Mallorca, Castelló de la Plana, Alcoi (148), Morella, Oriola (149) i del corregiment de Cervera (149) i reproduïx fragments contemporanis que presentaven Catalunya com a excepció (150-151).— J. P. E. [5381]

Miquel GUTIÉRREZ I POCH, *La manufactura paperera catalana a la segona meitat del segle XVIII: una introducció*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 349-363.

La principal font d'informació és l'Arxiu Històric Comarcal de l'Anoia, *Notaris*, a Igualada, completat amb el del Molí Paperer de Capellades. La primera innovació constatada fou la transformació de molins en molins paperers, que normalment constaven de tres plantes (350-351); un apartat recorda les dificultats en la precisió de drets entorn de l'ús d'aigua (353-354); el problema principal fou l'assortiment de primeres matèries (draps i carnassa), que obligà a tenir factors a Madrid i en ports de mar (354-356); la producció, amb 120.800 raimes, no superà el 40% de la capacitat total i quant al paper blanc, les 28.000 raimes de la producció catalana ocupaven el tercer lloc, després de València i de l'Aragó (358). El 1743 fou signat el primer contracte de lliurament de deu mil raimes de paper de segell d'Estat, que els anys 1771-1773 havia crescut fins a 325.000 raimes per una sola empresa (359), però la dependència de factors atmosfèrics produïa dificultats en el compliment dels contractes (360), que s'havien de solucionar recorrent a paperers d'altres contrades catalanes (361). La proximitat al camí reial facilitava el transport (362).— J. P. E. [5382]

Joan Carles MAIXÉ ALTÉS, *El mercado algodonero y la producción industrial en Cataluña (1780-1790)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988-1989), 365-384.

La base documental d'aquesta exposició és a Simancas, Archivo General, *Dirección General de Rentas. Segunda remesa*, lligall 809. Les dades són reduïdes per l'autor a quadres sinòptics de les importacions de cotó a través de diversos ports de Catalunya i en particular del de Barcelona (376-377); també presenta llista de tots els vaixells entrats en el port de Barcelona del 1781 al 1790 amb indicació del cotó descarregat (378-384), amb particular interès envers els ports d'origen i la nacionalitat dels vaixells (370-371). Per diverses causes, el cotó usat en la indústria catalana arribava a través de Malta, essent relativament poc el d'Amèrica (372). Hi havia fabricació casolana ((369) i pocs telers per a teixit fi; en conseqüència el producte no era de particular qualitat (374).— J. P. E. [5383]

José Ignacio GÓMEZ ZORRAQUINO, *La burg[ue]sía mercantil catalana y su presencia en Aragón (1770-1808)*, dins «Pedralbes» 8/1 (1988), 405-423.

L'autor ofereix una llista de comerciants catalans actuant a l'Aragó en el darrer terç del segle XVIII i a base de la documentació dels arxius de Saragossa, Històric Provincial i Històric de Protocols, es limita a presentar el grup Cortadellas (407-409) i el grup Goser (409-411, amb esquema genealògic, 410), ambdós de Calaf. L'activitat comercial catalana a l'Aragó augmentà amb la llibertat de comerç i es concentrà en l'arrendament de rendes feudals i eclesiàstiques i en funcions d'intermediaris comercials (compra-venda d'animals o també arrendaments de propietats, préstecs) (412-415). A partir de la pàgina 416 trobem quadres sinòptics dels arrendaments contractats pel grup Cortadellas (416-418), pel grup Goser (419), pel grup Castaño (421), pel grup Cos (422), pel grup Garcia Molas i pel grup Iglésias (423).— J. P. E. [5384

Mª Soledad OCÓN BERMEJO, Concepción JUANES ENCINAS, *Supervivencia de la tradición de la navegación catalana de finales del XVIII*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 495-498.

La «tradició catalana de navegació» equival per a les autores a pervivència de cobrament a percentatge de guanys per part dels acordats per a una travessa marítima. La «modernitat» consistiria en la paga per jornal estipulat. La documentació notarial de Barcelona, AHPB, *Escrivania de Marina* demostra que seguia essent practicat el sistema tradicional fins al punt que de quatre-cents seixanta contractes estipulats entre el 1769 i el 1794 només 25 preferiren el jornal.— J. P. E. [5385

Eloy MARTÍN CORRALES, *El contrabando en el litoral catalán durante el reinado de Carlos III*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 485-499.

Per la seva mateixa naturalesa, el contraban només deixa constància documental quan la força pública el descobreix. Ací la base documental és indirecta, la dels controls de sanitat, amb motiu dels quals resultaven intervingudes mercaderies il·legals, i es troba a Barcelona, AHCB, *Fons de Sanitat*. Sèrie VI. No mancaren els conflictes de jurisdicció entre Sanitat i Rendes (488-490, un dels quals fou si la mercaderia decomisada s'havia de cremar o no). Fins al 1760, el contraban era destinat al consum intern; a partir d'aquesta data, ultra les destinades al consum intern, són sobretot entrades de contraban mercaderies per a l'exportació colonial (486-487). L'exposició es fixa en els diversos elements que intervenien en tals controls. La pàgina 494 presenta un quadre de les naus afectades en diversos indrets de Catalunya entre el 1767 i el 1788.— J. P. E. [5386

Carlos MARTÍNEZ SHAW, [Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ], *La pesca en la Cataluña del siglo XVIII. Una panoràmica*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 323-338.

L'aportació d'aquestes pàgines és la de fer conèixer, gràcies a la documentació de [Viso del Marqués], Archivo Museo Don Álvaro de Bazán, *Matrícula y pesca*, la reacció provocada a Galícia i a Huelva per la presència de pescadors catalans i valencians i per llur activitat de pesca amb bou. Una part de l'article s'estén pel segle XIX.— J. P. E. [5387

Javier de CASTRO, *El peso de las fuerzas naturales: los naufragios en el tráfico catalán de la carrera de Indias (1740-1778)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 469-484.

L'intent de l'autor és el de «dar una visión aproximada de la incidencia de los fac-

tores naturales en el tráfico mercantil catalán» (469). La base documental és la de Sevilla, Archivo General de Indias, *Contratación*, completada amb la sèrie *Consulado*. L'exposició presenta successivament els naufragis soferts per naus catalanes noliejades a Cadis (470), per naus estrangeres amb forta participació catalana (471), per naus directament adreçades a Amèrica (472-474) i per naus estrangeres amb poca participació catalana (474-477), tot completat amb set gràfics quantificadors.— J. P. E. [5388]

Maximiliano BARRIO GONZÁLEZ, *La economía de las mutuas (sic! mitras) catalanas en la segunda mitad del siglo XVIII y su relación con el conjunto español. Apuntes para su estudio*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 447-457.

Aquest estudi es basa en la documentació de Madrid, AHN, *Consejos*, onze lligalls entre el 18876 i el 19862; de l'Arxiu Secret Vaticà, *Fondo Concistoriale, Processi Concistoriali* i *Acta Camerarii*, encara que les dades de totes dues fonts només són aproximatives (448). Analitzades les diverses fonts d'ingressos (rendes de propietats, del delme, aquestes molt inferiors a les dels bisbats de Castella, i de caràcter divers, 449-452), són després quantificades per a anys diversos i per a cada un dels bisbats, amb ajut de sis quadres. Comparades amb les altres de l'Estat Espanyol, entre el 1740 i el 1799 només una seu pujà en el 'ranking', Barcelona, que saltà del lloc trenta-novè al trenta-un (455); a l'interior de Catalunya, les més riques eren tradicionalment Tarragona i Tortosa, però al final de segle Barcelona es col·locà segona.— J. P. E. [5389]

Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Protesta popular i associacionisme gremial com a precedents de la reforma municipal de Carles III a Catalunya (1728-1771)*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 13-25.

La documentació d'ACA, *Reial Audiència*, permet a l'autor d'exposar que els reïdors dels ajuntaments de Nova Planta, designats per l'autoritat ocupant, foren aviat titllats d'abusos diversos, com l'assortiment de queviures o la distribució d'impostos. La veu popular trobà camins col·lectius d'expressió com els fulletons i fou assumida pels gremis; en alguns casos obtingué que hom acceptés instàncies municipals de control, fins al punt que a l'hora d'aplicar la reforma del 1766 a Catalunya, la Reial Audiència indicà que les eleccions a diputats del comú i a síndics personers fossin realitzades passant pels gremis a fi d'assegurar la participació popular. El xoc dels nous càrrecs i dels antics era inevitable, és àmpliament documentat i així el 1771 les eleccions apartaren gremis i oficis, es basaren en circumscripcions territorials i perderen atracció i participació popular [vegeu el resum núm. 5336].— J. P. E. [5390]

M^a de los Ángeles PÉREZ SAMPER, *Fiestas reales en la Cataluña de Carlos III*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 561-576.

Resum descriptiu de les festes reials celebrades en algunes poblacions de Catalunya i en particular a Barcelona en ocasions diverses: de la proclamació de Carles III (562-565); de la visita de la parella reial l'any 1759 (565-568); i d'altres ocasions (569-575). Per a cada un dels tres apartats, l'autora ha aplegat les publicacions commemoratives que foren contemporàniament editades en diverses poblacions (562; 565-566; 568-570; 272-275).— J. P. E. [5391]

Josep M^a GAY I ESCODA, *Corregiments militars catalans: el miratge de les reformes carolines*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 87-102.

Com a norma general, els màxims responsables dels dotze corregiments catalans del període borbònic foren militars i l'autor es proposa d'esbrinar «si la militarització de l'aparell corregimental de Catalunya es veurà modificada per les reformes carolines» (88). La base és la documentació inèdita de Simancas, Archivo General, *Gracia y Justicia*, i Madrid, AHN, *Consejos suprimidos*, ultra la bibliografia específica. L'autor exposa el desig general de l'Estat d'encarregar el govern dels corregiments a homes de lleis com a conseqüència de l'«Avalot de Squillace» (93), la contraposició que trobà tant en els militars com, en general, en el rei, i els casos de provisió de nous corregidors en els Països Catalans: lletrat no militar per a Alzira el 1768 (94-95), precedent que ja no s'aplicà a Peníscola el 1770 (95), al qual, però, era favorable l'Audiència de Barcelona (96); però tot i haver estat decidit per a Cervera el 1786, en realitat l'any 1791 fou designat un militar (101).— J. P. E. [5392]

Felipe J. de VICENTE ALGUERO, *El ejército en Cataluña durante el reinado de Carlos III*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 119-131.

Després de la desaparició de les seves institucions sobiranes, Catalunya fou ocupada militarment, essent militars les més altes autoritats civils, com és ara els corregidors, cosa que a Castella era excepcional (120; quadre comparatiu d'alts graus en els destacaments militars a Catalunya, 124). L'autor, a base de la documentació de Simancas, Archivo General, *Guerra moderna*; de Madrid, AHN, *Consejos, Gracia y Justicia*; de Barcelona, ACA, *Reial Audiència* i AHCB, ms. B-35, ressegueix la minva del contingent de l'exèrcit estacionat a Catalunya (122), delimita les funcions de l'intendent i les del capità general (122-123) i toca els dos problemes fonamentals: l'enrolament de catalans a l'exèrcit, cosa que desembocà en l'«avalot de quintes» (123-127) i l'allotjament de militars, que hom es proposà de solucionar amb construccions específiques (127-129 [vegeu també més amunt el resum núm. 5346]). Al final són recordades les proeses marítimes d'Antoni Barceló contra corsaris argelins (130-131).— J. P. E. [5393]

Joan BADA [I ELIAS], *La vida religiosa popular a Catalunya a l'època de Carles III (I)*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 459-477.

Basat en documentació de Barcelona, ADB, *Communium* 105-115 i *Gratiarum*, 81-88, i de Vic, Arxiu Episcopal, lligalls 1228-1236 i quatre d'altres, ultra les consuetes d'Alpens, Gurb, Vallcàrcara i Vidrà, l'autor presenta un quadre de les manifestacions de vida religiosa específiques d'aquell moment, començant per les pregàries motivades per esdeveniments de la família reial (proclamacions, parts, defuncions) o per situacions creades per la política reial (459-460); les corresponents a fenòmens naturals responien a secades o a aiguats, amb resum del cerimonial de pregàries demanant pluja a Barcelona (461-462). Les devocions són individualitzades en les múltiples confraries amb problemes de precedència entre elles (ací és resumida la concòrdia que solucionà la qüestió a Badalona, 463-464) i en les relíquies de sants arribades a Barcelona; les confraries eren acompanyades de germandats de socors mutus (463-465); les devocions amb empena eren les del Sagrat Cor i de la Puríssima i els novenaris d'ànimes (466-467). Dins les demarcacions parroquials comencen a sorgir sufragànies, que esdevindrien parròquies; entre el 1755 i el 1791 consten permisos d'erecció de 263 oratoris privats i de 53 capelles semipúbliques; es comptaven trenta-set ermites amb

ermità a Barcelona i vint a Vic; era viu el problema dels cementiris; assenyalen una sèrie de capteniments prohibits dins els temples (467-469), manifestacions, com d'altres celebracions conegudes per les *Consuetes*, de la pietat barroca (469-472). Hi ha problemes de comportament popular entorn del matrimoni, de les representacions sagrades en temples, de la licitud del contraban, de l'extensió del dret d'asil en els temples, però també una forta sensibilitat a favor dels pobres (assenyalen ajuts per a estudiants, documentats en nou poblacions del bisbat de Vic, 474, nota 20) i de l'ensenyament del catecisme, que a Barcelona porta a programar torns de doctrina per als aprenents de les fàbriques d'indianes (472-475). El darrer apartat és dedicat a la literatura religiosa, en la qual són considerats els goigs, amb notícia del fons de Barcelona, Biblioteca Episcopal, amb quatre-cents dotze exemplars dels segles XVII-XVIII, les nades i els cants de Passió o d'altres de finalitat didàctica en les missions populars: *Càntic sobre la doctrina cristiana*, *Fletxas als cors dels pecadors*, *Letrillas de alguns assumptos de sermons*; i llibres de pietat o de vides de sants (475-476).— J. P. E. [5394]

M. Carmen VILA GILI, *Manifestaciones religiosas a través de la artesanía popular: «Els goigs i les mides»*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 479-483.

Presentació general d'ambdós temes, en la qual podem assenyalar la notícia de la inclusió d'indicacions relatives a la Revolució Francesa a Cervera en uns *Goigs de la Mare de Déu del Roser* (480) i la descripció de les ornamentacions de les imatges que els encapçalen (481).— J. P. E. [5395]

Aureli QUEROL I ANGLÈS, *Vila de Càlig. Arrendaments del segle XVII*, dins «Centro de Estudios del Maestrazgo. Boletín», VI (núm. 24) (1988), 33-43.

Localitzada la carnisseria del segle XVII, única en una població de sis-centes nou persones «de comunió» (34), són transcrits els articles corresponents dels *Capítols d'arrendament de la carnisseria*, de Càlig, Arxiu Parroquial, *Protocols de Josep Cerdà. Primer Quadern 1631* (34-35), alguns dels de l'arrendament de taverna i fleca, d'ibid., *Primer quadern 1632* (36), del del dret de mesurar, del mateix quadern (37) i les *Capitulacions que deu guardar lo col·lector del clero i capellans de Càlig*, d'ibid., *Segon quadern 1633* (39-40). El *Libro de las santas visitas* de l'any 1637, de Càlig, Arxiu privat de la família Borràs, permet de conèixer la distribució de la renda de la clerecia local l'any esmentat (40-42).— J. P. E. [5396]

Oriol OLEART I PIQUET, *Els notaris dels braços de la Cort General de Catalunya al segle XVI*, dins «Estudis Noguera», 185-209.

Vint-i-quatre documents o fragments, transcrits en les pàgines 195-209, procedents d'ACA, *Generalitat*, volums 1006-1042, pertanyents a corts dels anys 1512 al 1585, permeten de reconstruir la dinàmica del nomenament de notaris per als tres braços representats en la cort de Catalunya, amb indicació de drets i d'obligacions consegüents.— J. P. E. [5397]

Enrique GACTO, *El delito de bigamia y la Inquisición Española*, dins «Anuario de Historia del Derecho Español», LVII (1987), 465-492.

L'article recorda la insistència, amb la qual durant tot el segle XVI els represen-

tants de Catalunya pugnaren a fi que el delictes de bigàmia no fos, per ell mateix, objecte del tribunal de la fe (471-472). De més a més, conté referències a processos enantats contra Joan Puigsegur (469, nota 13), Vicenç Boix i Xavier Sirvent (490, nota 90). Els processos són ara a Madrid, AHN, *Inquisició* lligalls 3722 i 3733, respectivament.— J. P. E. [5398]

Ramon PLANES I ALBETS, *La comunitat pagesa: aplevament i diferenciació social (s. XVI-XVIII)*, dins «L'Avenç», núm. 115 (maig 1988), 24-30.

La *Sentència arbitral de Guadalupe* tant com abolí els mals usos confirmà els drets senyorials. Però aquest darrer extrem seguí conflictiu durant el segle XVI i l'autor aplega proves documentals que ho demostren, confirmades pels llibres dedicats a la capbreuació i als lluísmes per Francesc Solsona i per Jaume Junyent i per les constitucions i actes de cort, que entre el 1510 i el 1559 intentarien d'evitar les alienacions no controlades pels senyors (25). La resistència anti-senyorial confirma la cohesió social de la comunitat, manifestada en els drets sobre els béns comunals (26). La força creixent dels pagessos propietaris de domini útil —creixement clar després de la Pesta Negra, afavorit per la legislació del segle XVI— hauria minat la cohesió social pagesa i reduït progressivament el nombre de propietaris durant l'Edat Moderna.— J. P. E. [5399]

Ramon PLANES I ALBETS, *La pragmàtica de l'any 1620, de Felip II, sobre les notaries de districte del Principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya*, dins «Estudis Noguera», 211-218.

Presentació (211-213) i transcripció (214-218) de la pragmàtica, amb la qual Felip II de Catalunya-Aragó defensava el dret dels notaris de districte reial a l'exclusivitat en l'atorgament de documentació pública, fora del cas de capítols matrimonials i de testaments, en els quals eren també competents els rectors i llurs vicaris. La pragmàtica és transcrita en català, de Barcelona, BC, *Fulletons Bonsoms*, 9960 (214-216), i en castellà, de Solsona, Arxiu Diocesà, carpeta 328 (216-218).— J. P. E. [5400]

Josep-Lluís GARRIDO, *Mapa, història i territori: la divisió de Catalunya en corregiments*, dins «Revista de Girona», XXXIV (1988), 376-386.

Pàgines dedicades a explicar l'actual esforç de reconstrucció d'aquella divisió, conseqüència del *Decret de Nova Planta*. Amb aquest motiu, l'autor informa del treball de cartògrafs catalans del segle XVIII i del d'altres en relació a Catalunya (376).— J. P. E. [5401]

Prim BERTRAN I ROIGÉ, *Les rendes reials de Cervera, segons una relació de 1311*, dins «Miscel·lània Cerverina», V (1987), 71-88.

L'ACA, *Batllia General*, vol. 2, classe 3 conté sèries d'anotacions, ací transcrites, relatives a cinquanta-vuit establiments atorgats pel rei a particulars des del 1311 fins a darreries del segle XIV (76, núm. 8) (76-80) i a censals percebuts per la tresoreria reial a Cervera o rodalia (81-88). En la introducció, l'autor distribueix els diversos tipus de percepció (71-75) i remarca la notícia inicial que Cervera comptava mil dos-cents trenta-tres focs entorn del 1310 (75 i 76).— J. P. E. [5402]

Max TURULL I RUBINAT, *La indústria drapera a Cervera a l'edat mitjana (s. XIII-XIV) i les Ordinacions de la draperia de 1320*, dins «Miscel·lània Cerverina», V (1987), 43-70.

Les *Ordinacions sobre la draperia que es fa en la vila* són datades el 4 de març del 1320, en còmput de l'Encarnació [per tant, 1321?] i foren promulgades amb crida pública, el text de la qual s'ha conservat a Cervera, Arxiu Històric Comarcal, *Fons municipal. Gremis. Ordinacions dels paraires* i és ací reproduït (67-70). L'autor aplega les notícies relatives a aspectes diversos de la fabricació de teixits a Cervera durant el segle XIV, com és ara la concessió reial d'un molí tintorer o tint el 1330, la d'autonomia als drapers el 1343, l'interès del cardoní Arnau de Garzila a muntar un molí draper a Cervera o les imposicions municipals sobre draps (44-48). El 1344 el rei atorgaria permís il·limitat per a la construcció de tints i el 1357 en concediria el domini útil a la ciutat de Cervera (48-52). El refús a proclamar normes contra el luxe el 1333 i l'assentiment a fer-ho el 1344 potser era paral·lel a l'augment de pes social dels drapers (52-56). Les darreres pàgines són anàlisi de les *Ordinacions* del 1320 (56-64), tant en allò que afecta el procés productiu com en allò que toca les penes als infractors.— J. P. E. [5403]

Montserrat GARRABOU I PERES, *El Col·legi Notarial de Cervera (segona part)*, dins «Miscel·lània Cerverina», V (1987), 89-113.

Pàgines continuadores de les resumides dins ATCA, VII-VIII (1988-1989), 433, núm. 4146, basades en la documentació de Cervera, Arxiu Històric Comarcal, *Fons notarial*, completada per la d'ACA, *Canc. Reg.*. Trobem en aquestes primer una recopilació de dades relatives al nombre descendent de notaris assistents a les reunions professionals: una mitjana de vint-i-quatre en el segle XIV, disset en la primera meitat del segle XV i nou en la segona (94); després, un resum de les disposicions referents a l'activitat notarial a Cervera preses pel mateix col·lectiu, on no manquen les pertocants a la preparació tècnica (97-102); segueixen les notícies relatives a drets notariais, amb llista de les quantitats percebudes per diverses classes de documents (103), tema que el 1363 fou objecte d'unes *Ordinacions o taxacions sobre l'ofici de notaria de Cervera* (105-107); el darrer apartat aplega determinacions del segle XV entorn dels «scriptores» notariais (108-109). Les pàgines finals ofereixen tres llistes: de notaris que no figuren en el catàleg del fons notarial de Cervera (110-111), dels que hi figuren (112-113) i dels escrivans (113).— J. P. E. [5404]

Montserrat GARRABOU I PERES, *Documentació referent als orígens del Col·legi de Notaris de Cervera (segle XIV)*, dins «Miscel·lània Cerverina», VI (1988), 13-26.

Complement de l'article anterior i de l'assenyalat al començament del mateix, amb regist i transcripció de quatre documents, dels anys 1344-1359. El primer és particularment interessant, car conté les dotze *Ordinacions* del Col·legi Notarial de Cervera, del 1344. De tres consta que procedeixen de Cervera, Arxiu Històric Comarcal, *Fons notarial*.— J. P. E. [5405]

Prim BERTRAN I ROIGÉ, *Conflictes socials a Cervera segons el llibre del batlle Antoni de Cabrera (1356-1357)*, dins «Miscel·lània Cerverina», VI (1988), 53-70.

L'ACA, *Reial Patrimoni. Batllia General*, classe 8-C, vol. 2, és un *Llibre de rebudes de la cort del batlle de Cervera*, en el qual és anotada aquella part de les multes

corresponent al rei, la persona que l'ha satisfeta i la causa [i així es diferencia dels *Llibres de la cort del batlle*, en els quals són anotades les denúncies que aquest rebia, prescindint de la sentència i de la possible pena final]. Permeten de veure que gairebé la meitat dels fets conflictius eren entre dos homes i que també gairebé la meitat consistien en insults verbals. Les cent deu anotacions són transcrites des de la pàgina 59. [En alguns casos les notes reporten les paraules injurioses pronunciades en aquells moments: «peraxot», per exemple, documentat en el núm. 4, no es troba en el DCVB; «morrudaça» (núm. 10), tampoc, ni «pedreyada/pedrejada» amb sentit d'insult, del mateix número; tampoc el sentit adjectiu i insultant de «veça/vessa» = peresosa (núm.17)].— J. P. E. [5406]

Antoni BACH I RIU, *Un plet veïnal entre Sitges i Cervera*, dins «XXIX Assemblea» II, 235-244.

El plet, que afecta Sitges, fou en realitat entre Cervera i la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona, senyora de Sitges, perquè alguns caps de casa d'aquesta darrera vila s'havien empadronat a Cervera a fi d'evitar senyoriu feudal i ésser sotmesos al reial. El conflicte esclatà el 1455 i desembocà en plet i fou portat a la cort de Barcelona del 1455 al 1458 (237). N'ha restada documentació a Cervera, Arxiu Històric Comarcal, *Llibres del consell*; a Barcelona, ACB, *Pia Almoïna*; AHPB, *Bartomeu Bosch*; i ACA, *Conclusions civils*. La sentència fou favorable al manteniment dels drets senyoriels. De l'ACB és transcrita en apèndix l'acta notarial de la notificació de la sentència a Cervera, en la qual aquesta és inclosa (242-244).— J. P. E. [5407]

Josep PORTELLA I FREIXES, *Algunes aportacions sobre la sanitat i la higiene a la Cervera del segle XVIII*, dins «Miscel·lània Cerverina», VI (1988), 111-121.

Els *Llibres del consell* de l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera corresponents al darrer terç del segle XVIII proporcionen coneixement dels acords presos pel mateix en resposta a esdeveniments diversos que afectaven la higiene pública, amb freqüents transcripcions textuals (111-116); les pàgines destinades a medicina i sanitat informen dels hospitals de Cervera: el dels pobres, el dels orfes i, des del 1756, el de la Universitat, amb notícies sobre els estrets estudis de Medicina (117-118) i sobre pregàries públiques en temps de passa (119). La darrera pàgina transcriu unes *Ordinacions d'higiene de la vila de Cervera* del 1800 (121).— J. P. E. [5408]

Ramon MIRÓ I BALDRICH, *Sant Joan Baptista i sant Joan Evangelista a Cervera: elements culturals i culturals*, dins «Miscel·lània Cerverina», V (1987), 115-136.

Ja a començaments del segle XII hi havia a Cervera una capella de Sant Joan de Jerusalem, en la qual radicarien la confraria dels ferrers a invocació de sant Joan Evangelista almenys des del 1283 i la dels argenters el 1616 patrocinada per sant Eloi, amb representació en la processó de Corpus simbolitzada per l'àliga, personificació de l'evangelista sant Joan, fet que és ocasió d'aplegar notícies relatives a tals representacions i a llurs passos (115-121). La presència de la Universitat durant el segle XVIII propicià la novetat de les publicacions, tres de les quals són ací resumides: el llibre de Feliu Genovar, *Verdad enteramente declarada. Mayoría de la santidad de san Juan Bautista...*, del 1743, i dos textos diversos de la *Loa para la comedia que se ha de representar del precursor divino san Juan Bautista...*, del 1762 i del 1782, amb notícia d'altra del 1743 (121-127). Vinculada amb la mort de Joan Baptista, la llegenda

d'Herodias ofegada mentre ballava damunt el Segre glaçat fou objecte d'uns paràgrafs epistolars de Josep de Finestres i de Monsalvo, en lletres adreçades a Ignasi de Dou i de Bassols i a Gregori Maians (amb observacions sobre l'ús del català o del castellà en la correspondència de Finestres) (128-130).— J. P. E. [5409]

Jaume CASTELLS I BERTRAN, *La distribució urbanística de la riquesa a la Cervera de mitjan del segle XVIII (1765)*, dins «Miscel·lània Cerverina», V (1987), 181-205.

Part d'una tesi de llicenciatura. Aquest capítol consisteix en la comparació de la situació socio-econòmica entre els cinc quaters de la ciutat deduïble de les dades tributàries del cadastre del 1719 i de les del 1765. L'exposició és acompanyada de nombre de gràfiques comparatives. La conclusió és que «l'evolució cerverina apunta símptomes de creixement, tot i no ser un creixement distribuït, ja que les zones que eren riques i pobres el 1719 encara ho són al cadastre de 1765» (205).— J. P. E. [5410]

Jaume CASTELLS I BERTRAN, *Reflexions sobre la distribució urbanística de la riquesa a Cervera del segle XVIII (1719-1805)*, dins «Miscel·lània Cerverina», VI (1988), 123-156.

Pàgines consecutives a les resumides en el número precedent i elaborades amb la mateixa metodologia. L'objectiu d'aquestes és exposar les característiques de la distribució de la riquesa en els cinc quaters de Cervera deduïbles del cadastre del 1805, en comparació, però, amb els del 1719 i 1765. I així tenim, per exemple, i prenent a tall de mostra els impositors que pagaren més de cinc lliures en els anys respectius, que Capcorral en tenia 47 el 1719, 27 el 1765 i 22 el 1805, amb un total de 412, 228 i 181 lliures respectivament; el Quarter Major presentava 54 impositors el 1719, 40 el 1765 i 38 el 1805, amb una suma de 472, 302 i 321 lliures respectivament; el del Carrer Nou no figurava el 1719 i tenia 6 impositors el 1765 i 4 el 1805, sumant 33 i 22 lliures respectivament; a Montserè hi havia 21 impositors el 1719, 19 el 1765 i 11 el 1805, amb totals d'unes 240, 152 i 86 lliures en cada un d'aquells anys; i a Framenors els impositors eren sembla 26 el 1719, i 11 tant el 1765 com el 1805, amb sumes de 220, 99 i 75 lliures. La conclusió general és que si el 1719 la Cervera rica era la dels quaters Major i de Montserè, el 1805 la riquesa s'havia concentrat en el Major.— J. P. E. [5411]

Jaume CASTELLS I BERTRAN, *Esbós del comportament social dels Diputats del Comú de Cervera*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 55-63.

La documentació de l'Arxiu Comarcal de Cervera, *Fons notarial*, i en concret els capítols matrimonials, els testaments i les inventaris de béns «post mortem», permeten a l'autor d'esbrinar el comportament social i econòmic dels regidors borbònics de la ciutat de Cervera i en particular la dels que en virtut de la reforma del 1766 foren elegits per la població, amb el resultat que en els anys inicials els diputats del comú «eren introduïts [en els cercles del poder] a nivell econòmic i apartats de la vessant política. En els anys finals, han sabut equilibrar la balança i cada cop estan més lluny del 'substrat popular' que els havia fet aparèixer en l'espectre polític del XVIII» (59). Les darreres pàgines analitzen la significació social o «funció propagandística» de les deixes per a bé d'ànima (60-61) i la d'altres índexs de riquesa (localització de propietats; consistència d'altres rendes; base agrícola de riquesa o altra).— J. P. E. [5412]

Josep MORA I CASTELLÀ amb la col·laboració de Josep M. MONTANER I MARTORELL, *L'obra de la Universitat de Cervera a través dels projectes i les incidències en la construcció*, dins «Miscel·lània Cerverina», V (1987), 137-170.

Les primeres pàgines recorden allò que representà la novetat del cos d'enginyers militars en l'estat de la Nova Planta, amb particular referència a l'actuació d'alguns d'ells en diverses obres de Catalunya (138-144). Els fou encomanada la planificació i construcció de la nova universitat de Cervera i així nasqueren els successius projectes de Francesc Montaigu (141), d'Alexandre de Retz (144) i el polèmic de Francesc Soriano (145), que desembocà en plet, del qual són ací transcrits o resumits els capítols d'acusació (149), el dictamen de dos pèrits (150-151), els punts principals de la sentència (151-152), i el definitiu de Miquel Marín, el qual hi treballà mentre es trobava a Cardona, car han estat descoberts en aquesta vila esborranys en forma de grafitis (153 i reproducció en 166-167). Segueixen catorze pàgines d'altres reproduccions.— J. P. E. [5413]

Joan FERRERES I NOS, *La franquesa de Cervera del Maestrat de 1362 i altres dades d'interès*, dins «Centro de Estudios del Maestrazgo. Boletín», VI (núm. 21) (1988), 47-55.

La *Franquesa* consistia en un nou pacte entre l'Orde de Montesa i els caps de casa de Cervera del Maestrat, en virtut del qual no es cobriarien drets senyoriais de certs productes i sí, en canvi, d'altres de nous; i el pagament de tals drets no es faria en espècie, ans en metàl·lic. El document és ara a Madrid, AHN, *Órdenes militares*, cod. 543C, d'on són transcrits fragments (49-50) i la llista dels caps de casa signants (51), els quals són comparats amb els coneguts per l'acta de presa de possessió del 1593 (53) [cf. ATCA, VII/VIII (1988-1989), 422, núm. 4109; 447, núm. 4205; i 507, núm. 4428].— J. P. E. [5414]

Saturi-Josep UCERO I RAMON, *Procedimiento administrativo en las colaciones de los curatos durante el reinado de Carlos III*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 497-502.

El nomenament d'Antoni Sans a rector de Cervià, ací transcrit (500-502) de Tarragona, AHA, *Libro registro de negocios de 1774 a 1777*, és analitzat pel biaix de la intervenció reial en afers de l'Església, ja que la vacant s'havia produït en mes la provisió de la qual pertocava al rei segons el *Concordat del 1753*.— J. P. E. [5415]

Josep M. T. GRAU I PUJOL, Valentí GUAL I VILÀ, Lluís A. MUNNÉ I CASAS, Roser PUIG I TÀRRECH, *La població de la Conca de Barberà entre la crisi de mitjan segle XVII i les epidèmies del 1725-1727*, dins «Aplec de treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 8 (1987), 169-180.

Localitzats els llibres baptismals de les parròquies de Barberà de la Conca, Rocafort de Queralt, Solivella, Tarrés, Vilanova de Prades, Vilaverd, Vimbodí, Vallclara, Blancafort, la Guàrdia dels Prats, Lilla, Prenafeta, Rojals, Senan, corresponents als anys esmentats en el títol, generalment a Tarragona, AHA, els autors presenten la situació demogràfica primer del vicenni 1640-1660, de general davallada, amb qualche excepció (Vilaverd guanya 47 habitants); després, de la restant segona meitat del segle XVII, d'augment general, de vegades notable (Vilaverd augmenta de 208 habitants més, Barberà de 179); i la dels trenta-cinc anys primers del segle XVIII, d'enconjiment general, durant el qual, si es dona, l'augment és mínim (Solivella creix

en 16 habitants; Vilanova de Prades en 22; Vimbodí en 8). Les darreres pàgines ofereixen bibliografia (175) i gràfics de la línia de baptismes i d'òbits de sis parròquies (176-180).— J. P. E. [5416]

Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *El tráfico comercial entre la Corona de Aragón y Pisa en 1414 según los libros de la lezda de Colliure*, dins *Studi di Storia Economica Toscana nel Medioevo e nel Rinascimento* in memoria di Federigo Melis (Biblioteca del «Bolletino Storico Pisano». Collana Storica 33), Ospedaletto (Pisa), Pacini Editore 1987, 125-143.

Presentats els llibres de la lleuda de Cotlliure (ACA, *Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, Classe 8ª K*), que abasten més de cent anys, de mitjan segle XIV a mitjan segle XV, l'autor es fixa en els nou viatges de Tortosa a Pisa i en els cinc de sentit invers documentats el 1414 (126). La llana constituïa el principal producte d'exportació (127), aquell any encaminada sobretot a Pisa, però el transport era català (128, amb quadre a 130). Les importacions eren molt menors (132-133). En les pàgines següents són resumits quinze *Manifests de naus* (133-143).— J. P. E. [5417]

Jaume PORTELLA I COMAS, *La colonització feudal de Mallorca: els primers establiments e l'alqueria Deià (1232-1245)*, dins *Feudalisme*, 331-343.

Les primeres pàgines reproduïxen una mostra de crítica al sistema d'enfiteusi pronunciada en les corts de Cadis el 1811 (331-333) i d'aquella versió actual que, distingint règim feudal i règim senyorial (337) (aquest hauria existit a Mallorca, no aquell), presenta la societat medieval mallorquina com a essencialment democràtica i lliure (336); l'autor, en canvi, s'apropia la tesi «que l'organització feudal de la conquesta i del repartiment... es tradueix també en la configuració d'una formació social feudal...» (338) i presenta l'exemple de Deià: el 1239, Nunó Sanç atorgava a dos homes la terra encara no establerta de Deià, sota algunes retencions jurídiques i condicions econòmiques (339-340) i consta documentalment que aquests sots-establiren en d'altres, a càrrec dels quals corria tot allò que els anteriors havien de pagar al senyor, sumat a allò que havien de pagar als intermediaris (341-342).— J. P. E. [5418]

M. Josepa ARNALL I JUAN, *Onomàstica empordanesa del segle XI. Documentació del monestir de Vilabertran*, dins «Misc. Moreu-Rey», I, 65-105.

Els documents, ara a Barcelona, BC, van del 1071 al 1097. Són donacions en bé d'ànima. Interessen al present estudi els noms, tant els antropònims (72-77) com els topònims (77-84). Hi ha taula dels primers (99-105). L'apèndix resumeix vint-i-cinc documents, dels quals fa constar l'atorgant, l'acte certificant, la data, els testimonis, el «signum» i l'escrivà (84-99), transcrivint els fragments textuais. Les pàgines 99-105 contenen la taula antroponímica per ordre alfabètic.— J. P. E. [5419]

Gabriel ROURA I [GÜIBAS], *Girona carolíngia. Comtes, vescomtes i bisbes (Del 785 a l'any 1000)* (Quaderns d'Història de Girona), Girona, Diputació i Ajuntament 1988, 96 pp.

La narració dels esdeveniments que constituïren el pas del domini visigòtic primer a l'àrab i després al carolíngi entre els anys 717 i 785 i la posterior sobirania dels francs és precedida en aquest llibre per una delimitació del perímetre ciutadà (5) i

per una cronologia dels fets principals entre el 711 i el 1010 (6-9). La narració es basa en fonts com són la *Crònica de Saragossa* (10-11), la *Crònica de Moissac* (18, 35), els *Annals Barcelonenses* (18), el poema d'Ermolaus Nigellus (25), els *Annals reials* (26, 35), un cartoral de Ripoll (61), un modern *Llibre de resolucions capitulars* (69) i en escriptors àrabs com al-Masudi (15-17), Ibn Idhari (34) o al-Nuwairi (35), o en la primera notícia documentada entorn de la presència jueva a Girona (84). De més a més, ultra les reproduccions fotogràfiques de volums, pergamins, pàgines o inscripcions, escampades pel llibre, nombre d'apartats són destinats a fornir informacions, fragments o resums de temes propis d'ATCA, com són les pàgines dedicades al concili de Girona del 571 (12-13), a Joan de Biclaurum (14-15), als fragments de la *Crònica dels reis francs* inclosos en *Les prades d'or* del ja esmentat al-Masudi, a notícies sobre el *Liber iudicum* a Girona, amb particular atenció a l'exemplar gironí ara a París, BN, lat. 4667 (36-37), als escriptors catalans en l'imperi carolingi (Agobard de Lió, Claudi de Torí, Teodulf d'Orleans) (39), al bisbe Gotmar i a la seva *Crònica dels reis francs* (40-41), a les inscripcions aràbigues de l'arqueta d'al-Hakam (42-45), als nou diplomes carolignis, amb regest de cada un (46-49), a les butlles en paper conservades en l'arxiu de la catedral (70-71), a l'escriptori de la mateixa, amb indicació dels volums que encara són al seu arxiu (72-73), a les escoles, amb fragments d'una carta de Gerbert d'Aurillac a Miró Bonfill (74-75), i a la *Llegenda de Carlemany*, probablement escrita durant el segle XIV per Arnau de Montrodon (20-21).— J. P. E. [5420

Ramon MARTÍ, *La integració a l'«alou feudal» de la Seu de Girona de les terres beneficiades pel «règim dels hispans». Els casos de Bàscara i Ullà. Segles IX-XI*, dins *Feudalisme*, 49-63.

L'autor enuncia el seu objectiu de «tesseguir el procés de subjecció econòmica fiscal, a la seu de Girona, de l'espai agrari comprès al seu domini durant els segles IX-XI», concretament en els casos de Bàscara i d'Ullà, domini senyorial que havia passat de nou viles i quatre vilars el 834 a trenta viles, quinze vilars, dos cenobis i diverses valls el 922 (49). L'estudi es basa en documentació ja publicada per autors diversos (62) o per l'encara inèdita a Girona, ACG, *Pergamins*, i ADG, *Cartoral de Carlemany*; l'autor ha aplegat vint-i-set documents anteriors a l'any nou-cents, catorze dels quals són actes de judici (50). Se'n dedueix que, si en un primer moment els propietaris per aprisió eren aloers i per tant lliures de senyoriu, tant a Bàscara com a Ullà hi ha indicis fonamentats que a poc a poc, a través de judicis, els bisbes de Girona haurien anat estenent el seu domini senyorial damunt propietaris d'anteriors «potentiores hispans». En la presentació de les dades documentals, sovint transcrites en fragment, l'autor posa atenció a quantificar la diferència entre noms llatins i germànics.— J. P. E. [5421

Antoni Ll. SANZ, *La pabordia d'Aro de la Catedral de Girona, 1180-1343*, dins *Feudalisme*, 419-436.

A base de la documentació de Girona, Arxiu de la Catedral, *Pabordia d'Aro*, i de notícies proporcionades per autors diversos, l'autor es proposa «d'estudiar les característiques que presentava l'economia rural a la zona de la Vall d'Aro» i en concret «la condició dels camperols, l'extensió de les seves explotacions, les terres detentades per diferents senyors, els pagaments que es veuen obligats a efectuar, etc.» (419). Els resultats són coneguts per altres estudis de l'autor ja resumits per als lectors d'ATCA (VII-VIII (1988-1989), 501, núm. 4403 i 710, núm. 5157). El present estudi és com-

pletat per un gràfic i un quadre dedicats a la superfície de les explotacions pageses de la pabordia d'Aro el 1343 (426) i per tres altres quadres dedicats respectivament al percentatge de terres de remença de la dita pabordia o d'altres en la Vall esmentada (427), a les quantitats pagades en concepte d'entrada en els establiments de la pabordia durant el segle XIV (432) i als tipus de pagaments de les explotacions pageses de la mateixa pabordia durant el mateix període (433).— J. P. E. [5422

Josep M. PONS I GURI, *Entre l'emfiteusi i el feudalisme. (Els reculls de dret gironins)*, dins *Feudalisme*, 411-418.

La introducció del dret romà a Catalunya obligà a una clarificació conceptual dels usos de relació jurídica feudal per a fer-los encaixar en els esquemes del nou dret. Una mostra d'aquest procés es troba en l'emfiteusi, que transformaria les 'cartae precariae' del segle XI en un contracte d'establiment, i és abans documentada en textos cultes (disposicions legals, reculls consuetudinaris, 'iudicata') que en la documentació notarial (413); quelcom de semblant succeí amb el lluisme, encara que ací arribà a fer fallida el principi romà de la franquesa dels 'fundi' (414). Els repertoris són reculls, en els quals els professionals aplegaven tot allò que els semblava útil per a l'exercici del dret entorn d'institucions que variaven d'un lloc a un altre. Ací en són presentats cinc: París, BN, lat. 4670A, El Escorial, a - IV - 22, Madrid, BN ms. 6266 i Barcelona, ACA, Ripoll, 82 i 102 (416-417), amb la notícia final de la recent recompareixença d'un altre, procedent de l'antiga biblioteca Dalmases (418), ara a Barcelona, BC, ms. 485.— J. P. E. [5423

Montserrat GALERA I MONEGAL, *Cartografia de l'àrea gironina en el període 1304-1812*, dins «Revista de Girona», XXXIV (1988), 366-375.

L'autora descriu ací les vegueries, en les quals es dividia Catalunya els anys 1304, el 1513 i el 1700, amb particular atenció a la seva repercussió en les terres de Girona i reproducció de cinc mapes anteriors al 1801, un dels quals és el de Josep Aparici, del 1769, explicat en el llibre del mateix autor, *Descripción del Principado de Cataluña* (Barcelona, BC, Arx. 516).— J. P. E. [5424

Christian GUILLERÉ, *Ville et féodalité dans la Catalogne du Bas Moyen Âge*, dins *Feudalisme*, 447-466.

L'exposició és centrada en la ciutat de Girona. La primera part presenta les forces que es trobaven a l'interior de la ciutat: la «universitat dels ciutadans» era representada per un òrgan col·legial de sis jurats; el rei hi era representat pels seus veguers i batlle (448). Més enllà de la vegueria, el bisbat influeix espiritualment damunt tot el seu territori i temporalment damunt aquelles contrades, de les quals bisbe o capítol són senyors feudals, féus augmentats per compra durant la primera meitat del segle XIV (450). Per diversos llocs del bisbat, la noblesa s'esgraua en categories. Els vint-i-dos mil (?) masos del bisbat eren en general de remença i a la vetlla de la Pesta l'entrada per a l'establiment d'un mas era molt alta (451). Recordades les dades dels fogatges, hom constata que el poder reial era molt limitat (453). Davant les exigències dels feudals, la ciutat defensa les exempcions fiscals dels ciutadans (454) i el dret reial a imposar-se arreu, per exemple en casos de sometent, d'host i cavalcada (455-456) i procura alleugerir les males conseqüències de la política reial d'alienació de senyories, comprant-ne, redimint-ne i considerant d'altres poblacions carrers de Girona

(456-460). Els ciutadans, però, i particularment els juristes s'aprofiten i apropien del sistema feudal comprant jurisdiccions i delmes i apuntalant la petita noblesa mitjançant casaments ricament dotats (462). També l'Església reféu el seu patrimoni davant la debilitat de la petita noblesa i, en part, del rei (462-465); els feus eclesiàstics podrien haver rendit unes seixanta lliures per parròquia i representaven un terç de les entrades de la Pia Almoina. L'estudi es basa en documentació dels arxius gironins: capitular, diocesà, municipal i de protocols.— J. P. E. [5425]

Christian GUILLERÉ, *Le milieu médical géronais au XIVe siècle*, dins *Santé, médecine et assistance au Moyen Âge* (Actes du 110e Congrès National des Sociétés Savantes. Montpellier 1985. Section d'histoire médiévale et de philologie. Tome I), París, Éditions du C.T.H.S. 1987, 263-281.

Les dades de Girona, Arxiu Històric Provincial, *Protocols notarial*, permeten de conèixer metges, barbers i apotecaris de la ciutat de Girona entre el 1320 i el 1370, la llista dels quals és en l'apèndix (279-281). Per a vuit o deu mil habitants, consten nou metges i onze apotecaris el 1320, dinou i vint-i-cinc respectivament el 1348, nombre que després de la Pesta Negra baixaria, car el 1360 eren set metges, sis barbers i tretze apotecaris (265). Els metges tenien estudis universitaris, els altres llargs aprenentatges (entre cinc i set anys els barbers, de dos a vuit els apotecaris, 266-267). Econòmicament superiors a la mitjana, políticament només entraven en la mà menor (270), amb l'excepció de dos metges, que foren jurats, car la solidesa econòmica els permetia d'una banda invertir capital i de l'altra enllaçar amb juristes, amb ciutadans honorats i àdhuc amb nobles (271-272).— J. P. E. [5426]

Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Fundacions de Causes Pies al bisbat de Girona (s. XVI-XIX)*, dins «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», 8/2 (1988), 513-523.

Recordat el concepte jurídic de «causa pia», l'autor presenta allò que conté la secció de *Causas Pies* de l'Arxiu Diocesà de Girona (514, nota 5), dels fons de la qual pren per base del seu estudi els quaranta volums de la sèrie *Institucions* i redueix a quadres sinòptics primer el ritme de la fundació de Causes Pies i llur quantificació econòmica del 1500 al 1905 (516; la suma total hauria arribat a prop del milió de lliures, 513), destria els fundadors en simples clergues, capellans, canonges, laics i dones (518) i separa les fundacions destinades a «poncelles a maridar» de les que, ultra aquest, tenen també l'objectiu d'ajudar estudiants (519, amb llista de les més ben dotades, nota 15) i estableix la llista d'aquelles que en el camí cultural arribaren a dotar el mestre d'un poble (520); el darrer quadre és el de la distribució per comarques, en el qual és constatable la preponderància del Baix Empordà (521-523).— J. P. E. [5427]

Jaume SOBREQUÉS I CALLICÓ, Gaspar FELIU I MONTFORT, *Pervivència a les comarques gironines del règim senyorial d'arrel medieval a l'Edat Moderna*, dins *Feudalisme*, 511-519.

L'objectiu dels autors és el de presentar un testimoni de la continuïtat del règim senyorial durant l'Edat Moderna. Tal testimoni és el volum manuscrit A-12 de l'AHCB, escrit a Girona la primera meitat del segle XVII, copiat i completat a Barcelona després del 1746. La llista del contingut el fa paral·lel d'un de publicat l'any 1963 per Josep M. Madurell i Marimon. Les anotacions fan referència respectivament

a enunciar o explicitar determinades institucions, a indicar les quantitats o parts a pagar per cada concepte o bé a assenyalar les equivalències de monedes, mides i mesures» (513). Després de precisar que la *Sentència de Guadalupe* no suprimí els mals usos ans només féu possible de redimir-se'n (513), els autors resumeixen la doctrina del recull entorn a l'estatut jurídic del castell termenat, a la vigència de mals usos, a capbreus, a l'obligació de pagar tasca, a la forma de comptar les parts pagadotes per drets diversos (513-514) o per d'altres deures (llegítima, quarta trabel·liànica, lluïsmes) amb llurs derivacions (515-517). L'autor no anava massa ben encaminat ni quant a monedes, ni quant a mides, força més en quant a mesures (517-518).— J. P. E. [5428

Joan BOADAS I RASET, *Girona després de la Guerra de Successió. Riquesa urbana i estructura social al primer quart del segle XVIII*, Girona 1986.
Estudi només conegut per referència.— J. P. E. [5429

Pere GIFRÉ I RIBAS, *Una contribució a l'estudi de l'agricultura en el corregiment de Girona. Conreus i collites durant la segona meitat del segle XVIII*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 535-547.

La base de l'estudi són els llibres de collites, un de conservat a l'ADG, *Casa Carles*, lligall en foli 3, i un altre a l'Arxiu de l'Hospital de Girona, *Reial Hospici*, llibre 658 (536-537). En el primer cas la collita de blat representava del 50 al 60%, amb tendència a la baixa a final de segle per l'augment de l'arròs (538-540); en el segon trobem puntes del 70% de blat entorn de Girona, però baixa a menys del 50% a Besalú i encara més a Cellera de Ter, en benefici del blat de moro (541); la punxa màxima és a Riudellots de la Selva del 1777 al 1779, on el blat arriba al 84'4% (543). El vi i l'oli eren per al gasto propi (544).— J. P. E. [5430

Lluís COSTA I FERNÁNDEZ, *Història de la premsa a la ciutat de Girona (1787-1030)*.

Pròleg de Joaquim NADAL I FARRERAS (Monografies de l'Institut d'Estudis Gironins 12), Girona, Ajuntament i Diputació 1987, 272 pp.

El volum conté en les pàgines inicials notícies relatives a publicacions periòdiques en català en els segles anteriors al dinovè en les pàgines 11-12, on són recordades les successives compareixences a partir de la «Gazeta» nada a Perpinyà el 1624. Girona s'hi sumaria el 1787 amb la «Gazeta de Gerona» i el 1795 amb el «Correo de Gerona», la primera favorable a la dinastia dels Borbons, enciclopedista l'altre, però de curta durada (19). Hi ha reproducció d'una pàgina de la «Gazeta» del 6 de gener del 1794 (21).— J. P. E. [5431

Jaume DANTÍ I RIU, *La hisenda municipal a Catalunya al darrer terç del segle XVIII: la ciutat de Granollers del 1774 a 1793*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 65-74.

Emmarcat en la legislació borbònica, més intervencionista en els afers econòmics dels municipis que l'anterior a la Nova Planta (66), malgrat la qual continuà l'autonomia de les economies locals, l'autor exposa el contingut de les *Respuestas a unas preguntas a las cuales deven satisfacer de común y particular del término y villa de Granollers...*, del 1715, ja publicades, i dels *Manuales* d'anys diversos de l'Arxiu Municipal de la ciutat esmentada, recorda els principals capítols d'entrades i es deté a

exposar l'evolució d'ingressos i de despeses, en la qual sobresurt la dada que el 1789 el municipi pogué començar a eixugar deutes antics, operació estroncada per les imposicions per a la Guerra després del 1792 (69 i 71). Assenyalem que entre el 1774 i el 1791 la paga del mestre augmentà el cent per cent, de mil a dos mil rals, que des del 1787 el mestre tingué un ajudant amb vuit-cents rals de paga i que la de la mestressa de minyones era de tres-cents rals cada any (71). Vista globalment, l'evolució de les finances reflecteix la persistència d'una conjuntura de creixement fins a la darrera dècada del segle (72). L'exposició és completada amb dos quadres: de totals d'ingressos i de despeses per anys; i d'ingressos per diferents conceptes (73-74).— J. P. E. [5432]

Joan V. PUCHOL PÉREZ, *Toponímia de Guadassuar: les partides rurals*, dins «Misc. Moreu-Rey» III, 85-111.

Presentada la població, independitzada d'Alzira el 1581, són aplegats per ordre alfabètic els topònims del terme i assenyalat el document de València, ARV, d'Alzira o de Guadassuar, Arxiu Municipal, on aquells són documentats per primera vegada, la majoria dels quals pertany als segles XIV-XVIII. La informació sobre cada nom és completada amb indicacions relatives al seu origen. A la pàgina 91 hi ha el mapa del terme.— J. P. E. [5433]

Paul H. FREEDMAN, *La condició dels pagesos en un poble català del segle XIII*, dins *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)* (Llibres a l'abast 241), Barcelona, Edicions 62 1988, 61-75.

El poble és el de la Guàrdia dels Prats a la Conca de Barberà, en la Catalunya Nova. La documentació a la base d'aquest article és a Madrid, AHN, *Santes Creus*, carpets 2777 i següents, i era ja prou consistent a darrerries del segle XII. De la seva anàlisi resulta que cap al 1300 la població havia passat del senyoriu de Poblet al de Santes Creus (65) com també «el caràcter opressiu de les condicions de la possessió de tinences» (63), condicions deduïbles de les enumeracions de drets senyorials damunt les terres atorgades en establiment (65-67). L'autor en dedueix que la servitud no era ni tan general en la Catalunya Vella ni tan desconeguda en la Catalunya nova (76).— J. P. E. [5434]

Joan DUCH I MAS, *Algunes dades sobre Guimerà al segle XVIII*, dins *Lleida XVIII*, 203-224.

Aplec global de notícies relatives a Guimerà en el segle XVIII, en general procedents de fonts manuscrites a través de publicacions d'autors diversos. I així trobem dades demogràfiques (1246 habitants el 1787, només 444 el 1718) (204 i 206-207), d'altres de relatives a la família dels comtes (204-206), a mals anys (209) i a productes agrícoles (218-222), a oficis i noms dels habitants (210-212), a obres diverses en l'església parroquial (213-218) i a serveis públics (222-223). En moltes de les dades són transcrits fragments textuais contemporanis.— J. P. E. [5435]

Empar GUILLÉN I FERNÁNDEZ, *Les avantpassades de les terres de Ponent al segle XVIII. Anàlisi documentada de la condició de la dona al segle XVIII al Pla d'Urgell*, dins *Lleida XVIII*, 309-334.

L'exposició d'aquestes pàgines és basada en cent setanta llegats testamentaris aplegats en darreres voluntats d'Ivars d'Urgell, Arxiu Municipal, *Testaments dels segles XVII-XVIII*. L'autora hi analitza la capacitat femenina de disposar de béns, manifestada pels testaments de persones pertanyents a l'estrat superior (312-319), a classes mitjanes altes (319-324) i a l'estament menys dotat (325-328), entre les quals, dins el comú denominador d'ésser peces de «la casa», en general sota, però de vegades a l'altura de l'hereu, no sols hi ha la diferència quantitativa dels béns a llurs mans, ans també la qualitativa de la major o menor independència a l'hora de disposar-ne. La darrera part de l'article transcriu l'*Inventari de robes i objectes pertanyents a la senyora Teresa Gallart i Riquer* del 1777 (329-330) i nombre d'enumeracions de roba o pertanyences femenines en testaments o en capítols matrimonials (330-333).— J. P. E. [5436]

E. N. SIMÓ QUEROL, *La Jana: personajes de los siglos XVI y XVII, su obra*, dins «Centro de Estudios del Maestrazgo. Boletín», VI (1988), 95-101.

Bartomeu Avinyó i Balaguer, de la Jana, dominicà, escriví *Vida, virtudes y milagros de San Luis Beltran* (sic), inèdita a València, BU, ms. 862, la qual, però, traduïda a l'italià, fou publicada a Nàpols el 1623. Ací és descrit el volum de l'original manuscrit (96) i transcrits els epígrafs dels capítols dels quatre llibres, dels quals consta l'obra (96-99). L'apèndix conté la llista de les peticions de glorificació de fra Bertran, adreçades a la Santa Seu del 1621 al 1660 (99-101).— J. P. E. [5437]

Joan FERRERES I NOS, *Estudi sobre l'inventari documental de la vila de «la Jana» 1647*, dins «Centro de Estudios del Maestrazgo. Boletín», VI (1988), 41-52.

L'inventari s'intitula *Restitució dels llibres i altres papers per inventari feta per lo subrogat del lloctinent... del present Maestrat Vell... als oficials de la vila de la Jana*. És del 1647. Conté relació de cinc-cents dinou documents i ara és a València, ARV, *Clerecia, Montesa*, lligall 885, caixa 223. N'és transcrit el preàmbul (43-44), indicats els documents anteriors al segle XVI (44) i reduïts a taula els dels segles XVI i XVII (45-46), a base dels quals són elaborades les llistes dels jurats (47), la dels encarregats de continuar el *Llibre del farinatge*, el *Llibre de la meitat de la peita*, el *Llibre del clavariat*, *Llibre de receptoria*, el *Llibre del real de la sal* i el *Llibre del juradesc* (48-50) i d'altres (51). També hi ha la llista dels notaris del 1547 al 1635 (50).— J. P. E. [5438]

Josep LLADONOSA I PUJOL, *Anecdotari de l'Estudi General de Lleida (1297-1707)*, Lleida, Editorial Virgili & Pagès 1988, 232 pp.

Llibre constituït per seixanta narracions d'altres tants esdeveniments lleidetans coneguts per haver deixat constància en l'Arxiu Municipal i la majoria en la sèrie de *Crimis*. Vint-i-nou de les esmentades narracions fan referència a estudiants o a autoritats de l'Estudi General i s'acaben amb la gesta del darrer rector, Josep Voltas, en escapar-se amb les maces i les ensenyes d'aquella universitat, perseguit pel comissari reial (228), i amb la difícil constitució de la primera paeria borbònica «por la penúria de sugetos conocidamente afectos a Su Magestad» Felip V (230). Les altres fan referència a esdeveniments que en un moment donat avalotaren aquella capital. Una de les relatives a estudiants té per protagonista Jeroni Pujades i la seva atenció a inscripcions antigues, ja en els seus anys d'estudi a Lleida (171-173), en una altra compareix un

gemà d'Antoni Agustín (163). Remarquem la dedicada a la declaració de sant Anastasi a patró de la ciutat de Lleida, creient-lo acríticament fill de la ciutat, el 1618 (195-203). Moltes d'aquestes narracions transcriuen o tradueixen les declaracions dels processos, d'altres els resumeixen.— J. P. E. [5439]

Fernando CARRILLO GISTAIN, *Noticia histórica sobre la Psiquiatría en Lérida*, dins «Palestra Universitaria», 2 (1987), 257-278.

La primera part de l'article aplega notícies relatives a l'assistència a folls i orats a València i a Lleida durant l'Edat Mitjana, amb particular atenció a Arnau de Vilanova, del qual és transcrit un fragment de la *Practica medicinae* (261), i a l'interès en la medicina psiquiàtrica de mestres de l'Estudi General en la segona meitat del segle XV (259-264).— J. P. E. [5440]

Joan Eusebi GARCIA I BIOSCA, *Un «encant» de la casa dels Sanaüja a Lleida, any 1343*, dins «Palestra Universitaria», 3 (1988), 255-276.

La *Nota de «alhajas» i fruits de Pere de Sanaüja venuts per sos marmessors en ciutat de Lleida 1342* i d'altra documentació relativa a la successió dels béns esmentats conservada a Lleida, Arxiu de la Catedral, permet a l'autor de reconstruir la trajectòria dels Sanaüja fins a Lleida amb la conquesta i la personalitat de Pere de Sanaüja amb les complicacions originades per l'aplicació del seu testament. Venuts a encant els béns que es trobaven a la casa de Lleida, són ací aplegats en capítols diversos (mobiliari, atuells de cuina, roba de llit o de llar, estris i guarniments bèl·lics, teixits ornamentals, veixella de luxe) i reduïts, un per un, a quadre sinòptic, on també consten d'altres elements descriptius, el preu i el comprador (267-276).— J. P. E. [5441]

Maria Dolors FARRENY I SISTAC, *Processos de crims del segle XV a Lleida. Transcripció i estudi lingüístic*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs 1986, 1-8, I-IV i 9-236 pp.

Aquest llibre ve a completar les pàgines de l'autora ja conegudes dels lectors d'ATCA [VII-VIII (1988-1989), 617, núm. 4819]. Ella ens informa que el seu interès fou el de «contribuir a l'estudi del dialecte nord-occidental, en concret, del lleidetà» (9, cf. 14), al qual trobà que responen els processos judicials, ja que «reflecteixen, gosaríem dir fidelment, la parla col·loquial, alhora que ens il·lustren sobre les fórmules judicials medievals» (13). D'entre els processos vistos davant el «Tribunal de Coltellades», conservats a Lleida, Arxiu Municipal de la Paeria, l'autora n'ha triats catorze de temàtica variada a fi que la base per a l'estudi lingüístic fos més completa, datats del 1402 al 1502, en principi una o dues mostres per a cada dècada, tret a la del 1460-1470, no documentada segurament per causa de la Guerra Civil contra Joan II (15). Els títols que figuren en els originals són els de *Del ladre* (21), *D'En Fresquet e d'En Pere Saurí, notari* (29), *La fembra del bordell* (35), *Contra En Johan Calbet, sastre, e Miquel Civera* (45), *Los studians* (51), *Los qui entraren en casa d'En Tomàs de Carcassona* (59), *Johan Navarro e Enrich Clou* (67), *Contra Na Leonor, muller d'En Anton de la Bellera, barber, enculpada e acusada de adulteri e d'altres crims* (79). Els catorze processos són ací transcrits (21-112) i la transcripció és completada amb la reproducció fotogràfica de tres pàgines del procés número II i de tres del procés número IX (115-120). En la pàgina 123 comença l'estudi lingüístic de fonètica, morfològia i sintaxi, a l'interior del qual trobem quadres dedicats a temes diversos, com és

ara als pronoms personals febles en posició proclítica (157) o enclítica (160), als morfemes a/e (166), als perfets forts i febles (172-173), als pronoms «qui», «que» i al compost (184-186) i a les formes verbals (192-204); en les pàgines 205-221 trobem la taula alfabètica d'aquells mots «que des d'un punt de vista dialectal o històric, poden oferir algun interès». Al final hi ha el resum dels elements comuns a tot l'àmbit de la llengua, dels diferencials i dels arcaïsmes (223-225) i la bibliografia (227-230). [Alguna lectura de la transcripció sembla insatisfactòria, com és ara «a la part insana» (54, línia 51), que hauria d'ésser «iusana = jussana», insatisfacció que s'estén a moltes de les transcripcions de fórmules llatines].— J. P. E. [5442]

Laureano SÁNCHEZ CASTILLO, *Situación cultural de Lérida a finales del siglo XVII y principios del XVIII*, dins *Lleida XVIII*, 409-419.

Aplec de notícies relatives a escoles de primeres lletres a la ciutat de Lleida, la qual pagava dos mestres de llegir i d'escriure; l'Església, per la seva banda, mantenia l'Hospital d'orfes, on no mancava mestre (412). L'aportació de l'article és la de resseguir els nomenaments de mestre i d'altres provisions de l'ajuntament relatives al primer ensenyament a Lleida durant el segle XVIII, a base de Lleida, Arxiu Municipal, *Registres* dels anys contemporanis. A darreries de segle, el 1792, les autoritats demanaven a Carles IV la reforma de l'ensenyament elemental i la fundació d'un col·legi d'escolapis (418). Mancà escola específica per a noies des del 1717, en què per resultes de la Guerra de Successió el Col·legi de l'Assumpta fou translladat a Tamarit de la Llitera (410), fins als volts del 1750, en què fou fundat el Col·legi de l'Ensenyança (415).— J. P. E. [5443]

Ramona HUGUET I HUGUET, *Els artesans de Lleida (1680-1808)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 113-120.

L'autora presenta aquestes pàgines com a «resum de les conclusions» de la tesi de llicenciatura (113, nota 2), basada, segons que consta, en quatre-cents vuitanta-vuit capítols matrimonials (116) i en dos-cents dotze testaments (114, nota 5). Un dels punts clarificats és el dels avenços en l'alfabetització dels homes durant el segle XVIII i sobretot al final, saltant del 50% al 84'7%, sense, però, que es tradueixi en augment dels llibres posseïts pels menestrals lleidetans (119).— J. P. E. [5444]

Enric VICEDO I RIUS, *El proletariat rural al Segrià*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 581-591.

L'autor comença aplegant notícies inèdites de jornalers a Lleida durant el segle XVIII (581-582) i es fa tres preguntes: si la colonització agrària del darrer terç del segle beneficià els jornalers i respon que les concessions conegudes de terres a colonitzar (584), per les condicions prèvies que exigien, «poc degueren beneficiar els jornalers» (585); si l'augment de jornalers anà relacionat amb l'explotació capitalista del camp i respon que sí, perquè disminuï la superfície mitjana cultivada i perquè hom pagava menys el treball de dones i de xiquets (587-588); i com evolucionaren les condicions de vida dels jornalers i respon constatant una baixada dels jornals, sobretot en anys de mala collita. La base documental es troba en els diversos arxius de Lleida.— J. P. E. [5445]

Francisco CASTILLÓN CORTADA, *Rentas y derechos de la mensa episcopal ilerdense*, dins *Lleida XVIII*, 173-201.

L'article comença recordant allò que la Nova Planta representà tant per a Aragó com per a Catalunya (173-174) i les dades biogràfiques principals dels sis bisbes de Lleida del segle XVIII (174-178). Després presenta documentació relativa a la «mensa» episcopal existent a Lleida, Arxiu Capitular (181-182), d'entre la qual transcriu i anota el *Lucero de las rentas y derechos de el obispado de Lérida en Cataluña y Aragón*, conservat en el calaix 21, carpeta 2 (183-201).— J. P. E. [5446]

Joan-Ramon GONZÁLEZ I PÉREZ, Juli MARKALAIN I TORRES, Joan GARCIA I BIOSCA, *Sobre la troballa d'una llosa sepulcral del segle XVIII a la Llar de Sant Josep (Lleida)*, dins *Lleida XVIII*, 285-308.

En l'antiga església de l'antic convent de Sant Josep, l'any 1985 hom trobà la llosa del sepulcre de Francesc Tomàs i d'Anton Temple, datada el 1760, la inscripció de la qual és ací transcrita (291), dibuixada (303) i fotografiada (307-308). A base de la documentació de Lleida, Arxiu Capitular, *Reg. Collationum* i *Reg. Convocatoriae et Deliberationum*, és dibuixada la personalitat del canonge lleidetà, Francesc Tomàs (291-296). L'article és completat amb plànols i croquis topogràfics, amb fotografies i amb un arbre genealògic (300-308).— J. P. E. [5447]

Francisco ABAD LARROY, *La catedral neoclásica de Lérida*, dins *Lleida XVIII*, 15-46.

Troblem en aquestes pàgines un enfilall de documents, a través dels quals el lector pot resseguir les vicissituds per les quals passà l'afer de la construcció d'una catedral de Lleida que substituís la gòtica, afectada al castell de la ciutat per Felip V. La font és l'Arxiu Capitular de Lleida, sobretot el *Llibre de deliberacions*, però també el *Cartulari*, *Caixa 15*. Partint dels documents relatius a la consagració del nou edifici el 1781 (15-17), hom torna enrere, recorda l'ordre de demolició de la Seu Vella, donada per Felip V el 1745 un mes abans de la seva mort (19), la constància a fer-la revocar fins que el 1759 ja era un fet que se salvava l'antiga i se n'edificaria una de nova (21-25), els successius intents de trobar l'emplaçament adequat (25-32) fins a l'acord que afectava el convent de la Mercè i l'Almodí (32-33), la concessió reial de vint-i-quatre mil escuts de billó cada any (34-36), la comissió capitular responsable de l'obra (37-38) i la festa de col·locació de la primera pedra. Al final hi ha nou reproduccions de plànols (42-46).— J. P. E. [5448]

Manuel CAMPS I CLEMENTE, Manuel CAMPS I SURROCA, *Les febres pútrides malignes de l'any 1783*, dins *Lleida XVIII*, 135-171.

Aquest article té tres parts. La primera a base dels documents conservats en l'Arxiu Històric Municipal de Lleida, en l'Arxiu Parroquial de Llardecans, en l'Arxiu Històric Arxiepiscopal de Tarragona, Arbeca, *Llibre de l'Hospital* i en l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera, informa de les característiques d'aquella passa [per a Solsona cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 484, núm. 4346]. La segona part consisteix en la transcripció de la *Descripción histórica de la epidemia de la ciudad de Lérida el año 1783 por el doctor Tomás Roca, médico de dicha ciudad* (149-161), de Barcelona, AHCB, Fons Municipal, *Sanitat, Sèrie 1*; del *Pregón para la salud pública* (161) i de les *Cartas sobre quina y ravarbaro* (162), de l'Arxiu Històric Municipal de Lleida, *Deliberacions 1783* (reg. 505). La tercera part presenta nou quadres estadístics de defuncions, primer dels anys 1782, 1783 i 1784 i després dels mesos de l'any 1783, basats en els respectius *Llibres d'òbits* o equivalents de les parròquies de Sant Joan de Lleida

163), del Segrià (Aitona, Soses, Almenar, Alpicat, Benavent, Vilanova de Segrià i Puigverd) (164-165), de l'Urgell (Anglesola, Bell-lloc, Tàrrega i Verdú) (166-167), de Balaguer (168), de les Garrigues (les Borges Blanques, Llardecans, Torregrossa, el Vilosell, Vimbodí, Arbeca) (169-170) i Solsona (171).— J. P. E. [5449]

Prim BERTRAN I ROIGÉ, *Els senyors jurisdiccionals i els càrrecs dels municipis de les terres de Lleida a les acaballes del regnat de Carles III (1785)*, dins *Lleida XVIII*, 85-133.

Article basat en el volum d'ACA, *Reial Audiència, Nomenaments* 968, en el qual les dades relatives a nomenaments de batlles, sotsbatlles, regidors i procuradors síndics de les terres de Lleida es troben en els ff. 133 i ss. La introducció recorda la diferent distribució de les jurisdiccions senyorials reial, eclesiàstica i laïcal dels quatre corregiments lleidetans (88) i la figura de cada un dels càrrecs locals de nomenament reial, ja esmentats (90-95); després de cinc reproduccions fotogràfiques d'un permís reial i de quatre nomenaments (96-99), segueix la llista dels llocs dels corregiments de Lleida (101-107: partits de Lleida, de Tàrrega i de Balaguer), de Cervera (108-118: partits de Cervera i d'Agramunt), de Puigcerdà (119-122) i de Tàrragona (123-133), amb la indicació dels respectius senyors jurisdiccionals i dels càrrecs locals sotmesos a l'elecció d'aquests.— J. P. E. [5450]

Jaume SABATÉ I ALENTORN, *Antroponímia i toponímia del poble i terme municipal del Lloar* (Filologia i història literària 25), Tarragona, Institut d'Estudis Tarraco-nenses 1988, 222 pp.

La introducció recorda que el juliol del 1936 fou escampat i cremat l'arxiu municipal de la població, però restà gran part del parroquial, ultra els particulars, a base dels quals l'autor ha elaborat la seva recopilació de noms propis (11-12). Presentat el terme municipal amb la seva base econòmica i el nucli urbà (14-17), comença l'obra pròpiament dita, consistent en la recopilació i explicació de 1503 noms, en cada un dels quals trobem la grafia correcta, la forma com és pronunciat en el lloc, la frase o les frases on és consignat en documentació moltes vegades anterior al segle XIX o almenys l'any del primer testimoniatge conegut, i una explicació complementària de la localització o del sentit de la denominació popular. Al final, llista dels cognoms dels fills del poble treu dels llibres de baptismes (194-195). Completen el treball una taula alfabètica dels noms (197-209), dos plànols del poble (213-214) i sis del terme (217-221).— J. P. E. [5451]

Ramon PLANES I ALBETS, *Les botigues de blat de la ruralia (Madrona i Miraver, 1669/1671)*, dins «Cardener», 5 (1988), 197-225.

La introducció recorda els períodes de males anyades repetits durant el segle XVII, el fet que Catalunya mirava de sortir-se'n mitjançant importacions per mar (198) i l'altre remei general a Europa d'institucions preventores de gra, a Catalunya anomenades «botigues de blat» o «dels pobres», «poses» o «pallols» (199), destinades a proporcionar blat per a menjar o per a sembradura. L'autor recorda els coneguts a Catalunya (203-205) i resumeix en quatre llurs característiques: a) eren governades per l'autoritat civil i/o la religiosa, b) la qual delegava en un botiguer; c) el blat era destinat en exclusiva als veïns de la població i d) havia d'ésser tornat en la collita vinent (205-207). En aquest marc són presentades les noves ordinacions, en les quals destaca

el fet que és coneguda la talla fundacional entre totes les cases o estadans del terme (208) i que hom exigia un sobrepuig de gra o de preu a l'hora del retorn (209). Tant les *Ordinacions de la botiga de blat de Madrona* (211-219) com les *Ordinacions de la botiga de blat de Miraver* (220-225) han estat transcrits de Solsona, Arxiu de Protocols, *Secció històrica*, i Arxiu Diocesà, *Fons parroquial de Miraver*, respectivament.— J. P. E. [5452]

Enric GUINOT I RODRÍGUEZ, *Origen i evolució del feudalisme al Maestrat de Castelló (s. XIII-XV)*, dins *Feudalisme*, 311-323.

Síntesi de les investigacions de l'autor, conegudes dels lectors d'ATCA, IV (1985), 510, núm. 1875; 562, núm. 2074; VI (1987), 421, núm. 3342; VII-VIII (1988-1989), 462-463, núm. 4262; 465, núm. 4275; i 467-468, núm. 4286.— J. P. E. [5453]

Pablo CATEURA BENNÀSSER, *Repoblación, Urbanización y Comercio: El puerto de la Ciudad de Mallorca durante el siglo XIII*, dins «Mayurqa», 21 (1985-1987), 91-99.

Aplec de notícies, en gran part inèdites, procedents de Ciutat de Mallorca, ARM, *Reial Patrimoni* i *E.C.R.*, relatives al port de Portopí, a compra-ventes de cases i a establiments de terres a la façana de mar de Ciutat, dades que permeten de comprendre que l'activitat mercantívol a es concentrava en la dita zona.— J. P. E. [5454]

G[uillem] ROSSELLÓ BORDOY, *Excavaciones arqueológicas en Palma de Mallorca. Sondeos en el casco antiguo*, dins «Mayurqa», 21 (1985-1987), 45-77.

Narració de les successives etapes d'activitat excavadora a Ciutat de Mallorca des del segle XIX, dins la qual destaquen els anys 1965-1968, durant els quals foren descoberts i investigats els pous de l'antic convent de Santa Caterina de Sena (54 ss.), en els quals foren trobades monedes que van del rei Sanç de Mallorca a Felip V (64-65); l'excavació de la dita zona pogué ésser confrontada amb les notícies proporcionades pel *Llibre de l'obra de Santa Caterina*, de Ciutat de Mallorca, ARM (62).— J. P. E. [5455]

Alain VENTURINI, *Un compte de l'hôtel de Marie d'Anjou, reine de Majorque, retirée en Provence*, dins «Bibliothèque de l'École des Chartes», 146 (1988), 69-129.

La primera part de l'article col·loca en el marc de la guerra i la pau entre les cases de Barcelona i d'Anjou a partir de les Vespres Sicilianes el casament de Maria d'Anjou amb Sanç de Mallorca (1311-1324), bo i assenyalant la documentació relativa a París, Archives Nationales, P 1354 (73-74). Mort Sanç, Maria es casà amb Jaume III d'Eixèrica (75) i, mort aquest i pròxima ella a la demència, fou portada primer a València (ACA, *Canc.*, reg. 536) i després a Barjols de Provença. Comptes d'aquesta estada es troben a Marsella, Archives Departementales des Bouches-du-Rhône B 195, 1035, 1759 i sobretot 1520, ací transcrits (109-127), explicats (127-129) i estudiats en tant que fonts d'història econòmica de Provença els anys 1340-1341 (78-104).— J. P. E. [5456]

J[ocelyn] N[igel] HILLGARTH, *A Greek Slave in Majorca in 1419-26. New Documents*, dins «Medieval Studies», 50 (1988), 546-558.

En els anys indicats en el títol, el nombre d'esclaus hauria sobrepassat el del deu per cent de la població de l'illa, cosa que explicaria la legislació restrictiva des del 1374 (547), en particular en relació a turcs i a sarraïns. Les pàgines següents de l'estudi apleguen notícies tant entorn del comerç d'esclaus que afectà Mallorca en el pas del segle XIV al XV, com entorn de les persones que compareixen en el document d'ARM, *Protocols M-155*, ací transcrit (555-558 [però la transcripció de 556, línia 12: «...no u volguerán comprar negun...» sembla que hauria dèsser «...no'n volguerán comprar negun...»]).— J. P. E. [5457]

Ramon ROSSELLÓ, *El Convent de Monges Jerònimes de Ciutat. Notes històriques*, dins «Comunicació», núm. 45-46 (Juliol-October 1986), 13-26.

Recopilació de dades, relacionades amb aquell convent, tant durant el temps que fou de terciàries franciscanes o beguines, de Santa Elisabet, com posteriors al 1485, en què passà a la comunitat de monges jerònimes. Les notícies tretes de protocols notariais de l'ARM fan referència a deixes testamentàries (14-15); les d'Actes del General Consell, a peticions de la comunitat a aquest (16-21); les dues darreres pàgines contenen transcripció de l'Acta de Visita Pastoral del 1576, de l'ADM (25-26.— J. P. E. [5458]

Gabriel LLOMPART, *La catedral gòtica de Mallorca como centro difusor de teatro popular*, dins «Revista de Dialectología y Tradiciones Populares», XLIII (1988), 359-364 i una làmina amb dues reproduccions.

Tres documents de Ciutat de Mallorca, Arxiu de la Catedral, *Actes Capitulars i Llibre de sagristia 1444*, ací transcrits (363-364), permeten de conèixer que hom celebrava senzilles representacions de l'enterrament de Maria per la Mare de Déu d'Agost i de la Passió de Jesús el Divendres Sant. La primera era viva en pobles diversos de l'illa de Mallorca fins al segle XVIII.— J. P. E. [5459]

Josep Fc. LÓPEZ BONET, *Els plets decimals. Dissensions entre el bisbe i el Procurador Reial al temps de Felip II*, dins «Mayurqa», 21 (1985-1987), 181-189.

Les primeres pàgines d'aquest article recorden la partició dels delmes al moment de la conquesta i els successius convenis fins que el 1413 hom recopilà tot el corpus jurídic en el *Llibre dels capítols dels delmes del rey y modo com se ha de pagar*, una còpia del qual es troba a Ciutat de Mallorca, ARM, *Reial Patrimoni*, 2146. Durant el pontificat de Diego de Arnedo, els eclesiàstics discutiren que el procurador reial fos el representant de tots els qui tenien dret al delme, Església inclosa, en memorial presentat al rei per Antoni Torroella (ARM, RP 59), al qual el procurador respongué amb un contra-memorial (*ibid.*); el rei encomanà la solució del cas al mateix procurador reial. Tres anys després, el 1565, la part eclesiàstica tornava a suscitar la qüestió, amb nou memorial, al qual el procurador del rei contestà amb una exposició prèvia, un memorial de resposta a les raons dels eclesiàstics i una argumentació amb noranta sis «ítems» (186-187). La sentència, donada en cort reial, era equilibrada (188). Els successius documents són resumits en aquestes pàgines.— J. P. E. [5460]

Ubaldo de CASANOVA TODOLÍ, *El déficit alimenticio del Reino de Mallorca a lo largo del siglo XVII y sus problemas de abastecimiento*, dins «Mayurqa», 21 (1985-1987), 217-232.

L'autor, basant-se en les dades que proporciona la documentació d'ACA, *Consell d'Aragó*, lligalls 987 i 988, completa la informació proporcionada per Josep Juan i Vidal, les xifres del qual es basaven en la documentació de l'ARM. Les tres columnes de xifres es troben en les pàgines 219-221. En general deficitària de gra, Mallorca hagué de destinar sumes considerables de moneda a la importació de blats: les quantitats documentades consten en la llista de les pàgines 223-224, corresponent als mals anys entre el 1538 i el 1638; sumen 4.141.010 lliures, 8 sous i 8 diners. Al final de segle, uns anys de bones collites permeteren de comptar amb el gra mallorquí per a l'assortiment de la península (225-227). Al final, les dades són reduïdes a quatre gràfics.— J. P. E. [5461]

José JUAN VIDAL, *Los censos en la Mallorca Moderna: su tipología*, dins «Mayurqa», 21 (1985-1987), 197-215.

D'acord amb el títol, l'article distingeix, explica i documenta tres tipus de censals: els alouers, que s'han de pagar a la senyoria jurisdiccional (198-201); els reservatius, basats en venda i sobretot en establiments a enfiteusi (201-202) i els consignatius, basats en la percepció d'una quantitat que dóna dret a percebre un tant per cent anyal, a partir del 1750 només el tres per cent (202-207; abans era, oficialment, un cinc per cent). La investigació a Ciutat de Mallorca, ARM, *Protocolos notariales*, ha menat l'autor a establir una llista de setanta-nou perceptors de censos senyorials, seixanta-tres dels quals en la Part Forana i setze a Ciutat (199; llistes en els apèndixs 1 i 2, 208-213); i una de dos-cents vuitanta-cinc establiments enfiteutics durant el segle XVIII (201; llista en l'apèndix 3, 214-215).— J. P. E. [5462]

Carles MANERA ERBINA, *Les relacions comercials entre Mallorca i les colònies americanes (1778-1820)*, dins «Recerques», 18 (1986), 188-201.

Resum de tesi de llicenciatura. La documentació per a l'estudi del tema es troba a Ciutat de Mallorca, ARM, *Llibres de duana*; a Simancas, Archivo General, *Dirección General de rentas*; i sobretot a Sevilla, Archivo General de Indias, *Indiferente General* (188). Concedida la llibertat de comerç el 1778, el 1782 és documentada la primera nau mallorquina viatjant a les Índies; durant deu anys, quan n'hi hagué alguna, no passaren de dues (190). Hom exportà els productes del país, en primer lloc aiguardents (el 1784 Mallorca comptava amb 177 alambins); el 1798 l'aiguardent representà el 81'4% de totes les exportacions (191), seguit de l'oli, del vi i del sabó (190). També hi havia les exportacions indirectes, a través de Cadis, però ja són del segle XIX (194), o les de mercaderies carregades en ports de la Península, cas de la fragata «Nuestra Señora de los Dolores» del 1791 (195). Les importacions directes d'Amèrica començaren el 1784; els productes més importats seguiren aquest ordre: cacau, sucre, cafè, moneda i cuirs (196); però les naus mallorquines descarregaven moltes més mercaderies a Cadis o en d'altres ports que a Ciutat; els productes eren els mateixos, però en ordre divers: cacau, moneda, cuirs, cafè i sucre (199).— J. P. E. [5463]

Antonia M. PERELLÓ, *Las exequias de Carlos III en Palma de Mallorca*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 591-603.

Els funerals de Carles III foren celebrats a Ciutat de Mallorca per diverses institucions i són coneguts per les *Noticias de las Exequias, que la... Ciudad y reyno de Ma-*

llorca...hizo...a Carlos III, Palma, Impremta Reial; *Relación de las solemnes exequias, que el Real Convento de... San Francisco... consagró al señor D. Carlos III...*, Mallorca, Salvador Savall, ultra les oracions fúnebres pronunciades per Bartomeu Quetgles, Joan Binimelis i Raimon Strauch (594-595). Les pàgines 595-596 descriuen el túmul de la Seu a base de fragments textuais extrets de les esmentades *Notícias...*; era obra de Joan Muntaner i Cladera, primer director de l'Escola de Dibuix, i s'emmarcava plenament dins l'estètica barroca (596), tal com hom pot veure en la reproducció de la pàgina 598. Les pàgines 599-603 contenen reproducció de dibuixos anteriors o contemporanis.— J. P. E. [5464

Marc TORRAS I SERRA, *L'escrivania pública de la ciutat de Manresa en els segles XII i XIII*, dins «Estudis Noguera», 13-29.

En les primeres pàgines trobem esment de les poblacions de les quals consta concessió o confirmació de dret de notaria a una institució eclesiàstica (14-15). Després són aplegades les notícies documentals relatives a notaris manresans en els dos segles esmentats, amb referències a llurs volums notariais conservats a Manresa, Arxiu Històric de la Ciutat, notícies que són resumides en tres quadres sinòptics (25-27: establiments d'escrivania; notaris anteriors al 1300; i escrivans del segle XIII). Al final és transcrit el document amb el qual l'any 1194 Alfons I de Catalunya-Aragó restablia l'escrivania pública de Manresa al paborde de la Seu d'aquella ciutat, de l'original d'ACA, *Generalitat* (28-29).— J. P. E. [5465

Immaculada SOCIAS BATEJ, *Inventari post mortem del gravador xilogràfic Andreu Abadal i Serra (Moià, c. 1705-Manresa, 1778)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 125-131.

La presentació aplega notícies de tres generacions de la raguèlia Abadal, de Moià, una branca de la qual es trasplantà a Manresa el 1718 per obra de Pau Abadal i Fontcuberta. L'autora esmenta tres inventaris 'post mortem' tant de l'esmentat, com del seu pare Pere Abadal i Morató, i del seu fill, Andreu. En dedueix que les eines i els estris de l'ofici passaven d'hereu a hereu, entre ells les xilografies, adquirides el 1924 per la Biblioteca de Catalunya. Parla d'uns tres-cents títols impresos pels Abadal (127) i assenyalà les sis xilografies conegudes, signades per l'Andreu (128). L'inventari, on consta l'existència d'exemplars d'obres diverses no indicades, ocupa les pàgines 128-131. Es troba a Manresa, Arxiu Històric de la Ciutat, *Notari Casasanyes 1778*.— J. P. E. [5466

Maria Josep CASTILLO I EZQUERRA, *El règim senyorial a la baronia dels castells de Burriac i Vilassar, al Maresme, a la segona meitat del segle XVIII*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 613-620.

L'arxiu Municipal d'Argentona posseeix part de la documentació pertanyent a l'arxiu familiar dels marquesos de Moja. L'autora reconstrueix l'arbre genealògic de la família senyorial corresponent al segle XVIII (614), i resumeix o copia parts de documentació diversa: inventari del castell del 1790, contracte amb l'administrador del mateix del 1788 (614-615), arrendament o sots-arrendament de terres (616), resistència a pagar drets senyorials (617) i mostres de lluïsmes i de la capbreuació del 1792 (618-619).— J. P. E. [5467

Antonio LLAMAS MANTERO, *El Maresme de los viajeros durante el reinado del (sic!) Carlos III*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 89-92.

Aplec de fragments relatius al Maresme en relacions de viatge escrites per estrangers en els decennis del 1770 i 1780, agrupats entorn dels temes següents: els habitants, llurs activitats econòmiques i l'orografia i el transport. Al final, l'autor planteja el problema de la fiabilitat de les dades.— J. P. E. [5468]

Diego GRANADO VALTUEÑA, *Els comportaments de la població de Martorelles davant la mort (1700-1750)*, dins «Mollet del Vallès. Notes», 2 (1988), 25-30.

Les idees d'aquestes pàgines són conegudes dels lectors d'ATCA, V (1986), 418, núm. 2664; cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 458, núm. 4246.— J. P. E. [5469]

Josep LLOP TOUS, Agustín SÁEZ VICENTE, *El capbreu de Masricart*, dins *La Canonja: llocs, termes i un capbreu*, la Canonja, Centre d'Estudis Canongins Ponç de Castellví 1987, 29-126.

El capbreu ací estudiat és un volum de Tarragona, Arxiu Històric, *Protocols Notarials*, T 704, signatura 746, i en realitat conté les actes de capbreu dels anys 1780 i 1787. L'autor n'exposa els elements constitutius (taula, documentació inicial i reconeixements de senyoriu) (39-40), analitza en particular els actes implicats en la decisió de capbreuar, amb especial atenció a les decisions judicials relatives a persones obligades (40-46), i resumeix tant el formulari de la capbreuació de tot el comú (46-48) com el dels particulars, on consten capbreuacions anteriors dels anys 1712, 1741 i 1754 (48-59). Segueix l'exposició estadística de les dades fornides tant pel capbreu del 1780 (60-95) com pel del 1787 (96-110). Segueixen tres annexos: de notaris i d'institucions esmentades en el capbreu (111), de les persones capbreuades (112-118) i de topònims (119-125). La darrera pàgina presenta un mapa dels antics termes de Masricart i de la Pineda (126).— J. P. E. [5470]

Aurora PÉREZ SANTAMARIA, *El retaule del Roser de Santa Maria de Mataró*, dins «Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria» [de Mataró], núm. 30 (gener 1988), 4-9.

La documentació notarial mataronina, ara a ACA, *Protocols de Mataró*, i la de Mataró, Museu Arxiu de Santa Maria, *Llibre de comptes de la Confraria del Roser i Llibre de determinacions del consell*, permeten de reconstruir les vicissituds de la construcció d'aquell retaule barroc, alhora que s'informa de la situació econòmica de la confraria que l'encarregà (4-7). Part de l'article és dedicada a l'anàlisi artística de l'obra, a la qual pertanyen les sis fotografies.— J. P. E. [5471]

Joaquim LLOVET, *Les rendes de la propietat immobiliària a Mataró l'any 1716*, dins «Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria» [de Mataró], núm. 31 (abril 1988), 16-19.

La base de l'estudi es troba a Mataró, Arxiu Municipal, *Apeos, catastro o inventario de las casas del terme i parròquia de la ciutat de Mataró, bisbat de Barcelona*, on l'autor esbrina «la quantificació de les rendes de la propietat immobiliària» (16), concretada en tres quadres dedicats, respectivament, a la distribució de la propietat urbana, a la classificació de les cases segons renda i a les rendes de la propietat immobiliària; i en una gràfica comparativa de la distribució de les rendes de la propietat immobiliària a Mataró i a Barcelona. També hi ha llista dels vint-i-cinc propietaris,

als quals hom atribuïa una renda de béns immobiliaris superior a les cinquanta-una lliures anyals (19).— J. P. E. [5472]

Joaquim GRAUPERA GRAUPERA, *La construcció de les aules públiques a Mataró (1786-1792)*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 329-333.

Dos documents de Mataró, Arxiu Municipal, caixa 83, *Relación de lo ocurrido en la junta de varios vecinos... i Exposición de los motivos que tuvo la Junta Patriótica... para resolver se procediese a la reedificación de las aulas...*, ultra el *Llibre d'acords*, 28, permeten de reconstruir breument la discussió entorn de si l'ajuntament encara havia de contribuir a la restauració de les aules dels escolapis o si ja havia satisfet allò a què s'havia compromès en una *Concordia* del 1737. Els escrits de totes dues bandes permeten de conèixer amb més detall l'ensenyament de clàssics llatins, d'una banda, i el pas de l'estil barroc al neoclàssic en les construccions entorn del 1790, de l'altra (333).— J. P. E. [5473]

Aurèlia JANÉ, *La conquesta de Manúrqa el febrer de 1287*, dins *Feudalisme*, 389-401.

L'autora recorda que la documentació d'ACA relativa a la conquesta de Menorca ja fou utilitzada i les seves notícies divulgades per Cosme Parpal, però la mateixa documentació «permet noves interpretacions» (389). La *Crònica* de Ramon Muntaner és font ací utilitzada. La conquesta fou operació emmarcada en la resistència a la croada contra Catalunya dels anys 1285 i següents. L'autora resumeix les notícies relatives a finançament, a assortiments, a la difícil formació i a la composició de l'exèrcit, a la cronologia de l'ocupació de l'illa amb la carta de deseiiximent del rei Alfons II al «ra'ís» i a la capitulació del 21 de gener del 1287, al repartiment del botí i al tràfec d'esclaus, del qual s'han conservat dos-cents vuitanta albarans, el contigut dels quals és ací exposat i reduït a quatre gràfics sobre relació de noms i condició personal i relació noms - ètnia tant d'homes com de dones (395-396); s'hi han d'afegir els esclaus que anaren a parar al mercat de Montpeller o al de Palerm i els cent que consten donats; cent-cinc vençuts pobres foren autoritzats a restar a l'illa «ad populandum» (397). Hi ha d'altres albarans: «els de sortida de barques que s'enduen tota mena d'objectes dels andalusins»: «un veritable saqueig de l'illa» (399); el bestiar de peu rodó era del rei i s'han conservat albarans de venda. Finalment són aplegades les notícies relatives al repartiment de la terra (399-400).— J. P. E. [5474]

Florenci SASTRE I PORIELLA, *Les talles menorquines com a font per a la toponímia i l'onomàstica: l'exemple del 1595*, dins «Misc. Moreu-Rey» III, 217-233.

La talla presa per base d'estudi [sembla de l'Arxiu Municipal de Ciutadella] conté la distribució de tres mil lliures realitzada pels jurats de la ciutat esmentada entre sis-cents setanta-dos contribuents. L'autor presenta llistes dels antropònims masculins (220-221; preponderància dels Joans), dels femenins (222; preponderància de les Joanes), dels cognoms (223-230; preponderància de Pons), dels topònims (230-231), dels malnoms (231), dels tractaments honorífics (231) i dels oficis citats en la talla, amb llur distribució per sectors (232-233).— J. P. E. [5475]

Juana Francis PONS VILA, *Contribución al estudio del corsarismo menorquín en el setecientos. El viaje del jabeque «San Antonio de Padua» a las órdenes del capº Francisc Maspoch (1780)*, dins «Mayurqa», 21 (1985-1987), 233-245.

L'autora resumeix allò que els historiadors han dit sobre el corsarisme menorquí del segle XVIII i assenyala les fonts inèdites que en contenen notícies. Com a mostra, presenta i resumeix la de Maó, Arxiu Municipal, *Comerc, indústria i navegació*, lligall 6, relativa a dos viatges del xabec esmentat en el títol, en allò que fa referència a les persones que hi són esmentades, a les clàusules del contracte, als resultats econòmics i a les rutes seguides. Entre la documentació figura el *Jornal de bord*, pel qual són conegudes les seves actuacions corsàries davant les costes catalanes, de Palamós a Salou (238). Els dos viatges donaren un resultat equivalent a la meitat d'allò que els armadors havien esmerçat en el vaixell (240). Són transcrits la llista dels trenta-dos parçoners (241-242) i el contracte entre els empresaris i el capità de la nau (242-245), en llengua catalana.— J. P. E. [5476]

Pascual ORTEGA PÉREZ, *La orden de San Juan de Jerusalén y Miravet. Dominio señorial y cambios estructurales* (primera mitad del siglo XVII) (Arqueologia i Història 74), Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconens 1988, 268 pp.

L'autor exposa així l'objectiu del seus treballs: «... averiguar, interpretar y valorar los cambios institucionales sobrevenidos en el lugar de Miravet (Ribera d'Ebre) a raíz de la expulsión de los moriscos y de la repoblación... cristalizada documentalmente en la carta de población otorgada en 1623» (9). Els resultats de les seves investigacions són coneguts dels lectors d'ATCA pels resums publicats en els volums V (1986), 421, núm. 2678; VI (1987), 430, núm. 3375; VII-VIII (1988-1989), 461, núm. 4258; i encara en aquest volum, més amunt en el lloc corresponent a Ascó, núm. 5318, i més avall dins la present secció, en el lloc corresponent a la Pobla de Massaluca i a la Ribera d'Ebre, núms. 5500 i 5509. El llibre que ens ocupa, reelaboració de la seva tesi de llicenciatura, prologada per Pere Molas i Ribalta (7-8), comença assenyalant les fonts documentals, a Miravet, Arxiu Parroquial, Madrid, AHN, *Órdenes militares. San Juan de Jerusalén*, Saragossa, Archivo de Protocolos Notariales, i Barcelona, ACA (11). Després de l'expulsió dels moriscos, la repoblació de Miravet es realitzà amb singular rapidesa, a base dels excedents demogràfics de pobles veïns (25-26). La *Carta de població* del 1623 ja no era esmerçat per a nous pobladors, ans institucionalitzava la relació entre senyoria i habitants (28), primer en allò que afectava aspectes transitoris, com eren els deutes dels expulsats (31-37), i després en la distribució de la terra, entre la reservada a l'orde, al comú i a cada cap de casa en particular (39-56) i sobretot en la constitució i funcionament del poder polític (57-91), de l'administració de justícia (93-130) i de l'apropiació senyorial de part de la producció de béns per diversos conceptes jurisdiccionals o serveis col·lectius (131-162). La situació tenia un sentit de continuïtat, dins el qual és perceptible la tendència de l'orde a multiplicar i a reforçar els mecanismes de control del govern local, a anul·lar els elements populars que encara persistissin en l'administració de justícia, a ampliar les rendes i a controlar la propietat de la terra (163-167). Segueixen una bibliografia (169-174 [en la qual manca qualsevol referència als treballs de Paul H. Freedman]) i l'apèndix documental, on trobem la *Carta de població concedida por la orden de San Juan de Jerusalén a los habitantes de Miravet...*, del 1623 (177-207), reproducció de l'edició de Ferran Valls i Taberner dels *Costums de la baillia de Miravet* del 1317 (209-235), la *Confessió general del capbreu de Miravet* del 1506 (237-253), el resum de les quaranta confessions particulars del mateix capbreu (255-261) i l'acta de prestació de fidelitat a la senyoria l'any 1623 (263-266).— J. P. E. [5477]

Josep RUAIX I VINYET, *Etimologia d'un topònim moianès*, dins «Misc. Moreu-Rey» III, 187-193.

Una contrada del terme de Moirà porta el nom d'«el Sor d'Aluies» i fins no fa gaire «Camp d'Aluies». Per esbrinar-ne grafia i sentit, l'autor desenterra documentació del segle XIV ja publicada, on troba la forma constant de «Campdeluyes», proposa com a hipòtesi més plausible la seva derivació de «Camp d'Al·leluies» i suggereix la grafia «el Sor d'Aluies». — J. P. E. [5478]

Mercè ROSSELL I PUJOL, *Mollet i el Vallès durant la guerra contra Joan II (1462-1472)*, dins «Mollet del Vallès. Notes», 2 (1988), 17-24.

Sobre la base de documentació ja publicada i d'estudis d'autors reconeguts, l'autora recorda la posició de Mollet del Vallès al costat de la Generalitat de Catalunya contra Joan II i es pregunta per la raó, ja que el senyor feudal, el vescomte de Cabrera, es trobava en la banda contrària; la raó darrera és «que els pagesos del Vallès i rodalies eren més moderats i més pactistes» (24). — J. P. E. [5479]

Salvador REDÓ I MARTÍ, *Les pestes, sant Sebastià i la tradició del bo-bo* (Monografies monistrolenques 2), Argentona, L'Aixernador, edicions argentonines 1988, 184 pp.

Els capítols inicials apleguen les primeres notícies relatives a la devoció de Monistrol de Montserrat a sant Sebastià, del darrer quart del segle XVI, procedents de l'Arxiu Municipal de la població i les referents a pestes tant del mateix segle XVI com del XVII (13-22), completades amb notícies de les *Ordinacions per a la festa de sant Sebastià*, del 1663 (23-25). En apèndix són transcrits tant els acords municipals relatius a la pesta i al vot de poble, com les *Ordinacions* esmentades (99-108). — J. P. E. [5480]

Jordi BOLÒS I MASCLANS, *La parròquia de Montagut de Fluvià el segle XVII. Paisatge, societat i toponímia*, dins «Misc. Moreu-Rey», I, 245-270.

Base de l'estudi és el capbreu del 1612, ara a l'ACA, *Monacals d'Hisenda*, comparat amb el document de donació del 965 copiat durant el segle XIV, i amb la llista de masos i de bordes que hom hi afegí en el moment de la còpia (246). Ultra el croquis de la contrada (246), l'autor reconstrueix la parròquia i els seus veïnats (246-250), distingeix els masos afocats dels rònecs (250), les bordes de les masoveries (251), els camps i llurs conreus (252-255), els boscos, les vies de comunicació i els molins fariners (255-258), estudia els censos, als quals és dedicat el quadre sinòptic de les pàgines 261-266 i dóna en apèndix llista d'alguns masos de la parròquia esmentada i de les terres que en depenien, d'acord amb el dit capbreu (267-270). — J. P. E. [5481]

Emma LIAÑO MARTÍNEZ, *De nuevo sobre el testamento de Jaume Marçal de Montblanc*, dins «Butlletí Arqueològic», Època V, núms. 6-7 (1984-1985 [1988]), 196-212.

Datat a Lleida el 1339, conservat a Madrid, AHN, Poblet (198), en ell l'atorgant establí a Montblanc l'hospital, potser alhora església, de Sant Marçal, on encara es conserva la làpida commemorativa (199). L'autora estudia la materialitat de l'edifici (198-202). El testament és resumit, comentat en tant que il·lustra el dit edifici i d'al-

tres de la vila, i en són d'alguna manera transcrits breus fragments (203-210).—
J. P. E. [5482]

Josep M. T. GRAU I PUJOL, Roser PUIG I TÀRRECH, *Una estimació quantitativa de les àrees de mercat al segle XVIII: el fluxe notarial (el cas de la Conca de Barberà)*, dins «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», 8/1 (1988), 557-572.

L'estudi se centra a Montblanc els anys 1755, 1784 i 1791, i pretén de determinar el ròdol de la comarca i de la capitalitat de la població esmentada pel fet social d'anar a cal notari. Els protocols notarials base de l'estudi es troben a Tarragona, Arxiu Històric; i a Montblanc, Arxiu Parroquial i Comarcal (558) i corresponen a nou notaris de la dita vila, a tres de Sarral i a un de l'Espluga de Francolí (559). Els autors tenen en compte tant els casos en què els atorgants es desplaçaven a la notaria com aquells en què el notari era cridat i anava fora vila, situació en la qual influïen circumstàncies diverses com la joventut del notari i l'existència de contrincant, i tradueixen les respectives dades en set mapes, un quadre sinòptic i en una gràfica de mobilitat de cada notari (564-572).— J. P. E. [5483]

Josep M. T. GRAU I PUJOL, *L'expansió urbanística de Montblanc a finals del segle XVIII: l'ocupació dels espais no edificats*, dins «Propiedad y Urbanismo. Revista Jurídica de la Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Reus y Comarca», V (1988), 26-51.

L'autor exposa en aquestes pàgines «la transformació de les terres en vivendes, i el traspàs de propietat dels patis urbans de l'Ajuntament, de la noblesa o de l'Església a mans de particulars» (26) a Montblanc durant el segle XVIII. El creixement demogràfic causà demanadissa d'habitatges, en part satisfeta amb les torres de les muralles i amb patis de propietat comunal, que l'ajuntament establí en enfiteusi; també hi hagué concessions de patis fora murs fetes per l'autoritat reial, contra les quals el comú protestà. Cases i patis foren objecte de transaccions posteriors, com també ho foren altres tipus d'edificació: corrals, pellers, horts, eres, etc. Això no obstant, a l'interior dels murs hi havia patis sense obrar, cosa demostrada per les transaccions de què foren objecte (establiments, vendes perpètues, vendes a carta de gràcia). La font és l'Arxiu Històric de Tarragona, *Protocols notarial. Montblanc*, completada per documentació de Montblanc, Arxiu Parroquial. L'exposició és completada amb quadres i amb plànols total o parcials de la vila.— J. P. E. [5484]

[Josep] M. PONS I GURI, *Documents sobre la notaria del terme del castell de Montclús i el seu arxiu de protocols*, dins «Estudis Noguera», 133-145.

Vuit documents datats entre el 1339 i el 1500 procedents de diversos *Libri curiae* del castell de Montclús, ara conservats a Arenys de Mar, Arxiu Fidel Fita, permeten de saber que els vescomtes de Cabrera establiren l'arxiu de protocols d'aquell castell l'any 1287 (144) i reafirmaren la seva vigència en diverses ocasions, tant en documents específics (143-146) com dins crides relatives a obligacions diverses (137 i 141-142). També s'ha conservat el document amb el qual el dit senyor de Cabrera encomanava la notaria local al rector de l'altar de sant Broget en l'església parroquial de santa Maria de Palautordera (138-139) i un nomenament de notari substituït (140).— J. P. E. [5485]

Santiago BRU I VIDAL, *Toponímia urbana de l'antic Morvedre*, dins «Misc. Moreu-Rey», I, 295-307.

Aplec de noms dels carrers o indrets de Morvedre (Sagunt) anteriors al 1868 (296), sense, però, que s'indiquin les fonts escrites on tals denominacions consten. Hi figura la placeta de l'Acadèmia (o de l'Escola), lloc que durant el segle XVIII també hauria estat conegut com a placeta dels Estudiants (296).— J. P. E. [5486

Juan Manuel del ESTAL, *El reino de Murcia bajo Aragón (1296-1305). Corpus documental. I/1* (Colección de Documentos del Medioevo Alicantino), Alacant, Institut d'Estudis «Juan Gil Albert» i Diputació 1985, XXXIII i 471 pp.

Llibre només conegut per referència (cf., però, ATCA, III (1984), 317-318, núms. 1223-1224).— J. P. E. [5487

Robert POCKLINGTON, *Influència catalana en la toponímia de l'Horta i el Camp de Múrcia*, dins «Misc. Moreu-Rey» III, 43-62.

Ramon Muntaner galejava que els repobladors de Múrcia «parlen del pus bell catalanesch del món» (45 i 60). Llur influx en la toponímia es pot resseguir en els padrons de veïns dels segles XIV i XV conservats a Múrcia, Archivo Municipal, ací destriat en noms propis catalans en la toponímia (46-49), en mots catalans en la toponímia (49-55), en interferències fonètiques del català (55-58) i en etimologies populars catalanes (58-59). El català hauria desaparegut de Múrcia pels volts del 1400 (60). Les dues darreres pàgines contenen la bibliografia sobre el tema (61-62).— J. P. E. [5488

Albert VIRELLA I BLODA, *L'accés marítim d'Olerdola en l'alta medievalitat*, dins «Miscel·lània Peñedesenca», IX (1986 [1987]), 19-46.

La part central de l'article consisteix a identificar, de vegades amb l'ajut de documentació posterior parcialment transcrita, els topònims presents en quatre delimitacions de territori existents en documents dels *Libri antiquitatum Ecclesiae Barchinonae* de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona, del qual són reproduïdes tres pàgines (31, 35 i 39). Un dels tres documents porta el títol de *Breve de ipsas fronteras de termino de Olerdula* (38).— J. P. E. [5489

Joan PAGÈS I PONS, *L'Església de Sant Esteve d'Olot (Notes històriques)*. Pòrtic de Jaume CAMPRODON. Presentació de Josep Mª de SOLÀ-MORALES. Pròleg d'Emili MONTAL I VILERT, Olot 1986, 382 pp.

La narració d'aquestes pàgines segueix un curs similar al de l'altra obra del mateix autor resumida més amunt en el número 5357 de les presents «Notícies bibliogràfiques». L'objectiu de l'autor ha estat el d'escriure una història del temple de Sant Esteve d'Olot que abracci des de la consagració del 1116 fins als nostres dies, tot i que per manca de documents hagi calgut deixar qualche buit, particularment en els segles XII i XIII (27). Però en créixer la documentació conservada i en particular en començar les sèries de l'ADG en el pas del segle XIII al XIV, sobretot la de visites pastorals, la informació de les quals és ací resumida, també augmenten les notícies relatives al temple parroquial, i encara més quan també en proporcionen els arxius municipal i parroquial de Sant Esteve d'Olot. La narració anterior al segle XIX s'estén fins a la pàgina 195. Integrats en el seu curs, trobem, ultra les llistes de clergues que successi-

vament estigueren adscrits a la parròquia, documents transcrits o resumits com són les *Ordinacions per a l'església d'Olot* del 1505 (59-61), les condicions per a l'acabament del nou temple, del 1529 (64-65), les dues sèries de capítols atorgats pel bisbe Jaume Cassador els anys 1584 i 1588, aquests darrers transcrits literalment i més interessants perquè alguns dels seus articles s'ocupen de l'«estudi» dotat per Sebastià Ferrussola i de la seva situació que obligava molts dels més de dos-cents estudiants d'Olot a cercar escoles millors (84-86 [recordem una notícia relativa a aquest estudi, a ATCA, III (1984), 222]), el decret de visita pastoral del 1671 (121-123), les *Ordinaciones sive statuta pro ecclesia Sancti Stephani villae Oloti* del 1687 (129-133), els documents del 1738 relatius a l'acabament de les obres d'ampliació del temple (167-172), l'inventari d'objectes de culte del segle XVIII (193-194), el contracte per a daurar el retaule de l'altar de les ànimes, del 1787 (194-195). A la pàgina 365 trobem reproduïda l'acta de consagració del temple l'any 1116. Crida l'atenció la pàgina dedicada a l'«Abadia de Malgovern» de la segona meitat del segle XVI (63-64).— J. P. E. [5490

Josep MURLÀ I GIRALT, *La santa Faustina venerada a Olot*, dins «Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Annals 1984-85 (II)», Olot 1987, 5-26.

Aquestes pàgines contenen fragments de la documentació contemporània al trasllat de les relíquies de Roma a Olot a darreries del segle XVIII (10-16) i d'uns *Gozos* potser contemporanis o de començaments del segle XIX (17-18).— J. P. E. [5491

Vicente FORCADA MARTÍ, «*La Torre del Rei*», dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXIV (1988), 350-399.

La torre de defensa alçada en el Cap d'Orpesa, fou possible per concessió de facultat d'acaptar atorgada per Ferran d'Antequera el 1413. Les pàgines 361-370 indiquen les vicissituds conegudes per documentació diversa, com són el fet que durant temps estigué en mans d'un orde religiós i tingué església (365), la inscripció d'acabament, del 1623 (366); però aquella primera construcció hauria desaparegut i hauria estat substituïda per l'actual Torre del Rei, construïda a càrrec de Joan de Cervelló, senyor del lloc (366-368), el fill del qual la vendria a Felip II el 1568 (369). Descrita arquitectònicament (371-376), la Torre és il·lustrada amb tretze plànols (377-390) i setze fotografies (391-399), la primera de les quals és la del gravat d'Antoni Josep Cavanilles.— J. P. E. [5492

J. M. ROQUÉ, *Recull onomàstic del terme d'Òrrius (Maresme)*, dins «Misc. Moreu-Rey» III, 163-174.

La base documental és la proporcionada per l'arxiu particular de Cal Femades. L'autor publica la llista de setanta-cinc topònims-base (166-171) i de quaranta-cinc antropònims o cognoms (171-174), amb indicació de la primera data en la qual cada nom és documentat. Les pàgines 164-165 contenen un mapa del terme d'Òrrius a darreries del segle XVIII.— J. P. E. [5493

Evarist CASELLES I MONJO, *De la conflictivitat social a la repressió militar: Pego 1693-1712*, dins «Hom. García Martínez», 467-487.

La població el 1692 tenia 315 veïns. La documentació de Pego, Arxius Municipal

i Parroquial, d'ACA, *Consell d'Aragó*, i de Madrid, AHN, *Osuna*, ultra els llibres de Vicent Bacallar i Sanna, marquès de San Felipe, i de Josep Manuel Miñana, *De bello rustico valentino*, permeten una exposició dels fets que se succeïren de la Segona Germania a la segona repressió borbònica del 1707, després que durant uns quants dies la vila, alliberada de la guarnició militar borbònica posterior a la batalla d'Almansa, era altra vegada en poder dels maulets. Remarquem les dades relatives a l'endeutament econòmic tant dels particulars com del comú (aquest, el 1688 devia 1439 lliures, 16 sous i 2 diners, cosa que representava el 194'14% d'allò que podia recaptar, 476) i la narració de la segona presa de la població el 9 d'octubre del 1707, escrita pel governador de Gandia, Pere Corbi, al duc de Gandia (485).— J. P. E. [5494

Antoni MARGARIT I TAYÀ, *Valorant aquell abir, mil anys després. La ràtzia del 985 i les seves conseqüències en el repoblament del Penedès*, dins «Miscel·lània Penedesenca», IX (1986 [1987]), 47-64.

A base de documentació ja publicada, l'autor refà la trajectòria d'Al-Mansur pel Penedès vers Barcelona, amb indicació d'allò que es pot deduir que succeí en cada un dels llocs pels quals passà, i recorda qualque dada relativa a la repoblació posterior, en el context de la qual subratlla l'explicació que Francesc Carreras i Candi donà de l'origen del topònim, inicialment denominació ètnica, «Catalunya», de «cath» i «alier» = «gent ardida que sabia plantar cara» (54-58).— J. P. E. [5495

Ramon PUIGCORBÉ I TICÓ, *Toponímia Penedesenca. Assaig Etimològic. Volum II. Baix Penedès — Garraf*, Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs 1987, 182 pp.

Exposició del sentit etimològic dels noms de pobles del Baix Penedès (Albinyana, 7; l'Arboç, 15; Banyeres del Penedès, 23; Bellvei del Penedès, 31; Calafell, 31; Cuní, 37; Llorenç del Penedès, 45; la Bisbal del Penedès, 57; el Montmell, 63; Sant Jaume dels Domenys, 69; Santa Oliva, 75; i el Vendrell, 81) i del Garraf (Canyelles, 91; Castellet i la Gornal, 95; Cubelles, 95; Olesa de Bonesvalls, 109; Olivella, 115; Sant Pere de Ribes, 121; Sitges, 129; i Vilanova i la Geltrú, 135). Un dels apartats de cada explicació és l'intitulat *Recerca documental* i consisteix a aplegar els llocs de documentació d'entorn de l'any 1000, on és present cada topònim. Un altre apartat que recau en el camp nostre és la bibliografia, tant la relativa a cada localitat com la de tota la contrada (159-168). El volum és completat amb dades fonètiques dels noms (149-158) i amb deu mapes de situació de cada grup de topònims trobats en les dues comarques (171-180).— J. P. E. [5496

Renada-Laura PORTET, *Els coronells de Perpinyà*, dins «Misc. Moreu-Rey» III, 63-84.

«El mot 'coronell' (o coronel) ha designat, a Perpinyà, fins al final del segle XVIII, un grup de cases formant una 'illa'» (64). L'autora publica les fitxes de l'arxiver B[ernat] Alart, en les quals aquest aplegà les referències a 'coronells' perpinyanesos en documentació arxivística del 1569 al 1613, en català (66-73), i la llista completa dels 'coronells' de Perpinyà a mitjan segle XVIII, on ja es troben anotacions en francès (73-81). Al final són agrupats el llinatges catalans (81-83) i els prenomes (83).— J. P. E. [5497

Antoni LÓPEZ QUILES, Vicent S. OLMOS TAMARIT, *Inestabilitat poblacional i crisi econòmica. Picasent, segle XVII*, dins «Hom. García Martínez», 317-354.

Les conseqüències de l'expulsió dels moriscs foren diverses en cada lloc, àdhuc en llocs veïns. Els autors exposen les de Picasent durant el segle XVII. La primera dada individual és que la població era morisca. Això no obstant no quedà despoblada, tal com demostra la percepció del delme i dels drets senyorials, a base d'AHN, *Osuna*, abans de la concessió de la nova *Carta de població*, conservada en el mateix fons i a València, ARV, *Escrivanies de Cambra* 1781 i *Generalitat* llib. 4826 (320-322). Les *Memòries* de l'administrador ducal del 1618, parcialment transcrits, insisteixen en les dificultats produïdes per l'endeutament, que impulsaven els habitants restants a desertar del lloc (324-329), car Picasent era terra de secà i els nous pobladors no en podien esperar beneficis ràpids (330-331). Les mateixes memòries informen de la insatisfactòria explotació tant de les possibilitats de regadiu (331-336) com de la indústria i del comerç (molí, forn, bòbila, pedreres de marbre i d'alabastre, mines d'algeps o guix, 335-337). Això no obstant, els drets senyorials pujaven 767 lliures el 1613 i 1750 el 1620 (339), les quals, després d'una rebaixa en les particions, baixaven el 1634 a 1335 (341). A fi d'estimular l'assentament de pobladors, el 1642 la senyoria revisà a la baixa les seves percepcions (346) i així el 1654 les seves rendes descendien a 1075 lliures (350-351). El 1677, la població s'havia gairebé duplicat (353).— J. P. E. [5498

Josep M. PORTA I BALANYÀ, *El senyoriu del monestir de Poblet a la Pobra de Cérvoles (les Garrigues) segons el Capbreu de 1768-70. Aproximació als aspectes jurisdiccionals, dominicals, econòmics i socials*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 599-611.

Recordats els orígens de la població per concessió senyorial sots-derivada de Poblet i el sentit de les capbreuacions com a reconeixement de senyoriu, l'autor presenta el capbreu indicat en el títol, ara a Montblanc, Arxiu Històric Comarcal, *Notaris de Montblanc*, I. 1.8, i el reconeixement d'obligacions del comú envers la comunitat de Poblet (602-604). Els reconeixements de particulars són analitzats successivament quant a les informacions sobre els mateixos enfiteutes i llur lloc de residència, la immensa majoria pagesos d'Ulldemolins i de Cervià, i a l'extensió de les propietats agrícoles, la majoria d'entre cinc i quinze jornals (607-608); hi ha poca informació entorn dels conreus, però es pot deduir que la major part eren camps o vinya, amb menys oliveres i molt pocs horts i fruiters (609-610). Dels setanta-sis confessants, cinquanta-un pagaven cens, la majoria dels quals no superava un sou (610). L'exposició és completada amb sis quadres.— J. P. E. [5499

Pascual ORTEGA, *La carta de població de la Pobra de Massaluca (1295)*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 7-8 (1986-1987), 193-204.

Presentació (193-199) i transcripció (200-204), de la carta de poblament, atorgada per Berenguer de Cardona, mestre del Temple en la corona catalano-aragonesa, a tres repobladors amb l'encàrrec de trobar-ne d'altres fins a una vintena. Són recordades les cartes atorgades en les Terres de l'Ebre des d'un segle i mig abans (194), les condicions de la cessió (196-197) i la qualificació d'aquesta com a «establiment agrari amb vincle senyorial» (198). La carta del 1606 té còpia única a Madrid, AHN, Órdenes Militares, S. Juan de Jerusalén, Miravet, llibre 160.— J. P. E. [5500

Àngel M. RODRÍGUEZ CARREÑO, *Conquesta i feudalització: el cas de Pollença, Mallorca (1298-1304)*, dins *Feudalisme*, 371-387.

L'Arxiu Municipal de Pollença posseeix un *Llibre d'actes del Temple*, en el qual consten totes les intervencions senyorials de l'orde del Temple a Pollença del 1298 al 1304. Les notícies que tals anotacions proporcionen són la base per a l'exposició de la configuració del territori erm o cultivat, amb els corresponents gràfics (376-377 i 380-381), i la de la població (383-384) i d'altres extrems com és la circulació monetària (384-385), taxa de producció per parcel·la (386) i estructura familiar (387).— J. P. E. [5501

Ferran del CAMPO I JORDÀ, *Relació i estudi general dels plets en els que es veié implicada una família pagesa de la Catalunya Vella, al regnat de Carles III*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 633-644.

Exposició basada en la documentació de l'arxiu familiar, conservat a Pont de Molins, que permet de reconstruir les successives generacions de la raguèlia, en particular les del segle XVIII, que protagonitzaren l'engrandiment de la casa (633-634). Segueix un resum dels plets iniciats per la família Jordà, la majoria entorn de drets d'aigües (634-637), i d'altres de relatius a pasturatges (634-639); i un altre resum dels plets presentats contra els Jordà (639-642). Els resums dels plets són acompanyats de transcripció de fragments. Al final hi ha un croquis de la contrada amb localització de les propietats conflictives (644).— J. P. E. [5502

Manuel GABRIEL I FORN, *Les possessions dels Ordes Militars a Ponts durant el segle XII*, dins «Palestra Universitària», 3 (1988), 103-113.

De la bibliografia aplegada al final de l'article provenen les notícies resumides en el present article. En algun cas hi ha transcripció de fragment documental (106, nota 10).— J. P. E. [5503

Maria BARCELÓ I CRESPI, *Antroponímia porrerenca (1545)*, dins «Misc. Moreu-Rey», I, 173-181.

Presentació dels prenomes (174-176), dels cognoms (176-177) i dels malnoms (177-178), tant d'homes com de dones (amb les corresponents taules) (178-181), presents en la llista personal de tres-cents vint-i-cinc possibles afectats per l'impost del morabetí el 1545. El document pertany a l'ACA, *Reial Patrimoni*, 2621, quadern 19.— J. P. E. [5504

Jordi ANDREU SUGRANYES, *La burgesia catalana del segle XVIII: els Freixa de Reus*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 57-66.

La base per a la reconstrucció de la trajectòria d'aquesta raguèlia durant el segle XVIII és la documentació notarial ara a Tarragona, Arxiu Històric, *Protocolos de Reus*, la de Reus, Arxiu Històric Comarcal, *Cadastres* i Arxiu Prioral, *Llibres sacramentals*. Trobem vuit generacions de la família del segle XVI al XVIII i els capítols principals de solidesa econòmica: comerç de blat amb quadre de transaccions 1713-1717 (59-60), comerç de bestiar amb quadre de venda de vint-i-cinc mules i dos matxos 1713-1721 (60) i exportació de productes agraris (61). Entorn del 1750 s'accentuen les inversions en terres, en censals, que fins al 1765 sumaren 1.114.324'50 sous, en finques

urbanes i en negocis marítics, aquests amb 251.291'91 sous entre el 1745 i el 1765 (84). Entre el 1766 i el 1772 els ingressos pujaren a 724.489'33 sous i entre el 1773-1777 a 548.203'08. En acabar el segle, el patrimoni pujava a 178.294'75 lliures (65).— J. P. E. [5505]

Salvador-J. ROVIRA I GÓMEZ, *Burguesia i noblesa a Reus. El cas de Salvador March i Bellver (1718-1787)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 67-75.

La documentació de Tarragona, Arxiu Històric, *Manuale notariales* i *Registre d'hipoteques*, permet de resseguir primer la raguèlia March de Reus, procedent dels d'Esparreguera, i per la seva banda origen de Francesc March, hereu del Palau March, de Barcelona, la mort del qual fou recordada pel Baró de Maldà en el *Calaix de sastre* (67-69); i després les activitats financeres, arrendant drets senyorials dels Medinaceli (Prades, Entença, Cardona, Arbeca), de l'arquebisbe de Tarragona (70) i d'altres (70-71), o comerciant en aiguardent o en d'altres productes, sol o associat (72), o posant fàbrica d'indianes (73). Invertí els beneficis en adquisició de senyories, sobretot amb motiu de l'expulsió dels jesuïtes, cosa que li proporcionà l'ennobliment (74-75).— J. P. E. [5506]

Borja de QUEROL, *Nobles y comerciantes en Reus. Los Bofarull del siglo XVIII*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 77-82.

Aplec de notícies relatives a cinc membres de la família Bofarull, algunes de les quals són transcrites textualment de testaments. La documentació de base és la de Tarragona, Arxiu Històric; de Reus, Arxiu Municipal i Arxiu Familiar Bofarull. La darre-ra pàgina conté bibliografia sobre Reus en els segles XVIII i XIX.— J. P. E. [5507]

Salvador J. ROVIRA I GÓMEZ, *Anticipació de diners a productors d'aiguardent per part de comerciants de Reus (1750-1799)*, dins «Quaderns d'Història Tarraconense», VII (1988), 143-160.

Aquest estudi es basa en les cinc-cents noranta-vuit escriptures d'avançament de diners, conegudes pel buidat dels protocols notariales de Reus, ara a l'Arxiu Històric de Tarragona, corresponents a la segona meitat del segle XVIII. Els prestamistes foren quaranta (143-144); destaca al capdamunt Pere Juncosa amb cent cinquanta-set escriptures i 17.678 lliures (145). La majoria dels préstecs anaren al Tarragonès, seguit del Priorat, amb 22.109 i 20.346 lliures respectivament (148). En apèndix hi ha taula alfabètica dels quaranta comerciants amb els pobles i les quantitats esmerçades en tals operacions (151-158) i una altra de comarques i de poblacions amb el total d'operacions i de diners (158-160).— J. P. E. [5508]

Pascual ORTEGA, *Cambios en la elaboración de aceite y frenos a la modernización en la Ribera d'Ebre a mediados del s. XVIII*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 549-556.

És sabut que a mitjan segle XVIII augmentà a Catalunya la producció d'oli, a Be-nissanet per creixement de la superfície plantada d'oliveres (550), però en general per modernització de les premses. L'article, a base de la documentació de Madrid, AHN, *Órdenes militares. San Juan de Jerusalén. Castellania de Amposta*, lligall 8264, narra les tractatives encaminades a la substitució de molins [de] faedors o de racó per molins de premsa accionats per força animal, que augmentaven la producció quantitativa-

ment entre un vint i un trenta-tres per cent i de més a més qualitativament (551-552). L'estira i arronsa amb l'orde s'acabà amb un nou conveni, ací resumit (555-556).—J. P. E. [5509]

Francesc SABATÉ I MARGALEF, Joaquim NOLLA i AGUILA, *Exempció de la contribució als pobles afectats per la riuada de l'Ebre l'any 1787*, dins «Pedralbes». 8/1 (1988), 573-580.

Copiada [sense indicació de font] la Real Resolució del 17 de març del 1788, resposta a la inundació soferta l'any anterior per les comarques de Ribera d'Ebre, Baix Ebre i Montsià, recordada com la Riuada Grossa, els autors completen la informació dels seus estralls amb allò que en diuen dos historiadors locals, F. Màrius Bru de Tivissa i Enric Bayerri de Tortosa (574-575) i resumeixen les decisions preses pel rei a fi d'ajudar al remei, canalitzades a través d'una Junta de Socors. Hi ha mapa i croquis de la contrada (577-578).— J. P. E. [5510]

Joan PAGÈS I PONS, *La vila de Riudaura en els segles XVII i XVIII. Precedents*, dins «Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Annals 1984-85 (II)», Olot 1987, 151-232.

El monestir de Riudaura, el prior del qual era senyor del poble, era suprimit a darreries del segle XVI i els drets senyoriais passaven a l'abat de Camprodon. En les primeres pàgines de l'estudi trobem transcrit el document amb el qual el darrer prior comendatari pagava el lloguer del magatzem comunal de gra el 1593 (154-156). Durant el segle XVII, els problemes principals foren els allotjaments de tropa, coneguts amb detall pel *Llevador de comptes* de l'Arxiu Municipal (158-165) i les secades (166-167); són integrats en la narració l'inventari de l'església del 1650 (169-170), l'acta d'elecció dels cònsols el 1672 (171-174, transcrita de Francesc Monsalvatje i Fossas), notícies dels capellans que serviren la parròquia (174-176) i d'altres de l'arrendament comunal de carnisseria, taverna i fleca (177-178). La dada bàsica referent al segle XVIII és el creixement demogràfic (179-183), amb noranta-sis cases en el nucli, setanta-set d'escampades i unes nou-centes ànimes (180; a 225-228 hi ha la llista dels habitants dels quals és conegut l'ofici entre 1715 i 1799); és més visible el grup de professionals: apotecari, cirurgià, metge (182) i, documentat des del 1734, mestre de minyons, home de molts oficis, amb transcripció d'un contracte del 1745 (183-185); trobem transcrita la descripció de l'aiguat del 1763 (187-188), la de la pesta del 1794 (188), i notícies sobre els mostassafs del segle XVIII (191). També són transcrites la taba per a l'arrendament de la carnisseria (191-195), per al de les gabelles posterior al 1725 (196-197) i les ordinacions de l'abat entorn a l'esmerç dels rèdits dels arrendaments el 1746 (198-203). Segueixen pàgines on són aplegades notícies sobre els capellans servidors de la parròquia (204-205) i sobre les visites pastorals (206-217), amb còpia de l'inventari del 1717 (207-208). Les darreres pàgines presenten l'evolució de la demografia durant els dos segles estudiats, a base d'un buidatge complet dels llibres parroquials; l'explosió demogràfica hauria durat del 1675 al 1750 (entre el 1726 i el 1750 el mínim fou de quaranta-un naixements i el màxim de vuitanta-un en un any, amb un total de 1461), moment en el qual s'hauria aturat; això no obstant, el conjunt del segle XVIII és deficitari, car els naixements foren cinc mil set-cents sis i les defuncions sis mil sis-centes noranta-quatre, dues mil quatre-centes vint de les quals foren d'albats (219-223). En apèndix és transcrita de Francesc Monsalvatje la *Sentència proferida per la Reial Audiència del Principat de Catalunya a favor del Prior de Riudaura*, del 1595 (229-232).— J. P. E. [5511]

Ramon LLONGARRIU I MONSALVATJE, *Rocabruna. La Consueta, les visites pastorals i els memorials dels rectors. El conreu del blat de moro*, dins «Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Annals 1984-85» (II), Olot 1987, 37-76.

L'ADG conserva el parroquial de Rocabruna. Els dos primers registres sacramentals, ultra les actes corresponents, contenen anotacions de dos successius rectors, Pere Boxeda i Pal·ladi Vila. L'autor comença resumint i transcrivint aquelles que delimiten els termes (40-41) i precisen allò que rep el rector en concepte de delme o de primícia (42-44), textos que són reproduïts íntegres en apèndix (73-74: *Concòrdia entre les parròquies de Molló i de Rocabruna; Rodalia de Rocabruna el 1568; Rodalies de la parròquia de Santa Cecília de Molló el 1568; i Acord dels regidors de Rocabruna per contestar a la Intendència General de Catalunya el 1761*). El tema de la primícia era aleshores viu per la novetat del blat de moro, abans desconegut i per tant no comprès en les normes d'aquell tribut, cosa que és ocasió d'aplegar els testimoniatges escrits relatius a la introducció del seu cultiu en la Garrotxa els darrers decennis del segle XVII (44-50). L'esmentat Pal·ladi Vila escriví en el primer dels volums esmentats la consuetud parroquial, de la qual són transcrits alguns paràgrafs (50-55). Les notícies són completades amb les que proporcionen les actes de visita pastoral de l'ADG des del 1420 (55-58; 62-65). L'aplec de dades és completat amb qualque nota del segle XVIII (58-62).— J. P. E. [5512]

Valentí GUALI VILÀ, *Terra i guerra (Rocafort de Queralt a l'Edat Moderna)*, Barcelona, Rafael Dalmau, editor 1987, 160 pp.

La base de l'estudi són els nou manuals notariaus de la població abastants, ni que sigui amb buits, els anys 1634-1737, conservats a Tarragona, AHA (12), car l'Arxiu Municipal no conserva res del dit període (51, 63 i 109). El llibre comença esbrinant, a base dels contractes de compra-venda, d'arrendament, d'establiment o de constitució de censals, la vàlua de propietats tant rústiques com urbanes en les diverses parts del terme, amb particular atenció a l'augment dels preus o a la devaluació de la moneda (37-38). Són particularment interessants per a la nostra temàtica les pàgines destinades a tipificar documents diversos, com és ara els inventaris «post mortem» (56-60), compres i vendes diverses, donacions i dots, documentació particular dels períodes bèl·lics (63-70) i la relativa a casos anormals, com és la plaga de la llagosta o la conflictivitat social (70-80). Consten durant el segle XVII tant la conducta de metge i de cirurgia com la de mestre de minyons (80-83). Segueix la tipificació de testaments i de capítols matrimonials (83-91), la sèrie anyal de preus de blat o d'espelta per quartera (el blat arribà a 140 sous el 1711, havent estat a 30 el 1701; l'espelta saltà de 14 sous el 1705 a 40 el 1713) (91-98) i la del safrà (el fi oscil·lava entre 120 sous la lliura el 1708 i 192 el 1710, 103-104), les dades dels tres *Libres de vàlues* no pertanyents al període (109-112), la tipificació i dades dels capbreus (112-126) i les dades relatives a la universitat de la vila (126-131). Després de la bibliografia (137-139), el llibre es clou amb l'apèndix documental, on trobem la llista dels censals pagadors per la universitat el 1583, un inventari del castell de Rocafort el 1640, on figura una biblioteca amb vuitanta volums, el darrer dels quals era un *Llibre de caça dels aucells* escrit de mà (141-147), el qual podria haver compartit la sort de «la roba que es perdé al castell» abans del 26 d'abril del 1641 (66), amb dos documents relatius al pas de tropes en les dues guerres dels Segadors i de Successió (147-149; i 154-155 amb notícies de nobles botifleres refugiades a Poblet) i amb el resum d'un capbreu del 1751 (154-155).— J. P. E. [5513]

Michel BRUNET, *Le Roussillon, une société contre l'État (1780-1820)*, Tolosa de Lenguadoc, Association des Publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail/Éditions Eché 1986, 566 pp.

Volum només conegut per la recensió de Georges Fournier dins «Annales du Midi», 100 (1988), 245-246.— J. P. E. [5514]

Henri GUITER, *La Renaissance littéraire des années 80 en Catalogne du Nord*, dins «Marche Romane», XXXIV (1984 [1985]), 5-12.

Les dues primeres pàgines contenen notícies sobre escriptors i obres en llengua catalana al Rosselló durant el segle XVIII.— J. P. E. [5515]

Maria Jesús ESPUNY I TOMÀS, *Ordinacions del mostassaf de la universitat de la vila i terme de Sabadell (1725)*, dins «Arraona. Revista d'Història», 2 (1988), 89-95.

Ordinacions esparses sobre temes de neteja pública i de queviures a vendre a la plaça de Sabadell, algunes d'elles datades el 1725, aplegades en un corpus sembla per Ernest Mateu i Vidal, conservades a Sabadell, Arxiu Històric, i ací transcrites (93-95), obliguen l'autora a preguntar-se si, malgrat el *Decret de Nova Planta*, el mostassaf es mantingué en alguna població catalana i en concret a Sabadell, amb resposta afirmativa (90-91; [vegeu més amunt en aquesta secció el resum de l'estudi d'En Joan Pagès i Pons relatiu a Riudaura, núm. 5511]). Les ordinacions del 1725 no es desvia-ven de les donades abans de la *Nova Planta* (92).— J. P. E. [5516]

M. Concepció MARCÉ I ESPUÑES, *La immigració francesa a Sabadell a la darrerria del segle XVIII*, dins «Arraona. Revista d'Història», 2 (1988), 27-34.

La Revolució Francesa féu fugir de França molts dels qui no hi estaven d'acord, particularment eclesiàstics. Sabadell tenia tres estrangers l'agost del 1791 i vint-i-quatre el 1793, la majoria arribats seguint el bisbe d'Alet, Charles de la Cropte de Chantérac, refugiat i traspassat a Sabadell. Les *Memòries de Sabadell* d'Antoni Bosch i Cardellac i la documentació de Sabadell, Arxiu Històric, i de Barcelona, Arxiu Diocesà, permet de conèixer llur vida marginada de la població, la creixent distància entre els dos col·lectius i la malvolença que acabà envoltant-los, car hom els imputava d'haver causat «el transtorno general» (34), àdhuc en l'encariment de preus.— J. P. E. [5517]

M. Concepció MARCÉ I ESPUÑES, *La Guerra Gran a Sabadell 1793-1795* (Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach LVI), Sabadell 1988, 34 pp.

Les repercussions de la Guerra Gran (març 1793-juliol 1795) a Sabadell són conegudes per la documentació de Sabadell, Arxiu Municipal, de Mataró, Arxiu Municipal, i per les *Memòries* d'Antoni Bosch i Cardellach. I així som informats, sovint amb transcripció de fragments contemporanis, de les pregàries públiques (7-9), de les successives llesves de voluntaris (10-16, amb quadres complementaris), de les exigències de transport de bagatges i dels problemes amb els exempts (16-17), i del recurs al sometent (18-25, amb quadres nominals) i als miquelets, integrats en el terç de Mataró (26-29). Consta allò que el manteniment dels propis soldats costava als veïns en general i a la Comunitat de Preveres en particular (25).— J. P. E. [5518]

Albert BENET I CLARÀ, *La industrialització d'un poble de la Catalunya central: Sallent (1750-1808)*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 339-347.

La documentació de Manresa, Arxiu Històric de la Ciutat, *Protocols notarials*, dona notícia d'intents d'aprofitament de l'aigua del Llobregat a Sallent amb finalitats industrials a darreries del segle XVIII i dels plets que tals intents provocaren amb els respectius senyors del punt d'aprofitament, plets que portaren a la reafirmació de la regalia exclusiva damunt l'aigua. Les altres vicissituds pertanyen al segle XIX.—J. P. E. [5519]

Josep MORELL I TORRADEMÉ, *El port de Salou, centre comarcal a l'època de Carles III*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 425-436.

Sobre la base documental emprada en altre estudi de l'autor ja conegut dels lectors d'ATCA [VII-VIII (1988-1989), 472, núm. 4304] i ací resumida (425-427), trobem ara una descripció de la rodalia que feia cap al port de Salou i de les mercaderies, vi principalment, que en la segona meitat del segle XVIII eren produïdes en els diversos punts de la contrada i a través de Valls i de Reus els comerciants concentraven en el dit port.—J. P. E. [5520]

Albert BENET I CLARÀ, *L'escrivania de Sant Benet de Bages. Els manuals notarials*, dins «Estudis Noguera», 91-96.

Aplegades les notícies més antigues entorn a l'escrivania del monestir i del senyoriu, documentada el 960, l'autor recorda que no s'han conservat els llibres notals, però n'hi ha memòria en volums diversos d'ACA, *Monacals*, *Universitat* i de Montserrat, *Fons Bages*, notícies ací aplegades formant un inventari dels volums coneguts, corresponents als anys 1313-1452 (95-96).—J. P. E. [5521]

Jaume CODINA, *Notaris antics de la vila de Sant Boi de Llobregat*, dins «Estudis Noguera», 155-163.

Les pàgines introductòries recorden que des del 1321 la notaria era vinculada al rector de la parròquia, el qual solia actuar a través d'un substitut (157: llista de substituïts del segle XV), vinculació que durà fins al 1736, en què començà el notariat civil. Són transcrits quatre documents de Sant Boi de Llobregat, Arxiu Parroquial, dos dels quals són contractes de substitució del 1366 i del 1491; un altre és l'inventari dels volums de protocols que hi havia a l'arxiu el 1458 (161-163).—J. P. E. [5522]

Jaume CODINA, *El gir del 1750. Causes de la revolució demogràfica a Sant Boi de Llobregat*, dins «Pedralbes», 8/1 (1988), 239-245.

Primers resultats d'una investigació en sèries diverses de l'Arxiu Parroquial de Sant Boi de Llobregat. L'objectiu ha estat el d'establir una «taxa de mortalitat per contagi familiar», entenen per tal «les defuncions hagudes en el període d'un any en una mateixa llar, en relació al total de la població del mateix any; càlcul per mil» (240); el resultat és que hom passà d'una taxa del 15'28 per mil en el període del 1701 al 1728 a una de 4'97 per mil en els anys 1740-1780 (241). L'autor es pregunta si el salt fou només quantitatiu o també qualitatiu i contesta, basant-se en les dades proporcionades pels testaments i inventaris «post mortem» (244), que no és clar que la baixa de la mortalitat per contagi anés vinculada als canvis en l'alimentació i sí, per contra, al de les condicions higièniques com és menjar o no amb els dits o bé al de l'aprofitament de la roba deixada per un difunt (242-243) i a l'augment de circulació de diner (244-245).—J. P. E. [5523]

Jordi ANDREU I DAUFI, *La fundació de misses i aniversaris a la parròquia de Sant Genís de Vilassar (s. XVII-XVIII). Una institució econòmica de supervivència i control social*, dins «Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria» [de Mataró], núm. 30 (gener 1988), 37-45.

L'arxiu parroquial de Sant Genís de Vilassar conserva un voluminós *Llibre de Canalers*, o de les fundacions i rendes de la parròquia, obra de Joan Moret i Sala, qui en fou rector del 1703 al 1711, per a l'elaboració del qual hagué d'escorcollar i de reorganitzar l'arxiu parroquial. Moret i Sala pertanyia a la família austriacista del bisbe de Barcelona i cardenal, Benet de Sala i Caramany (38). L'article conté algunes notícies, tretes del *Llibre* esmentat o d'altres fons del mateix arxiu, relatives al treball de Moret a la parròquia de Sant Genís, però es concentra a resumir que era una fundació segons el Dret Canònic i a exposar casos il·lustratius d'allò que, segons l'autor, el sistema de fundacions representava en un poble català del pas del segle XVII al XVIII: «l'extraordinària capacitat de control... sobre el cos social» (44).— J. P. E. [5524

Joan FERRERES I NOS, *Sant Jordi del Maestrat. Estudi sòcio econòmic a la llum d'uns protocols notariais del segle XVII*, dins «Centro de Estudios del Maestrazgo. Boletín», VI, núm. 24 (1988), 51-76.

Base de l'estudi són els més de dos-cents documents notariais dels anys 1675-1680, aplegats en sis volums, ara a Sant Jordi, Arxiu Municipal, *Protocolos notariais de Joan B. Vallès i Esteller*. Presentats els volums i el quadre sinòptic de la temàtica dels documents i de la llengua emprada (53-54: 159 en català; 37 en llatí; 1 en castellà), recordat el fet de la independització de Traiguera el 1647 i la consegüent constitució del municipi (53-54) i d'altres aspectes generals (54-55), l'autor presenta la llista de cognoms de més a menys freqüent (55, amb quadre sinòptic, 56), la de membres del consell municipal (57), la de dones documentades (58), la d'homes amb les respectives professions (60-61) i la de preus (62) i exposa en particular, amb transcripció de fragments, avinences sobre pastures (63-65), determinacions testamentàries (65-66), capitulacions matrimonials (66-67) i notícies sobre devocions i religiositat (67-69). Els darrers apartats subratllen les característiques de la llengua (69), reconstrueixen el conjunt urbà (69-71) i apleguen els topònims del terme (72-73).— J. P. E. [5525

Antoni FERRANDO I ROIG, *Cròniques bandoleres de Sant Llorenç del Munt. El camí ral de Barcelona a Manresa* (Cavall Bernat 15), Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1988, 152 pp.

Les afraus torturades i esquerpes del massís de Sant Llorenç del Munt han estat riques en llegendes, d'entre les quals destaquen aquelles que les vinculen amb el bandolerisme. L'autor ha volgut esbrinar si sota la llegenda hi ha fets històrics i els Arxius de la Seu de Manresa, l'Històric de Sabadell i l'Històric Comarcal de Terrassa li han ofert dotze processos ocasionats en activitats de bandolers (compareixen més d'una vegada Perot de Rocaguinarda i l'escamot dels Avinyonesos) datades a darreries del segle XVI i començaments del XVII i localitzades en la contrada entre Manresa i Terrassa. Aquelles declaracions judicials, reelaborades per l'autor, formen la part primera i principal d'aquest volum (23-107), completada amb una segona dedicada a identificar, localitzar i caracteritzar els indrets del camí ral de Barcelona a Manresa esmentats en les precedents narracions (109-147), localització facilitada per un pla geogràfic (110-111) i per fotografies dels indrets individuats (115, 130, 136, 140, 144) i pel cro-

quis del conjunt de les serralades de Sant Llorenç del Munt i de l'Obac (120-121). A la pàgina 124 hi ha reproducció fotogràfica d'un pergamí del 1070 d'ACA, *Monacals, Hisenda, St. Llorenç del Munt*, 210, relatiu a Sant Llorenç del Munt on és esmentat com a termenal el camí de Manresa.— J. P. E. [5526]

Adolf SANMARTÍN BESALDUCH, *Anomenament de rectors i beneficiats per a l'església parroquial de Sant Mateu a les acaballes de l'orde de Montesa, 1787-1837*, dins «Centro de Estudios del Maestrazgo. Boletín», VI/21 (1988), 17-24.

La primera part de l'article, valent-se de fragments textuais d'Hipòlit de Samper i de Serafí Bernat, estableix el procediment de presentació i nomenament de rectors i de beneficiats entre l'orde de Montesa i el bisbat de Tortosa (18-19).— J. P. E. [5527]

Mariona FAGES, *Sant Pere de Premià. Un exemple de la distribució del sòl en una comunitat rural del Maresme a l'Alta Edat Mitjana*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 7-8 (1986-1987), 81-155.

Aquestes pàgines tenen per objectiu «estudiar els mitjans d'accés a la propietat de la terra, així com l'estructura interna d'aquesta» en una localitat del Maresme entorn de l'any 1000 (81). La documentació de base per a la investigació és la que fa referència a la població esmentada en els *Libri Antiquitatum* de Barcelona, Arxiu Capitular de la Catedral. Són trenta documents de venda entre el 930 i el 1164, objecte d'uns quadres sinòptics en les pàgines 137-146; quinze de donació entre el 966-1212 (quadres en 147-153); quatre de contractes entre 962 i 1055 (148-152); i tres d'empenyoraments entre 1064 i 1197 (153-155). Aquest conjunt documental, que comença el 930 (document analitzat de faisó particular en les pàgines 83-84), permet de resseguir la formació tant del patrimoni de la Seu de Barcelona en aquell terme (87-89) com el d'algun de familiar (89-91), el qual, a diferència del primer, es manifesta clarament inestable (92-93). Una donació d'àvia a nét, del 1069-1070, especifica les afrontacions i la superfície de cada una de les trenta-vuit peces, de les quals constava, cosa que permet de conèixer l'estructura d'unes propietats el conjunt de les quals sumava unes quatre hectàrees i mitja (93-102, amb quadre sinòptic de dades entorn de cada una de les peces).— J. P. E. [5528]

Antoni BACH I RIU, *Els documents del priorat de Santa Maria de Gualter de l'Arxiu Episcopal de Solsona (segles XI-XIII)*, dins «Urgellia», VIII (1986-1987), 211-269.

La presentació resumeix les principals notícies relatives a l'emplaçament, fundació, consagració de l'església, patrimoni monàstic, comunitat monacal i llista de priors de Santa Maria de Gualter, primer pertanyent a Ripoll i el 1593 annexionada a la mensa episcopal de Solsona, raó per la qual l'Arxiu Episcopal d'aquesta ciutat posseeix cent trenta-cinc pergamins i el *Spèculo de todas las rendas* del dit priorat, escrit el 1563 (211-216, amb un mapa, 214). L'apèndix conté cinquanta documents, diversament copiats, i onze amplis registres de documentació perduda, però resumida en el dit *Spèculo* (217, 220 i 265-269). També consta que a l'arxiu monacal de Ripoll hi havia, a mitjan segle XVI, un *Caputbreve instrumentorum monasterii de Gualterio* (252). Ultra els tres documents ja publicats per Pèire de Marca, Jaume Villanueva i Paul Kehr, respectivament (218, 221 [i 238] i 227), en trobem trenta-dos de transcrits íntegres i catorze, dels quals només és publicat l'escatocol (256-261 i 263). Els documents transcrits íntegres són de naturalesa econòmica (vendes, donacions, establiments, confirmacions comtals o reials de drets, acords i empenyoraments), però en destaquen

tres testaments (230, 234 i 240), el primer dels quals és particularment interessant per copsar la pàtria espiritual d'una urgellesa de darreries del segle XI, pàtria que s'estenia a totes dues bandes dels Pirineus fins a Santa Maria del Puig, a Santa Fe de Conques i a Sant Pere de Roma; la consagració-dotalia de l'església monacal (245), un capbreu (242) i una sentència (264).— J. P. E. [5529]

Albert BENET I CLARÀ, *La repoblació de la Segarra a l'alta Edat Mitjana (segles IX-XI)*, dins «Palestra Universitària», 3 (1988), 279-295.

Dídac de Montfar i Sors acceptà una versió llegendària de la conquesta cristiana de Cervera, ací reproduïda (280-281) i repetida amb d'altres elements d'aquella llegenda per qualche historiador actual. L'autor analitza la documentació ja publicada per d'altres o per ell mateix i així reconstrueix el desplaçament de la frontera de la marca dels comtats de Berga, de Manresa i d'Osona vers Ponent fins a Sidamon i identifica les primeres famílies repobladores de Cervera ja abans del 1026 (288-290), any en el qual possiblement ja existia la parròquia (290). L'empenta repobladora més enllà de Cervera hauria coincidit amb els anys centrals del segle XI (292-295).— J. P. E. [5530]

Cebrià BARAUT, *El lloc de ciutat, primitiu nucli urbà de la Seu d'Urgell, de l'època romana a la fi de l'Edat Mitjana*, dins «Urgellia», VIII (1986-1987), 483-492.

Pàgines de resum, tant d'allò que hom pot saber o deduir entorn del poblat ibèric convertit en «civitas» romana i transformat progressivament en fortalesa militar, des del moment que en època carolíngia la seu o catedral d'Urgell fou construïda a la plana, fortalesa que primer fou estatge dels comtes urgellesos i després, amb major o menor lligam a l'església, pervingué a mans dels vescomtes de Castellbò i per tant dels comtes de Foix, fins que Ferran el Catòlic integrà el vescomtat a la corona. En el curs de l'exposició és feta referència constatat a documentació ja publicada, en particular a la dotalia de Sant Feliu de Castelliutat (486), a l'excipientalment bogal carta de població atorgada pel vescomte de Castellbò (490) i al *Spill manifest del vescomtat de Castellbò*, d'En Pere Tragó (492 [cf. ATCA, III (1984), 301-302]).— J. P. E. [5531]

Albert VILLARÓ, *La Pesta Negra, el 1348, a la Seu d'Urgell*, dins «Urgellia», VIII (1986-1987), 271-302.

Els testaments dels mesos de la Pesta Negra a la Seu d'Urgell, conservats en l'Arxiu Capítular de la mateixa ciutat en els volums notariais 44 i 49, puguen a uns tres-cents vint-i-cinc del 3 d'abril del 1348 al 17 de març del 1349, nombre comparativament extraordinari, car València només en conservaria quaranta-vuit i Perpinyà vint-i-vuit (272); la llista nominal dels testaments d'urgellesos datats els mesos de juny-novembre 1348 i un de cada un dels mesos de gener i febrer del 1349 es troba en les pàgines 294-299. Presentats els volums i els notaris (272-274), l'autor esquematitza l'estructura de les diverses parts d'un testament (275-277) i, a base de les dades que aquell fons li proporciona, delimita les dates (hauria començat «vers el 12 de juny», hauria fet estralls durant el mes de juliol (el dia 12 hauria estat el de màxima virulència), i el 12 d'agost ja semblava extingida, 278) i en dedueix les repercussions demogràfiques (entre tres i cinc-cents morts, 282), socials (tres-cents vint-i-cinc testaments en una població d'unes tres-cents famílies, 284), econòmiques (no hi ha préstecs documentats) i en d'altres, com són les notícies sobre la xarxa sanitària de la Seu d'Urgell (són documentats un metge, tres cirurgians, dos apotecaris i un barber, 287) o les relatives al capteniment entorn de la mort i de la sepultura (288-293).— J. P. E. [5532]

Enric MOLINÉ, *La reorganització beneficcial del bisbat d'Urgell i de l'abadiat de Gerri en temps de Carles III: un exemple de regalisme*, dins «Pedralbes», 8/2 (1988), 431-439.

A iniciativa de la Real Cámara del Consejo de Castilla, el 1769 els bisbes havien d'iniciar una informació destinada a la reducció de beneficis eclesiàstics incongrus. La documentació de la Seu d'Urgell, Arxiu Episcopal, *Builles i ordres reials i Estats parroquials*, ultra una publicació contemporània relativa a l'abadiat de Gerri, permet de reconstruir el passos d'aquella empresa, amb la corresponent cronologia (436); assenyalen la contraposició del poder reial a la institució de «con-rectors» de la Vall de Boí (434). Durant el procés, les exigències primitives del poder s'assuaujaren i s'acostaren a la situació anterior; globalment, però, l'autor considera que fou «una intervenció clarament excessiva» (438). Les pàgines 438-439 són dedicades a l'abadiat de Gerri. La documentació corresponent ofereix informació de l'estat d'aquella circumscripció «nullius» poc temps abans de la seva desaparició.— J. P. E. [5533

Plàcid PÉREZ I PASTOR, *El mercat dels blats de la vila de Sòller (1466-1476)*, dins «Mayurqa», 21 (1985 [1987]), 147-166.

L'Arxiu Municipal de Sòller, *Determinacions del consell*, 1, completat amb sèries diverses de l'ARM (163), permeten de conèixer tant els mecanismes d'assortiment en èpoques d'escassetat, fins a arribar a la pràctica de cors, com l'existència d'un bienni difícil, el del 1470-1472, en el qual la producció de blats baixà de 1800 el 1466 a 800 quarteres el 1472.— J. P. E. [5534

Antoni BACH I RIU, *Masies i antropònims del Solsonès*, dins «Misc. Moreu-Rey», I, 107-118.

A base dels documents en pergami de Solsona, Arxiu Diocesà, completats amb alguns del de la Seu d'Urgell o de registres parroquials, de manuals de notaris i de capbreus (108), l'autor fa en les pàgines inicials qualque observació relativa a les equivalències de topònims llatins en documentació medieval de la comarca (109) i als noms d'estatges en el curs dels segles del segon mil·lenni (111). El cos de l'article aplega els noms de masies i els antropònims de les deu parròquies que constitueixen el municipi de Navès, amb indicació de l'any o segle en què cada un compareix per primera vegada.— J. P. E. [5535

Ramon PLANES I ALBETS, *Les respostes de Solsona a un qüestionari de 1770 (agricultura, indústria, comerç, govern, església, salut pública i recursos naturals)*, dins «Cardener», 5 (1988), 227-243.

L'Arxiu Municipal de Solsona, lligall 94, doc. 15, conté el qüestionari dividit en els apartats indicats en el títol, tramès des del Consell de Castella, i les respostes donades per un personatge desconegut, en general tendents a rebaixar la riquesa del terme. Són excepció les relatives a la salut dels habitants, detallades i precises, obra d'algun metge (239-241), i les que informen entorn de les escoles per a nois i noies i de facultats superiors (237-238) o de l'estat del capítol de la catedral (238-239). La transcripció ocupa les pàgines 230-243. La informació correspon als volts del 1770 (227).— J. P. E. [5536

Ramon PLANES I ALBETS, *Un «Compendio del estado en que se hallan las propiedades temporales de la Mensa episcopal de Solsona» (S. XVIII)*, dins *Lleida XVIII*, 345-360.